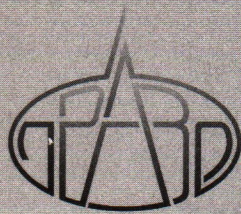
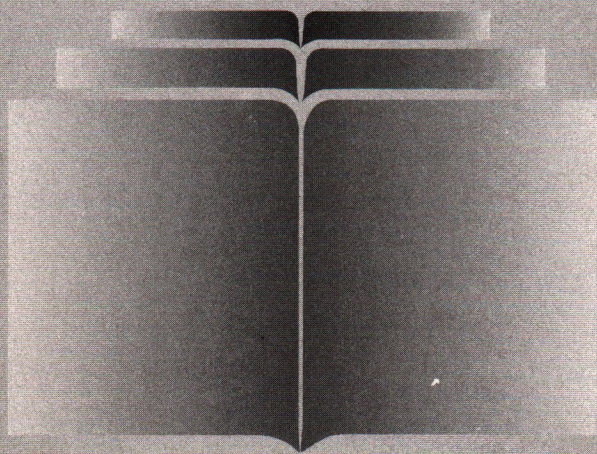

Випуск 2 • Збірник наукових праць •

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності

Академія правових наук України

Питання боротьби зі злочинністю

АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ

Питання боротьби зі злочинністю

Збірник наукових праць

Видається з 1997 року
Випуск 2

Харків
«Право»
1998

Питання боротьби
зі злочинністю. Збірник наукових праць
в. 2 / 1998 / 2. Харків

№ 127 СБ

Борисенко В. Г.

№ 127 СБ.

ББК 67. 308

П 35

Засновник

Академія правових наук України

Редакційна колегія

В. І. Борисов (головний редактор), *В. С. Зеленецький* (заст. головного редактора), *Ю. М. Грошевий*, *І. М. Даньшин*, *Г. А. Матусовський*, *М. В. Салтєвський*, *Н. В. Сібільова*, *В. В. Сташц*, *А. Ф. Степанюк*, *В. М. Хотенець*

Видавець

Науково-дослідний інститут
вивчення проблем злочинності АПрН України

Адреса

310002 Харків, вул. Чернишевського, 80а
Тел. 47-81-95

Видавництво

«Право»

Адреса

310002 Харків, вул. Миросицька, 29
Тел. 40-52-92

П 1203021100-016 Без оголош.
«Право» 98

ISBN 966-7146-18-9

© НДІВПЗ, 1998

© «Право», 1998

В. І. Борисов,
член-кореспондент АПрН України,
директор НДІВПЗ АПрН України,

В. С. Зеленецький,
професор,
заступник директора з наукової роботи
НДІВПЗ АПрН України,

В. М. Хотенець,
доцент,
завідувач відділом
НДІВПЗ АПрН України

**НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПИТАНЬ БОРОТЬБИ
З КОРУПЦІЄЮ І ОРГАНІЗОВАНОЮ
ЗЛОЧИННІСТЮ**

Академією правових наук України проведено узагальнення на виконання п. І Розпорядження Президента України від 11 грудня 1997 р. № 438/97-РП «Про заходи щодо підвищення ролі юридичної науки в забезпеченні боротьби з організованою злочинністю і корупцією».

**Стан та результати наукових досліджень
з питань боротьби з корупцією
і організованою злочинністю**

Проведене узагальнення свідчить про те, що протягом 1996-1997 рр. закінчено низку наукових робіт безпосередньо з тематики боротьби з організованою злочинністю і корупцією.

СБУ. «Участь органів СБ України в боротьбі з організованою злочинною діяльністю у банківській сфері»; «Організація і тактика протидій Службою безпеки України організованим злочинним угрупованням»; «Участь СБУ у виявленні організованої злочинності по приховуванню доходів від оподаткування»; «Застосування інституту співучасті та причетності до злочину в боротьбі органів СБ України з організованими злочинними угрупованнями»; «Адміністративна відповідальність за корупційні діяння».

© В. І. Борисов, В. С. Зеленецький, В. М. Хотенець, 1998.

МВС. «Криміналістичні характеристики організованих груп»; «Розкриття вбивств на замовлення»; «Застосування на практиці Закону України «Про корупцію»; «Взаємодія спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю»; «Розслідування кримінальних справ про вимагання»; «Розробка нових методів та засобів експертного дослідження матеріалів відеозапису».

АПРН України. «Науково-прикладна програма використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю у сфері економіки та фінансів з ознаками корупції»; «Науково-прикладна програма використання досягнень науки і техніки у боротьбі з окремими видами тяжких злочинів і, перш за все, вбивствами на замовлення, терористичного спрямування, з використанням вибухівки, пов'язаних з викраденням людей, у тому числі дітей»; «Методичні засади заснування в Україні кримінологічної експертизи»; «Концептуальні основи боротьби з корупцією в Україні».

У той же період завершено роботи, в яких розглянуті окремі аспекти (питання) боротьби з організованою злочинністю та корупцією:

«Боротьба з господарськими злочинами»; «Міжнародно-правовий досвід боротьби з нелегальною міграцією»; «Роль ОВС в системі державних заходів щодо боротьби з нелегальним обігом капіталів в економіці України»; «Боротьба з контрабандою наркотиків» (МВС);

«Організаційно-правові і тактико-технічні проблеми виявлення вибухових пристроїв у практиці розслідування злочинів» (СБУ);

«Науково обґрунтовані норми та умови праці слідчих підрозділів як фактор якісної діяльності правоохоронних органів» (НДІВПЗ АПРНУ) та інші.

Наукові дослідження проблем боротьби зі злочинністю продовжуються.

У 1996-1997 рр. завершено низку дисертацій з проблем боротьби з організованою злочинністю і корупцією.

За даними ВАК України з 1992 по 1997 р. з проблем держави і права було затверджено 300 дисертаційних досліджень. З них 52 роботи пов'язані з діяльністю правоохоронних органів (докторських — 8, кандидатських — 44); 36 мають практичну спрямованість для правоохоронних органів (докторських 5, кандидатських — 31). Проте лише 7 досліджень — з проблем боротьби з організованою злочинністю і корупцією:

«Оперативно-розшукова профілактика апаратами карного розшуку корисливих та корисливо-насильницьких злочинів з боку організованих злочинних угруповань» (кандидатська дисертація, Національна академія внутрішніх справ).

«Адміністративно-правові засоби боротьби з корисливими адміністративними правопорушеннями» (кандидатська дисертація, Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого).

«Діяльність органів внутрішніх справ на залізничному транспорті щодо боротьби з організованими злочинними угрупованнями» — докторська дисертація, «Вчинення злочину організованою групою осіб» — кандидатська дисертація (Університет внутрішніх справ).

«Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара» (кандидатська дисертація, Національний університет імені Т. Шевченка).

«Кримінальна відповідальність за дачу хабара та посередництво у хабарництві» (кандидатська дисертація, Інститут держави і права НАН України).

«Проблеми юридичної відповідальності посадових осіб в державному управлінні» (докторська дисертація, Український державний аграрний університет).

Аналіз даних про зазначені наукові роботи дає підстави зробити наступні висновки.

1. Стан наукових досліджень з проблематики боротьби з організованою злочинністю та корупцією до 1996 р. не відповідав вимогам часу. Майже не було наукових досліджень з найбільш актуальних напрямків: боротьби з організованими угрупованнями, що вчинюють злочини в галузі економіки, фінансів та банківській сфері; боротьби з міжнародною злочинністю; координації та взаємодії правоохоронних органів у вищезазначених напрямках.

2. З 1996 р. намітилась тенденція зростання кількості і якості досліджень з тематики, що узагальнюється, в тому числі і на дисертаційному рівні.

3. Констатуючи позитивну тенденцію, слід визнати, що недостатньо приділяється уваги дослідженню методів і засобів виявлення злочинних груп, які, використовуючи корупційні зв'язки у державних владних та управлінських структурах, вчиняють злочини у сфері зовнішньоекономічної та іншої господарської діяльності. Зокрема, потребує

розв'язання питання удосконалення оперативно-розшукових форм і засобів виявлення таких злочинних угруповань.

4. Серед наукових робіт переважають інформаційні матеріали та наукові публікації, дослідження мало спрямовані на розробку законопроектів законодавчих та інших нормативно-правових актів, конкретних пропозицій, методик та рекомендацій по удосконаленню практичної діяльності, насамперед спеціальних підрозділів МВС та СБУ.

5. Переважна більшість навчальних закладів, що повинні вести дослідження із згаданої тематики, мають відомчу підпорядкованість, проте відомства недостатньо їх спрямовують на організацію науково-дослідних робіт у потрібному напрямку.

6. Не простежується координуюча роль з цих питань Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю, на який покладено здійснення такої координації; недостатньо працювало у цьому напрямку і Координаційне бюро відділення кримінально-правових наук АПрН України.

7. Дослідження кримінологічної спрямованості не виходять за рамки кримінологічного виявлення суспільно небезпечних дій та встановлення ступеня їх суспільної небезпеки. За межами кримінологічних досліджень залишаються проблеми, які мають принципове значення для підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю. Це, насамперед, проблеми, пов'язані з причинами виникнення та функціонування організованих злочинних угруповань.

8. Аналіз приводить до висновку, що чинне кримінальне законодавство має достатню кількість норм кримінально-правового напрямку забезпечення боротьби з організованою злочинністю. Однак слід погодитися з тими вченими і практиками, які вважають за необхідне підвищення кримінально-правового прогнозування, як додаткового імпульсу в боротьбі з організованою злочинністю.

При підготовці дисертаційних робіт використовуються дослідження проблем боротьби з корупцією і організованою злочинністю, які здійснюються в зарубіжних країнах. В той же час нагальною є потреба комплексного вивчення наукових праць з цієї тематики, зарубіжного законодавства і практики його застосування. Відсутність таких досліджень безумовно знижує вплив науки на правозастосовчу практику.

Цього недоліку можна по деяких проблемах повністю уникнути, якщо в процесі планування і здійснення наукових досліджень своєчасно враховувати досвід інших держав з наукових досліджень, законопроектних робіт, а також практики боротьби з організованою злочинністю і корупцією.

Вбачається, що вивчення досвіду інших держав має здійснюватися у кількох напрямках.

1. Аналіз концептуальних підходів науковців зарубіжних країн до боротьби з організованою злочинністю і корупцією.

2. Вивчення чинного законодавства зарубіжних країн, що регламентує боротьбу з організованою злочинністю і корупцією, а також практики його застосування.

3. Порівняльний аналіз наукових досліджень з названої тематики в різних дослідницьких центрах інших держав.

Для реалізації цих напрямків особливо корисним є вивчення концепцій боротьби з організованою злочинністю в Італії, США, Франції, Німеччині.

Успішне вирішення цих завдань ускладнюється реально існуючим мовним бар'єром та обмеженістю нормативної бази і закордонної літератури з різноманітних напрямків предмету дослідження.

В цьому аспекті суттєву роль має відіграти тимчасовий творчий колектив (ТТК, в наступному — лабораторія), створений в структурі НДІВПЗ АПрН України для проведення порівняльних досліджень законодавства про боротьбу з організованою злочинністю і корупцією і практики його застосування в інших державах.

Як першочергове завдання ТТК є визначення предмету і пріоритетних напрямків досліджень актуальних проблем боротьби з організованою злочинністю і корупцією, розробка Положення про лабораторію порівняльного законодавства, а також проекту плану роботи лабораторії на наступні п'ять років.

Вже сьогодні здійснюється робота по вивченню досвіду боротьби з організованою злочинністю і корупцією, виходячи з доступної і наявної літератури та інших матеріалів. Наприклад, фундаментальної монографії «Основи боротьби с организованной преступностью» під ред. В. С. Овчиннікова та ін., ИНФРА-М. М., 1996; В.В. Лунеев «Преступ-

ность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции» Норма, М., 1997; «Збірка матеріалів про розслідування справ з корупції»; «Антикорупційна спрямованість економічних та політичних реформ» (О. Пасхавер); журнал «Омбудсмен», II, 1993 (Патрік Робарде); «Вплив корупції на економічний розвиток, інвестиції та державні витрати», 1997 (Наоло Моро, МВФ), «Заходи щодо швидкого досягнення успіху у справі дерегулювання та боротьби з корупцією» (Джоель Турковіц); «Зв'язок між реєстрацією, ліцензуванням, перевіркою компаній та корупцією» (Ендрю Стоун) та інші.

Особливу цінність мають матеріали Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй з питань боротьби зі злочинністю, а також її економічної і соціальної ради, зокрема, рішення 51-ї сесії 3-го Комітету Генеральної Асамблеї від 26 вересня 1996 р., присвячене виключно питанням боротьби з корупцією, матеріали 6-ї сесії Комісії з попередження злочинності та кримінального правосуддя економічної і соціальної ради від 5 березня 1997 р., спрямовані на боротьбу не тільки з корупцією, але і з хабарництвом.

Важливу роль у вирішенні питань боротьби з організованою злочинністю відіграють матеріали 5-ї сесії (21-31 травня 1996 р.), а також 6-ї сесії (28 квітня — 9 травня 1996 р.) названої Комісії, які присвячені заходам по врегулюванню обігу вогнепальної зброї.

Реалізація результатів наукових досліджень та впровадження їх у діяльність правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю і навчальний процес

Формами реалізації результатів наукових досліджень є:

1. Передача законопроектів суб'єктам законодавчої ініціативи.

У складі робочих груп комісій Верховної Ради та Кабінету Міністрів представники усіх співвиконавців розпорядження Президента України (АПРНУ, СБУ, МВС, Генеральна прокуратура) продовжують роботу по підготовці Кримінального, Кримінально-процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів, Кодексу про адміністративні правопорушення та інших.

Науковцями СБУ разом із співробітниками Генеральної прокуратури підготовлено проект Закону «Про поси-

лення відповідальності за вчинення злочинів в організованих формах».

2. Внесення пропозицій щодо змін та доповнень до чинного законодавства.

Науковці АПРН України розробили проект Закону «Про внесення змін і доповнень до чинного Кримінально-процесуального кодексу України», спрямованого на спрощення порядку попереднього розслідування і розгляду кримінальних справ про злочини, що не становлять значної суспільної небезпеки. Проект Закону щодо спрощення порядку попереднього розслідування, зокрема, дрібної контрабанди, незаконних операцій з валютою у невеликих розмірах підготовлено науковцями СБУ і МВС. Прийняття цього Закону дозволить сконцентрувати зусилля слідчих підрозділів на розслідуванні справ про тяжкі злочини.

Відповідно до вимог Національної програми боротьби з корупцією, затвердженої Указом Президента України від 10 квітня 1997 р. № 319/97, науковцями АПРН та НЮА України підготовлено і надіслано до Верховної Ради проект Закону «Про внесення змін і доповнень до низки законодавчих актів щодо боротьби з корупцією». В розробці проекту нової редакції Закону України «Про боротьбу з корупцією» взяли також участь науковці СБУ і МВС.

3. Підготовка проектів нормативних актів, що забезпечують власну діяльність.

В МВС розроблено нову редакцію настанови «Про організацію та проведення оперативно-розшукової діяльності органами внутрішніх справ», «Положення про кримінальну міліцію».

4. Підготовка аналітичних довідок.

«Прояви організованої злочинності в терористичних актах: засоби попередження та викриття»; «Стратегія і тактика боротьби з організованою злочинністю» (СБУ разом з КНДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю); «Про стан боротьби органів внутрішніх справ України з наркобізнесом і пропозиції щодо його викриття» (МВС).

5. Видання посібників і підручників для використання працівниками правоохоронних органів і в навчальному процесі.

За період, що аналізується, видано кілька посібників, що використовуються в заходах по службовій підготовці кадрів та у навчальному процесі навчальних закладів юридичного профілю, зокрема: «Тактика затримання озброєних зло-

чинців», «Організаційно-правові питання щодо виявлення і затримання осіб за незаконний обіг наркотичних речовин і прекурсорів» (МВС); «Обыск: тактика и психология»; «Правова психологія»; «Криміналістична тактика: теорія і тенденції» (НЮАУ), «Криміналістика» (АПрНУ), «Кримінальне право України. Загальна частина» (НЮАУ) та інші.

6. Проведення конференцій, «круглих столів», семінарів.

У 1996-1997 рр. були здійснені заходи, які, безумовно, сприяли впровадженню досягнень науки і техніки в боротьбу з організованою злочинністю і корупцією, зокрема, міжнародна науково-практична конференція «Кримінально-правові проблеми боротьби зі злочинністю в Україні» (1997), «Використання досягнень науки і практики у боротьбі зі злочинністю» (1997, АПрН України, НЮАУ); «Організаційні і процесуальні питання боротьби зі злочинами у сфері економіки» (НДІВПЗ разом з Луганським інститутом внутрішніх справ); «Проблеми удосконалення оперативно-розшукової діяльності ОВС»; «Правоохоронні органи в боротьбі з організованою злочинністю»; «Європейське співробітництво у боротьбі з міжнародною злочинністю і тероризмом» (МВС) та інші.

7. Впровадження результатів наукових досліджень питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією в навчальний процес, в систему підготовки та підвищення кваліфікації співробітників.

Так, в НЮАУ в програму навчальної дисципліни «Криміналістика» введено нові теми, в яких розкриваються особливості розслідування злочинів, вчинених організованими групами. З 1997 р. введено спецкурс «Розслідування економічних злочинів».

Розроблена науково-прикладна програма та впроваджений в навчальний процес по підготовці оперативного складу підрозділів СБ України курс «Криміналістична вибухотехніка». На потоках перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів СБ введено спецкурси з проблем боротьби з організованою злочинністю і корупцією з місячним строком навчання (144 години); з проблем боротьби з організованою злочинністю в кредитно-фінансовій та банківській системах з 20-денним строком навчання (100 годин) та з проблем правової підготовки співробітників СБУ, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю і корупцією у сфері економіки, з 15-денним строком навчання (75 годин).

Однак у впровадженні досягнень науки і техніки в практику боротьби зі злочинністю та їх використанні є суттєві недоліки.

1. В галузі використання спеціальної криміналістичної техніки. Органами дізнання та попереднього розслідування при перевірці заяв, повідомлень про ознаки злочину рідко застосовується табельна спецтехніка: диктофони, магнітофони, відеозапис для фіксації усних заяв та відібрання пояснень, опитування громадян на місці події, при подвірному обході. Не застосовуються електронні засоби зовнішнього спостереження за місцями масового скупчення громадян; при розшуку небезпечних злочинців; при розробках організованих груп рідко використовуються технічні засоби негласної фіксації, а якщо і використовуються, то часто неправильно. Необхідно підвищити професійну майстерність оперативних співробітників у галузі тактики негласної фіксації оперативної інформації та, зрозуміло, забезпечити оперативний склад сучасною спецтехнікою фоно-, звуко-, відеозапису.

2. При провадженні слідчих дій. В ході оглядів місць подій слабо використовується криміналістична техніка, особливо експрес-аналіз мікрооб'єктів, слідів вибухових речовин, запаху, голосу та наркотичних речовин. Рідко запрошуються фахівці з інших галузей знань для участі в оглядах місць подій.

Особливо недбало та неточно фіксуються сліди дорожньо-транспортних подій. Отже, висновки експертів-автотехніків будуються на суб'єктивних показаннях свідків-очевидців, що призводить до помилкових висновків, судових помилок.

Необхідно в практику огляду ДТП запровадити обов'язкову фіксацію слідів вимірювальними технічними засобами, розробленими в НДІВПЗ АПрНУ, а вимірювальні стереофотограметричні засоби запланувати для розробки та подальшого впровадження. Бажано здійснити це на базі Харківського об'єднання ФЕД та НДІВПЗ АПрНУ, де є певні нароби в цій галузі.

3. Для подолання органами дізнання наслідків відмов підозрюваних, обвинувачених від своїх первісних свідчень, даних органам дізнання, бажано первісні свідчення, отримані дівачем, фіксувати звукозаписом або відеозаписом, що використовується для проведення фоноскопичної експертизи, яка дозволяє встановити не тільки тотожність виконавця мов-

ного повідомлення, але і визначення, в якому емоційному стані перебувала особа під час фіксації, чи мав місце психічний, фізичний тиск, погроза.

4. В галузі використання спеціальних знань та науково-технічних засобів актуальною залишається проблема впровадження в оперативно-розшукову діяльність та слідчу практику криміналістичних і технічних засобів, методик щодо запобігання найбільш поширеним і тяжким злочинам, розкриття вбивств на замовлення, терористичних проявів, злочинів, вчинених організованими угрупованнями, та розслідування у справах про ці злочини.

Для оптимізації процесу впровадження результатів наукових досліджень в практику боротьби зі злочинністю взагалі і перш за все в практику боротьби з організованою злочинністю та корупцією НДІВПЗ АПРНУ розробив поняття наукового результату, визначив принципи впровадження таких результатів у правоохоронну діяльність. Ці наукові нароби надіслано Координаційному комітету, МВС, СБУ та Генеральній прокуратурі для використання в повсякденній практичній роботі.

З цими рекомендаціями узгоджуються міркування, висловлені МВС України щодо необхідності створення більш ефективної системи впровадження в оперативно-розшукову діяльність та слідчу практику наукових розробок, яка б ґрунтувалась на механізмі постійної взаємодії замовника з розробником на етапах планування, розробки, прийняття наукової продукції, розповсюдження і вивчення думки користувачів щодо практичної її значущості.

Щодо впровадження в оперативно-розшукову діяльність та слідчу практику криміналістичних і технічних засобів, методичних розробок слід зазначити, що в системі правоохоронних органів України не існує єдиного дієвого, хоча б і консультативного центру, який би організував, координував та забезпечував збирання, накопичення, узагальнення, систематизацію, розповсюдження та впровадження в практику досягнень науки та передової практики. У правоохоронних органах ця робота проводиться переважно окремими службами, що розпорошує зусилля науковців та практиків. Існуючі науково-дослідні інститути судових експертиз Міністерства юстиції основну увагу приділяють проведенню експертних досліджень. Аналогічні підрозділи МВС теж мають суто практичну спрямованість на проведення експертних досліджень. Навчальні заклади — забезпечують підготовку кадрів.

Для техніко-криміналістичного забезпечення боротьби зі злочинністю, особливо в організованих її формах, на думку ВАК, доцільним було б створити Міжвідомчий координаційний науково-методичний центр, який би організував та координував розробку необхідних практиці техніко-криміналістичних засобів, методів, приладів та технологій. Крім того, для ефективної роботи такого центру бажано організувати подібні центри (ради, комісії) в правоохоронних органах (МВС, Міністерстві юстиції, СБУ, Генеральній прокуратурі) з відповідними функціями. В системі МВС є умови для об'єднання існуючих структур. Йдеться про Криміналістичний центр МВС як практичний підрозділ та слідчо-криміналістичний факультет Національної академії внутрішніх справ України як навчальний заклад та науково-дослідну установу.

Науково-технічну раду з питань наукового забезпечення боротьби зі злочинністю МВС вважає за доцільне створити в межах Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України.

СБУ виходить з того, що питання про доцільність створення Науково-технічної ради та визначення відомства, у межах якого функціонувала б така рада, потребує окремого вивчення з урахуванням необхідності вирішення конкретних завдань.

Пріоритетні напрямки і тематика кримінологічних та інших досліджень у галузі права

Координаційні бюро Академії правових наук узагальнили пропозиції організацій щодо напрямків та пріоритетної тематики науково-дослідних і дисертаційних робіт. Виходячи з необхідності удосконалення нормативно-правової бази і діяльності правоохоронних та інших державних органів по боротьбі зі злочинністю, особливо з її організованими формами, і корупцією, виділяються пріоритетні теми за відповідними напрямками.

I. Кримінологічний¹

1. Злочинність. Загальні питання

1. Демократизація суспільства та злочинність.

¹ За даними академіка АПРН України А.П.Закалюка.

2. Екологія злочинності.
3. Влада та злочинність.
4. Етнос і злочинність.
5. Злочинність як соціальне явище.
- *6. Основні тенденції та особливості злочинності в перехідному суспільстві¹.
7. Кримінологічна характеристика груп та видів злочинів.
8. Кримінальна конфліктологія.
- *9. Демократизація правоохоронної системи і злочинність.
- *10. Кримінологічна інформація: види, форми, джерела.
- *11. Організація та форми використання кримінологічної інформації для вирішення управлінських, експертних, прогнозуючих, профілактичних, науково-організаційних, освітніх та інших завдань.
  2. *Методи кримінологічних досліджень*
  12. Кримінологічна класифікація злочинів.
- *13. Регіональні особливості злочинності та її окремих видів.
  14. Математичні методи в кримінології.
- *15. Методи кримінологічного моніторингу та прогнозування.
  - *16. Методика та техніка окремих видів кримінологічної експертизи.
  17. Методика аналізу віктимізації населення.
  - *18. Методи систематизації та використання кримінологічної інформації.
  19. Методологія і методика аналізу стану, структури і динаміки злочинності.
    3. *Причини злочинності*
    20. Економічні, політичні, соціально-психологічні чинники злочинності.
  - *21. «Прозорість» кордонів та міграція злочинності.
  22. Маргіналізація і злочинність.
  - *23. Криміналізація суспільства: соціально-правові передумови.
    24. Відтворення віктимності.
  4. *Особа злочинця*
  25. Психологія злочинної поведінки.

¹ Тут і далі * означає першочерговість дослідження.

- *26. Трансформація особи злочинця у перехідний період.
- *27. Мотиви злочинів у перехідний період.
28. Спрямованість особи злочинця у перехідний період.
  5. *Віктимологія*
  29. Розробка теорії віктимології.
- *30. Віктимізація молоді.
  31. Віктимологічна профілактика злочинів.
  32. Організація поведінки з жертвами злочинів.
6. *Профілактика злочинності. Загальні питання*
33. Організація соціального контролю над злочинністю.
34. Організація соціального контролю над кримінально активним населенням.
  35. Профілактичне законодавство (системний аналіз).
  7. *Організована злочинність*
  36. Проблеми протистояння організованій злочинності.
  37. Причини та умови, що сприяють організованій злочинності та вчиненню окремих видів злочинів організованими групами.
  - *38. Проблеми боротьби з окремими видами злочинів, що вчиняються організованими групами.
  39. Феноменологія окремих груп та видів злочинів, диференційованих за територіальними, економіко-географічними, соціально-професіональними критеріями, в т.ч.:
    - організованої злочинної діяльності;
    - міжнародної злочинності;
    - економічної злочинності;
    - насильницької та агресивної злочинності;
    - злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків;
    - кримінального професіоналізму.
  - *40. Організація контролю над наркобізнесом та іншими формами організованої злочинної діяльності.
  - *41. Зв'язок між корупцією та організованою злочинністю.
  - *42. Уточнення ознак організованих злочинних груп, що створюються та функціонують з використанням корупційних зв'язків, з метою їх відокремлення від звичайних злочинних груп загальнокримінальної спрямованості.
  - *43. Розмежування у функціональному та організаційно-структурному відношенні діяльності органів внутрішніх справ по боротьбі з різними видами злочинних груп.
  - *44. Організаційні та практичні заходи щодо забезпечення більш повного та результативного використання оперативно-розшукової інформації про діяльність організованих

злочинних груп, їх корупційну підтримку та вчинення ними злочинів, передусім у сферах економіки та зовнішньо-економічної діяльності.

*45. Особливості виявлення зв'язків працівників вищих державних органів з організованою злочинністю та кримінальними структурами.

8. Економічна злочинність

46. Проблеми стримання економічної злочинності.

*47. Форми та засоби попередження злочинів у сферах приватизації, підприємництва, фінансової, банківської, зовнішньоекономічної діяльності.

48. Господарські злочини у перехідний період.

9. Комп'ютерна злочинність

49. Попередження комп'ютерної злочинності.

10. Кримінологічні проблеми протидії корупції

50. Соціальні передумови корупції.

*51. Причини та умови вчинення окремих видів корупційних діянь.

*52. Криміногенно-сприятливі ситуації для корупції.

*53. Демократизація усіх сфер суспільного життя, передусім системи управління — стратегічний напрямок попередження корупції.

*54. Економічні засоби запобігання корупції.

*55. Організаційно-управлінські засоби запобігання корупції.

*56. Раціональна демократизація діяльності державного апарату як напрямок профілактики корупції.

57. Розвиток засад місцевого самоврядування та громадянського суспільства як напрямок профілактики корупції.

58. Добросесність обслуговування населення як напрямок профілактики корупції.

59. Законність, рівність та справедливість у реагуванні на факти корупційних проявів.

60. Соціально-психологічні засоби профілактики корупції.

61. Правові засоби попередження корупційних діянь.

62. Проблеми удосконалення законодавства з метою протидії корупції.

*63. Форми та засоби забезпечення повноти виявлення корупційних діянь.

*64. Особливості виявлення корупційних проявів у вищих структурах державної влади.

*65. Проблеми удосконалення державної та відомчої статистики щодо реагування на прояви корупції та організо-

ваної злочинності (відокремлення від показників про загальнокримінальні групові злочини).

*66. Створення інформаційної підсистеми криміногенних чинників корупційних діянь (у рамках державної автоматизованої системи кримінологічної інформації — ДАСКІ).

*67. Організаційно-методичне забезпечення запровадження спеціалізованої антикорупційної кримінологічної експертизи.

*68. Організаційно-методичне забезпечення постійного моніторингу та прогнозування корупційних та антикорупційних процесів.

69. Проблеми удосконалення діяльності спеціалізованих підрозділів та виділених працівників для здійснення функцій по запобіганню та протидії корупції.

*70. Проблеми розвитку та удосконалення міжнародного співробітництва у правовій, правоохоронній, профілактичній та науковій сферах.

71. Наукове забезпечення діяльності вищих державних структур України по організації запобігання та протидії корупції.

11. Кримінологічні засоби запобігання злочинності

72. Кримінологічний аналіз (загальний, регіональний, галузевий, об'єктовий рівні).

*73. Кримінологічний моніторинг та прогнозування (загальний, регіональний, галузевий, об'єктовий рівні).

*74. Запровадження кримінологічної експертизи в Україні.

*75. Кримінологічні засоби захисту підприємництва, кредитно-банківських, інших ринкових відносин від правопорушень.

II. Кримінально-правовий

1. Місце кримінального права в системі права України.

2. Принципи кримінального права.

3. Сучасні проблеми реформування кримінального законодавства України.

4. Вивчення практики застосування нового кримінального законодавства України.

5. Характеристика основних положень нового Кримінально-виконавчого кодексу України та їх відповідність Конституції України, а також міжнародним стандартам гуманного поводження із засудженими.

6. Структура та ефективність системи відбування покарань.

7. Актуальні питання організації соціальної адаптації звільнених з місць позбавлення волі.

8. Співвідношення цілей покарання та завдань діяльності установ виконання покарань.

III. Кримінально-процесуальний

1. Проблеми принципів кримінального процесу та їх реалізація в кримінально-процесуальному законодавстві і правозастосовчій діяльності.
2. Проблеми функцій судової влади у кримінальних справах в конституційній системі розподілу влади.
3. Проблеми процесуального статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.
4. Проблеми підвищення надійності доказування в різних стадіях кримінально-процесуальної діяльності.
5. Проблеми формування органів досудового слідства та процесуального режиму їх діяльності.
6. Проблеми касаційного та апеляційного провадження по кримінальних справах.
7. Проблеми порівняльного правознавства.
8. Міжнародні стандарти кримінально-процесуальної діяльності та правозастосовна практика.
9. Вивчення специфіки досудового слідства та судового розгляду по актуальних категоріях кримінальних справ.
10. Нагляд за додержанням законів органами, що здійснюють оперативну-розшукову діяльність, контроль за діяльністю спецпідрозділів по боротьбі з організованою злочинністю.

IV. Криміналістичний

1. Розробка методик використання сучасних досягнень науки і техніки в боротьбі з тяжкими злочинами проти особи та економічними злочинами.
2. Проблеми розслідування злочинів в сфері господарської, зокрема підприємницької, діяльності.
3. Удосконалення методик розслідування злочинів у кредитно-банківській, інвестиційній сферах, а також у процесі приватизації.
4. Проблеми удосконалення тактики провадження слідчих дій.
5. Оперативно-розшукове супроводження кримінальних справ на досудових стадіях.

Г. А. Матусовський,
завідувач сектором НДІВПЗ,

Є. В. Бодяньський,
професор ХДТУ радіоелектроніки,

О. П. Бушан,
канд. юрид. наук (НЮА України),

В. З. Багинський, О. М. Городиський,
асистенти кафедри криміналістики
(НЮА України)

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ У БОРЬБІ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ: КОМПЕТЕНЦІЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ

Мета боротьби з організованою злочинністю полягає у встановленні контролю над нею, її локалізації, нейтралізації та, у кінцевому підсумку, ліквідації (ст. 2 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», далі — Закон). Досягнення цієї мети залежить від низки чинників. Найважливішими з них є:

1) законодавче забезпечення діяльності правоохоронних органів та їх основної ланки у боротьбі з організованою злочинністю — спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ і СБУ, наділення їх необхідною компетенцією, повноваженнями та правами, а також покладення на них відповідних обов'язків;

2) високий професійний рівень працівників спеціальних підрозділів та інших правоохоронних органів у реалізації своїх повноважень у боротьбі з організованою злочинністю;

3) застосування спеціально розробленої системи взаємодії між всіма правоохоронними органами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю.

Важливими чинниками підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю є їх взаємодія, побудова найбільш досконалої системи координації дій спеціальних підрозділів та відповідних органів внутрішніх справ і СБУ, прокуратури, їх взає-

© Г. А. Матусовський, Є. В. Бодяньський, О. П. Бушан, В. З. Багинський, О. М. Городиський, 1998.

модія з контролюючими, іншими державними органами, об'єднаннями громадян.

З урахуванням значення цього напрямку діяльності правоохоронних органів у Законі передбачений розділ V (ст.ст. 16-18), який визначає взаємодію органів прокуратури, внутрішніх справ, СБУ, обов'язки державних органів, що мають контрольні повноваження.

У свою чергу, для досягнення зазначеної у ст. 2 Закону мети боротьби з організованою злочинністю необхідна розробка науково обґрунтованих понять та визначень, які характеризують вказане явище.

Таким чином, виникає необхідність у вивченні компетенції діяльності спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ і СБУ по боротьбі з організованою злочинністю; формування понятійного апарату та розробки на цій основі оптимальної системи взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю. Вказана мета визначає завдання дослідження:

- з'ясування сутності організованої злочинності у нинішній час, визначення її структури та форм;
- вивчення особливостей понятійного апарату законодавства, що регулює здійснення компетенції спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ і СБУ, їх взаємодію з іншими правоохоронними органами;
- визначення правових основ взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю;
- висвітлення криміналістичних питань взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю;
- вивчення можливостей застосування операційного підходу до завдання організації взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю;
- вдосконалення законодавства щодо підвищення ефективності взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю;
- визначення компетенції спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ і СБУ;
- побудова графічних моделей видів та обсягу компетенції спеціальних підрозділів для комплексного підходу до оцінки їх діяльності у боротьбі з організованою злочинністю;
- розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності вказаної взаємодії.

Провідна ідея дослідження полягає в тому, що компетенція спеціальних підрозділів та їх працівників як система повноважень, прав і обов'язків визначається метою боротьби з організованою злочинністю, завданнями їх діяльності і в той же час є засобом досягнення цієї мети та вирішення поставлених завдань.

Слід зазначити, що надання елементу оптимальної взаємодії пріоритетного значення в структурі діяльності правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю потребує подолання розрізненості, відомчості та забезпечення ефективної взаємодії в рамках єдиної координуючої системи.

Актуальність дослідження визначається корінними змінами в структурі злочинності на фоні її загального поступового зростання, небезпечним розвитком феномена організованої злочинності, подолання якої вимагає застосування ефективних правових, організаційних та криміналістичних засобів і методів у діяльності спеціальних підрозділів та інших правоохоронних органів, наділених відповідною компетенцією.

Дослідження здійснено відповідно до завдання Координаційного комітету по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю при Президенті України, поставленим перед Академією правових наук України. Дослідження носить попередній, пошуковий характер, оскільки охоплює складне, багаточинникове явище, і тому розраховане на розробку пропозицій, що потребують додаткових досліджень, їх апробації.

У ході роботи авторський колектив вивчив дані про стан боротьби з організованою злочинністю в Україні та світі, провів опитування практичних працівників правоохоронних органів, вчених-юристів, узагальнив одержані матеріали, використав публікації вчених України та інших країн, присвячені цій проблемі, проекти законодавчих актів (проект Кримінального кодексу України, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України та ін.)¹.

В обговоренні проблеми брали участь вчені науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів (Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса,

¹ В розробці теми брали участь доценти М.А. Вороніна і А.А. Дудніков, начальник відділу прокуратури Харківської області Є.Д. Шахматов.

інституту підвищення кваліфікації кадрів Генеральної прокуратури України, Університету внутрішніх справ, Харківського державного технічного університету радіоелектроніки та ін.), працівники правоохоронних і контролюючих органів. У роботу включені пропозиції учасників «круглого столу» на тему «Система взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю», проведеного Науково-дослідним інститутом вивчення проблем злочинності Академії правових наук України.

Термінологія законодавства про боротьбу з організованою злочинністю

Рівень ефективності законодавства значною мірою залежить від рівня розвитку мовних норм, розробленості і досконалості спеціальної юридичної термінології. Серед основних вимог до термінології — чітке й суворе окреслення змісту, відмова від багатозначних термінів, єдність термінології усього законодавства чи його великих розділів, яка виявляється в тому, що правовому поняттю відповідає той самий термін в різних нормативних актах і кожне правове поняття визначається своїм терміном.

Аналіз термінологічних відповідностей у законодавстві про боротьбу з організованою злочинністю, перш за все таких базових актів, як Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси України, закони «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про Службу безпеки України», «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про корупцію», «Про прокуратуру», а також законів, що визначають правове становище органів, які мають контрольні повноваження за дотриманням законодавства з метою боротьби з організованою злочинністю, показує, що в кожному з них законодавець оперує системою понять та термінів зовнішньо подібних, але різних за змістовими відтінками.

Окремі з них не мають чітко зафіксованого змісту, зокрема: «компетенція», «повноваження», «функції», «права», «обов'язки», «завдання», «взаємодія», «взаємовідносини», «сприяння», «співробітництво» та ін. При цьому спостерігаються певний різнобіг в їх використанні, термінологічна синонімічність у межах одного й того ж закону, а тим більше

у різних законах. Перш за все це стосується поняття «компетенція».

Компетенція — складне, збірне, рухливе поняття, і на теперішній день наука й законодавство не дають його однозначного трактування. В юридичній науці під компетенцією розуміється:

1) коло завдань державного керівництва, виконання яких становить обов'язок, і коло владних прав державного органу;

2) предмет ведення, повноваження та обов'язки органу держави;

3) завдання, зміст, сукупність прав і обов'язків, предмет ведення, коло впливу державного органу на суспільні відносини;

4) система повноважень за здійсненням державних владних функцій та ін.

Останнім часом спостерігається тенденція звести поняття компетенції до поняття повноважень або розширити останнє до поняття компетенції. Такі значні розбіжності уявленень не могли не відбитися в системі чинного законодавства. Так, визначаючи межі компетенції спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ і СБУ, закон «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (ст. 11) відсилає відповідно до законів «Про міліцію», «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», КПК та ін., які даного терміну не містять, а оперують категоріями «права» (ст. 25 Закону «Про Службу безпеки України», ст. 8 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність»), «обов'язки» (відповідно ст.ст. 24 та 7).

Лексико-термінологічна неоднозначність широко розповсюджена в системі законів, що визначають правовий режим функціонування органів, які мають контрольні повноваження: Національного банку, Міністерства фінансів, Антимонопольного комітету, Контрольно-ревізійної служби, Державної податкової інспекції, Фонду державного майна України та ін. Наприклад, Закон України «Про Антимонопольний комітет» в повному обсязі формулює функції цього органу в статтях «Завдання», «Компетенція», «Повноваження», «Права й обов'язки державних повноважених» і в розділі IV «Правові основи реалізації повноважень Антимонопольного комітету», а Закон України «Про

державну контрольно-ревізійну службу» визначає тільки «функції», «права» та «обов'язки» (ст.ст. 8-10, 12).

На практиці такі обставини призводять:

1) до нестачі владних прав одних органів (наприклад, прокурорів, що здійснюють нагляд за виконанням законів спеціальними підрозділами з боротьби з організованою злочинністю);

2) до дублювання функцій органів (наприклад, створення підрозділів, що займаються питанням порушень у сфері приватизації як в системі СБУ, так і в системі МВС);

3) до надто загального формулювання владних прав. Це, в свою чергу, є одним з чинників, що порушують взаємодію органів, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю. Особливої уваги заслуговує саме поняття «взаємодія», його співвідношення з іншими, зовнішньо схожими поняттями «зв'язки», «взаємовідносини», «співробітництво», «сприяння», «координація» та ін., які не знайшли свого адекватного закріплення в законодавстві, що розглядається;

4) до того, що наявність у Законі спеціального розділу V «Взаємодія спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю та інших державних органів», який визначає взаємодію як «обов'язок» відповідних державних органів, не повністю відповідає законодавству, що визначає правове становище цих органів, де взаємодія має назву «координація».

Крім того, ніякої відповідальності за невиконання обов'язків «взаємодії» чинне законодавство не передбачає. Разом з тим його аналіз дозволяє виділити кілька рівнів і видів взаємодії в системі правоохоронних органів та органів, що мають контрольні повноваження за дотриманням законодавства в боротьбі з організованою злочинністю.

Зокрема, виділяють рівні внутрішньої та зовнішньої взаємодії (відповідно у середині системи правоохоронних органів і з іншими державними органами), а також види взаємодії: вертикальні, горизонтальні, такі, що перехрещуються, функціональні, інформаційні, кооперативні та конфліктні. Проте названа тема заслуговує на спеціальне дослідження.

Відсутність лексико-термінологічної однозначності в законодавстві, що регулює питання боротьби з організованою злочинністю, перешкоджає:

а) чіткій взаємодії державних органів у даній сфері правового регулювання;

б) впровадженню обчислювальної техніки;

в) створенню та використанню автоматизованих інформаційно-пошукових систем;

г) міжнародному співробітництву, включаючи галузь взаємодії правоохоронних органів;

г) адекватному перекладу національного законодавства на іноземні мови і навпаки.

У законодавчих актах використовується такий техніко-юридичний захід, як розкриття значення термінів тільки «для цілей цього закону», в той час як таке роз'яснення повинно бути адекватним для різних розділів (циклів) законодавства, що об'єднані єдиною тематичною спрямованістю, галузевою належністю.

Викладене дає підстави для пропозицій щодо необхідності:

1) визначення у законодавчому порядку поняття «компетенція» як ключового, яке зв'язане з поняттями «повноваження», «права та обов'язки», «правова регламентація», «функціонування», що входять до єдиної системи;

2) уніфікації понять «взаємодія», «координація», «узгодження» стосовно діяльності всіх органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю, інших правоохоронних та контролюючих органів. Уніфікована термінологія має бути запроваджена у відповідні норми законів, які регулюють діяльність по боротьбі з організованою злочинністю та корупцією, в цілому — злочинністю (закони «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про боротьбу з корупцією», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про міліцію», «Про Службу безпеки України», «Про прокуратуру», КК, КПК, КпАП та ін.). Крім цього, термінологія, що розглядається, в разі необхідності має застосовуватися у відповідних нормах законів, що регулюють відносини власності, господарські, фінансові, відносини у митній, банківській, податковій та іншій діяльності;

3) уніфікації понятійно-термінологічного апарату законодавства про боротьбу з організованою злочинністю та корупцією, узгодження його із законодавством про боротьбу зі злочинністю у цілому та нормативно-правовими актами, що регламентують діяльність контролюючих органів;

4) розробки понятійно-термінологічного словника (українсько-іншомовного);

5) підготовки науково-практичного коментарю законодавства про боротьбу з організованою злочинністю.

Організована злочинність: сутність, види, ознаки

Для вирішення питання про ефективність діяльності органів по боротьбі з організованою злочинністю та її підвищення на основі оптимізації компетенції, повноважень, прав та обов'язків цих органів важливе значення мають з'ясування сутності та визначення поняття організованої злочинності.

Слід зазначити, що існує значна кількість визначень цього поняття, які розрізняються залежно від підходу, наприклад, ступеня суспільної небезпеки злочину або завданої ним шкоди, кількості залучених осіб або поширеності на певній території, впливу на економічні та політичні процеси тощо.

Підвалини міжнародного співробітництва у боротьбі з організованою злочинністю закладалися з середини 70-х років, з періоду підготовки і проведення V Конгресу ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками. Саме тоді експертами ООН була розпочата розробка понятійного апарату організованої злочинності.

У подальшому, на VII Конгресі ООН з попередження злочинності (вересень 1990 р.) було відмічено, що одним формулюванням неможливо визначити численні види організованої злочинності, обумовлені різними чинниками, серед яких можна виділити економічні, етнічні, історичні. Але спроба охарактеризувати організовану злочинність, її основні види та форми відбулася, і під терміном «організована злочинність» почали розуміти «складні кримінальні види діяльності, здійснювані у широких масштабах організаціями та іншими групами, які одержують фінансовий прибуток та здобувають владу шляхом створення та експлуатації ринків незаконних товарів та послуг».

Чинником, який суттєво вплинув на динаміку розвитку організованої злочинності, став чинник техногенний. Удосконалення міжнародних систем зв'язку та комунікацій, утворення та розвиток транснаціональних корпорацій, пов'язана з цим глобальна інтернаціоналізація капіталу у легальній економічній сфері спричинили переорієнтацію

організованих злочинних угруповань від традиційних видів злочинного бізнесу до нових, високотехнологічних, капіталомістких та, відповідно, більш прибуткових. Значно збільшились обсяги легалізації грошових коштів та іншого майна, здобутого незаконним шляхом.

«Прозорість» кордонів сприяє, з одного боку, економічній інтеграції у легальному обороті, а, з іншого — об'єднанню нелегальних економічних утворень. За даними експертів ООН, обсяги нелегальних транснаціональних операцій вже порівнюються з національними бюджетами багатьох держав.

Визначені на VIII Конгресі ООН проблеми зростання впливу організованої злочинності на сучасні міжнародні економічні та політичні процеси були розвинуті на Міжнародному семінарі ООН з питань боротьби зі злочинністю (листопад 1991 р.).

У підсумковому документі семінару було визначено, що процес розвитку організованої злочинності та її форми у різних країнах відрізняються, хоча й мають загальні закономірності. Злочинні угруповання формуються під впливом багатьох соціальних, економічних та правових чинників.

У більшості країн можливо визначити два основні шляхи розвитку організованої злочинності. По-перше, це кримінальні сфери діяльності, що дають найбільш великий прибуток (розкрадання у великих обсягах, відмивання тінювих грошей, незаконний обіг наркотиків, незаконні валютні операції, організація азартних ігор, торгівля зброєю, викрадення, шантаж); по-друге, участь у законній економічній діяльності (у тому числі й опосередкована, шляхом погроз та вимагання). При цьому використання протиправних методів конкуренції може мати більший економічний ефект, ніж заняття традиційними видами злочинного бізнесу. Але як у першому, так і в другому випадку використовуються злочинні методи, і тому основу організованих злочинних угруповань складають кримінально-злочинні елементи.

Уніфікованого визначення організованої злочинності, як зазначалось у підсумковому документі семінару, немає. Під організованою злочинністю розуміють «відносно велику групу усталених та керованих угруповань злочинців, які займаються злочинами як промислом та мають систему захисту від соціального контролю з використанням таких протизаконних засобів, як насильство, залякування, корупція та великомасштабні розкрадання».

Організовану злочинність учасники семінару умовно поділили на декілька видів. Перший, традиційний, складають мафіозні родини, які функціонують за принципом ієрархії. У житті та діяльності вони керуються своїми внутрішніми правилами та нормами поведінки і відрізняються великою різноманітністю злочинних дій. До цієї групи належать найбільш поширені та розвинуті види злочинних організацій. Другий вид організованої злочинності складають професійні формування. Їх члени об'єднуються з метою виконання певного злочинного задуму. Організації цього роду є непостійними, в них на відміну від організацій традиційного типу відсутні чітка структура та керування. До цього виду організованої злочинності належать угруповання, які займаються фальшивомонетництвом, крадіжками автомобілів, пограбуванням, вимаганням тощо. Склад таких професійних злочинних організацій досить мобільний, їх члени часто беруть участь у різних однотипних злочинних справах.

Існують також організовані групи, які контролюють певні території, а також такі, що беруть участь у певних видах злочинів. Масові міграційні процеси в усьому світі, що особливо посилилися в останні роки, призвели до створення численних організованих злочинних угруповань, які відрізняються за етнічними, культурними, історичними зв'язками. Вони пов'язані з країнами походження, мають спільну мову, звичаї, традиції, що значно ускладнює правоохоронним органам боротьбу з ними.

Узагальнену характеристику організованої злочинної діяльності було подано у доповіді Генерального секретаря ООН «Вплив організованої злочинної діяльності на суспільство у цілому» на другій сесії Комісії з попередження злочинності та кримінального правосуддя економічної та соціальної ради ООН у квітні 1993 р. У доповіді був наведений перелік ознак, які визначають характер явища, що розглядається:

а) організована злочинність — це діяльність об'єднаних злочинних осіб або угруповань, що об'єдналися на економічній основі. Економічні вигоди набуваються ними шляхом надання незаконних послуг і товарів або шляхом надання законних послуг та товарів у незаконній формі;

б) організована злочинність передбачає конспіративну діяльність, у процесі якої за допомогою ієрархічно побудо-

ваних структур координується планування та вчинення незаконних дій або досягнення законної мети за допомогою незаконних засобів;

в) організовані злочинні угруповання мають тенденцію до встановлення часткової або повної монополії на здобуття незаконних товарів та послуг споживачам і набування таким чином значно більших доходів;

г) організовані злочинні угруповання використовують у своїй діяльності різноманітні засоби — від витончених та інтелектуальних до спрощених відкритих та демонстративно брутальних. Відкрита демонстрація сили та могутності, всюдозволеності є відмінною особливістю організованих злочинних формувань. Цим досягається мета залучення, залучення нових прибічників, корумпування посадових осіб.

Особливо була виділена проблема розмиття граней між організованою злочинністю та злочинністю «білих комірців». Це явище значно ускладнює різноманітні соціальні проблеми. Все частіше організовані злочинні групи застосовують методи, які порівнюються з тими, що застосовують злочинці в економічній галузі, скорочуючи використання рекету, шантажу та інших силових методів і збільшуючи незаконні маніпуляції легальними засобами.

Ця тенденція небезпечна тим, що приховує організовану злочинність від суспільства, перешкоджає виявленню правопорушень та встановленню їх жерть.

Докладний та всебічний аналіз сучасного стану організованої злочинності був поданий на Всесвітній конференції з питань організованої транснаціональної злочинності, яка проходила на рівні міністрів внутрішніх справ (безпеки) у Неаполі наприкінці 1994 р. У документах, підготовлених до конференції, були вказані ключові аспекти, на підставі яких можливо вивчати усі особливості цього явища.

По-перше, результати здійснюваних досліджень виявили, що кожне із злочинних угруповань має свою структуру, свої злочинні інтереси та зони впливу, свої методи діяльності. Але в той же час відбувається інтенсивне налагодження зв'язків між цими угрупованнями, збільшується кількість їх спільних операцій. Тому відсутність монолітної злочинної структури не залишає сумнівів у тому, що ця проблема має глобальний характер та тенденцію до швидкого поширення, і від неї не застрахована жодна держава.

У зв'язку з цим особливого значення набуває усвідомлення урядами, органами правопорядку та громадськістю у цілому масштабів загрози, що походить від організованих злочинних формувань, для яких кордони держав з усіма комплексами заходів, котрі захищають національну економіку та громадський лад, не є скільки-небудь серйозною перешкодою.

По-друге, не слід недооцінювати можливості організованих злочинних структур, кримінальний потенціал яких досить значний, а спроможність швидко перебудовувати форми та методи своєї діяльності, пристосовуючись до змін у законодавстві, політичному та економічному житті, залишається дуже високою. Прагнучи «на хід» випередити правоохоронні органи, організовані злочинні формування використовують останні досягнення науки і техніки, найновіші розробки у галузі високих технологій, залучаючи до цього висококваліфікованих фахівців, застосовуючи погрози та шантаж.

На конференції були також визначені умови існування організованих злочинних груп:

1) членами злочинних організацій вважаються особи яких об'єднує мета участі у протиправній діяльності на постійній основі. Як правило, вони займаються злочинною підприємницькою діяльністю, здійснюючи надання заборонених законом товарів та послуг або ж законних товарів надходження яких відбувалося незаконним шляхом, наприклад, внаслідок обману чи шахрайства. Організована злочинність дуже часто є продовженням законних ринкових операцій у тих галузях, де вони звичайно заборонені законом. Її мета визначається тими ж завданнями, якими керуються у підприємницькій діяльності на законному ринку: необхідністю збереження та поширення зайнятих позицій.

2) діяльність організованих злочинних формувань з реалізації заборонених законом товарів і послуг пов'язана із значним рівнем кооперації та організованості. Як і інша комерційна діяльність, злочинний бізнес вимагає підприємницьких навичок, професіоналізму та великого обсягу знань, точного розрахунку та вміння координувати свої операції (крім застосовування методів насильства та корупції), що сприяє веденню справ. До них належать найрізноманітніші засоби — від хабарів посадовим особам правоохоронних органів до укорінення своїх представників політичні та владні структури.

У матеріалах до дискусії на IX Конгресі ООН з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками (1995 р.) знову було підкреслено, що феномен організованої злочинності не слід розглядати як абстрактне зло або ефемерну загрозу: «організована злочинність створює пряму загрозу національній і міжнародній безпеці та стабільності та являє собою фронтальну атаку на політичну і законодавчу владу, а також створює загрозу державності. Вона порушує нормальне функціонування соціальних та економічних інститутів і компрометує їх, що призводить до втрати довіри до демократичних процесів. Вона підриває процес розвитку та зводить нанівець досягнуті успіхи. Вона ставить у стан вище жертви населення цілих країн та експлуатує людську вразливість, здобуваючи при цьому прибутки. Вона охоплює, обплутує та навіть закабальє численні прошарки суспільства, особливо жінок і дітей, утягує їх в різноманітні та взаємопов'язані злочинні справи...»

Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» визначає організовану злочинність як «сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку з створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань» (ст. 1). В методичних рекомендаціях Генеральної прокуратури та МВС України щодо складання статистичної звітності «Про результати боротьби з організованими злочинними групами» до ознак організованої злочинної групи (ОЗГ) рекомендовано відносити: тривалість функціонування, корисливу спрямованість, внутрішньогруповий розподіл ролей, планування злочинів. Для ОЗГ обов'язковою ознакою є також співучасть у протиправних діях представників влади та управління, правоохоронних та господарських органів. Обов'язковою ознакою для ОЗГ, які вчиняють злочини в сфері економіки, є корумпованість. Залежно від характеру злочинної діяльності ОЗГ можуть мати додаткові ознаки, а саме: наявність міжрегіональних злочинних зв'язків, загальних грошових і матеріальних коштів, озброєність та ін.

Чинний КК передбачає вчинення злочину ОЗГ як обставину, що обтяжує відповідальність (п. 2 ст. 41), або як ознаку складу злочину (наприклад, ст. 70 «Контрабанда» передбачає вчинення такої дії групою осіб, що організували її для заняття контрабандою), або як кваліфікуючу обставину (наприклад, ч. 4 ст. 148⁸ передбачає як кваліфікуючу ознаку порушення порядку випуску (емісії) та обігу

цінних паперів організованою групою). КК встановлює відповідальність за деякі види створення злочинних організацій і вчинення ними злочинів, зокрема, ст. 69 «Бандитизм». Проте у чинному кримінальному законодавстві не визначені поняття «організована група» і «злочинна організація», що призводить до різного тлумачення їх змісту, помилок у кваліфікації. Опитування практичних працівників правоохоронних органів і перш за все спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ по боротьбі з організованою злочинністю дає підстави для висновків про недостатність нормативної бази Особливої частини КК для боротьби з організованою злочинністю. Тому стає необхідним уведення до КК загальної норми, яка б передбачала відповідальність за створення ОЗГ, злочинної організації для вчинення тяжких злочинів, керівництво ними, участь у вчиненні такими формуваннями злочинів.

Кримінологічно-криміналістичні дослідження дають підстави для виділення ознак організованих злочинних формувань (ОЗФ): створення організованої групи з метою умисної сумісної злочинної діяльності, усталеність групи, планомірність злочинної діяльності, організованість, кримінальна спеціалізація членів групи, стабільність злочинної діяльності, мобільність злочинного формування, ієрархічність структури, чіткий розподіл обов'язків, повноважень між кримінальними «авторитетами» та прибутку залежно від місця та ролі у структурі злочинного формування, корупційність зв'язків розподіл зон впливу та ін.

Особливість злочинної організації полягає у створенні міждержавних злочинних об'єднань з метою спільної злочинної діяльності. На підставі вивчення процесу створення та функціонування ОЗФ можна зробити висновок, що вони являють собою якісно новий рівень не тільки професійно-загальнокримінальної групової злочинності, а й злочинності економічної, що основною метою створення ОЗФ є умисна спільна злочинна діяльність для отримання незаконних доходів, придбання різних матеріальних благ у незаконних сферах.

Спільність здійснення злочинної діяльності передбачає наявність певної структури з чітким розподілом ролей для найбільш ефективного досягнення злочинного результату.

Дії основних членів ОЗГ вчиняються з прямим умислом та спрямовані на досягнення кінцевого злочинного резу-

тату. При цьому припускається можливість використання на різних етапах реалізації злочинного наміру осіб, які умисно не ознайомлені з кінцевою метою і виконують допоміжні функції кримінального характеру, хоча інколи трапляються випадки добросовісної омані, коли особа впевнена, що виконує законні дії.

Усталеність ОЗГ передбачає тривалість їх функціонування, міцний зв'язок злочинних елементів.

Планомірність злочинної діяльності передбачає реалізацію злочинного наміру за раніше розробленим планом, з ретельною підготовкою найдрібніших деталей, що значно ускладнює виявлення ОЗГ, посилює їх громадську небезпеку. Кажучи словами італійських законодавців, це «здійснення злочинної діяльності на основі постійної програми злочинного характеру». Ця обставина є характерною ознакою ОЗФ, що відрізняє їх від індивідуальних злочинців чи злочинних груп, які об'єднуються з метою вчинення якогось конкретного злочину.

Серед визначень організованої злочинності, зокрема такі: «відносно поширене утворення усталеної, мобільної, ієрархічної злочинної зграї, злочинних організацій для вчинення корисливих, корисливо-насильницьких злочинів, які використовують у системі захисту корупційність посадових осіб органів влади та управління». Ознаки організованої злочинності характерні для низки економічних злочинів, котрі визначаються в літературі як «сукупність різних видів корисливих посягань на охоронюване законом право власності, майно, економічну систему та відносини, що складаються в ній, з боку осіб, які виконують організаційно-управлінські, господарсько-фінансові функції у сфері виробництва, обслуговування, а також осіб, діяльність яких пов'язана з регулюванням та контролем над функціонуванням зазначеної системи».

Аналіз результатів анкетування дозволяє зробити висновок про те, що більшість фахівців-практиків (оперативні працівники, слідчі) висловлюються на користь конкретизації зазначеного поняття.

Для більшості респондентів (63%) поняття організованої злочинності нерозривно пов'язане не тільки з ознаками усталеності, згуртованості, розподілу ролей, вчиненням злочинів протягом тривалого часу і кількістю осіб (не менш двох-трьох), а й з такими ознаками, як наявність

зв'язків з представниками влади, правоохоронних органів, підприємств, банків та ін., а також вчинення злочинів у вигляді промислу чи бізнесу.

Значна більшість респондентів (78%) висловилися за деталізацію поняття організованої злочинності, а також за чітку регламентацію ознак злочинів, які вчиняються організованими угрупованнями.

В той же час існує думка, передусім вчених-криміналістів, про доцільність узагальненого визначення поняття, що розглядається. Головний аргумент на користь цього в тому, що при недостатній ясності щодо хоча б однієї з ознак такого регламентованого поняття організованої злочинності втрачається можливість (при наявності відповідних фактичних даних) віднести діяння до організованих злочинів, притягти до відповідальності причетних до створення ОЗГ осіб.

Уніфіковане визначення організованої злочинності, на думку експертів ООН, ще не розроблене. Вони пропонують під цим поняттям розуміти відносно велику групу усталених та керованих злочинних утворень, які займаються злочинною діяльністю з корисливою метою; створюють систему захисту від соціального контролю із застосуванням таких протизаконних засобів, як насилля, залякування, корупція та розкрадання у великих розмірах.

Як вважають деякі науковці, які вивчають вказану проблему, в більш широкому розумінні організовану злочинність можна було б визначити як організовану діяльність групи осіб, організованих на постійній основі для здобування коштів незаконним шляхом. Організована злочинність, на думку цих вчених, є соціальним явищем, яке характеризується утворенням об'єднаного кримінального середовища в державі, регіоні, сферах суспільного життя. Її структури мають чітку внутрішню організацію, управління, зовнішні зв'язки, систему захисту, кримінальна діяльність цих структур спрямована на досягнення конкретної злочинної мети.

Організована злочинність як найбільш небезпечна форма прояву сучасної злочинної діяльності не може існувати без відповідних організаційних структур, утворень, що формуються в процесі злочинної діяльності і пристосовуються до економічних, соціальних, політичних умов держави. Тому суб'єктом організованої злочинності є стійке злочинне угруповання з ієрархічною структурою, яке для досягнення корисливої мети проникає до структур влади, пра-

воохоронних органів, галузевих органів управління та інших державних утворень.

У порівняльному плані становить інтерес, як вже зазначалося, підхід італійського законодавця до проблем визначення поняття «організована злочинність». КК Італії дає таке його визначення: «Діяльність на основі постійної програми злочинного характеру» (ст. 416).

Італійські власті мають великий досвід боротьби з корупцією та мафіозними угрупованнями, і таке лаконічне визначення уявляється ємним, оскільки під його правове розуміння підпадають усі злочини, що вчиняються ОЗГ, які мають постійну злочинну мету.

Наявність різних поглядів на проблему, що розглядається, об'єктивно відбиває дві точки зору, які визначають відповідні напрямки в підході до розуміння даного явища.

Перший з них — нормативно-правовий, який охоплює загальні ознаки організованої злочинності, достатні для ідентифікації відповідного явища; другий — науково-методичний, побудований на криміналістичній характеристиці організованої злочинності в цілому та окремих видів діянь, що підпадають під ознаки відповідних норм КК. В об'єднанні цих підходів до розуміння сутності організованої злочинності та її видів і полягає правильне розв'язання проблеми, що розглядається. У зв'язку з цим пропонується подаліше наукове дослідження сутності ознак організованої злочинності.

Компетенція спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ та СБУ у боротьбі з організованою злочинністю

Межі компетенції спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ і СБУ по боротьбі з організованою злочинністю визначаються на підставі КПК, а також законів України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про міліцію», «Про оперативну-розшукову діяльність» та ін., які охоплюють сферу боротьби з організованою злочинністю. Повноваження спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю визначені в п. 2 ст. 12 Закону і полягають в їх праві:

- заводити оперативно-розшукові справи;
- одержувати від банків, кредитних, митних, фінансових

та інших установ, а також підприємств, організацій, незалежно від форм власності, інформацію та документи про операції, рахунки, вклади, внутрішні та зовнішні економічні угоди фізичних і юридичних осіб.

У Законі регламентовані підстави подання такої інформації та документів (письмова вимога керівництва відповідного підрозділу) і терміни їх подання — негайно, а в разі неможливості — не пізніше як протягом 10 днів;

- залучати до проведення перевірок, ревізій та експертиз кваліфікованих фахівців контрольних і фінансових органів;

- одержувати інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем та банків даних, створюваних державними органами України;

- в разі одержання фактичних даних про організовану злочинну діяльність для їх перевірки витребувати та одержувати від державних органів, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій (незалежно від форм власності) інформацію і документи.

Оперативні управління, відділи та відділення спеціальних підрозділів (п. 5 ст. 12 Закону) мають повноваження органу дізнання щодо справ про злочини, вчинені злочинними угрупованнями. Спеціальні підрозділи можуть порушувати і розслідувати, передавати через відповідного прокурора по нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами за підслідністю в інші органи внутрішніх справ і СБУ кримінальні справи про виявлені ними злочини, у такому ж порядку витребувати і приймати від них до свого провадження кримінальні справи про злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями.

Права спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю визначені в пп. 3, 4 ст. 12 Закону. За матеріалами оперативно-розшукової діяльності та кримінальних справ спеціальні підрозділи мають право подавати до суду заяви про скасування реєстрації і припинення діяльності суб'єктів підприємництва, а також за наявності підстав, передбачених законом, подавати до суду позови про визнання недійсними угод у порядку, встановленому законодавством України. При здійсненні боротьби з організованою злочинністю співробітники спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ і СБУ мають право:

а) входити на територію, у приміщення, склади та сховища підприємств, установ, організацій (крім іноземних

представництв), незалежно від їх відомчої приналежності та форм власності, на КПП прикордонних військ та митниць, а також у виробничі приміщення громадян, які займаються підприємницькою діяльністю. У даному пункті регламентовані також правові засади реалізації зазначених прав: це пред'явлення письмового розпорядження керівника відповідного спеціального підрозділу та наявність службового посвідчення співробітника зазначеного підрозділу по боротьбі з організованою злочинністю;

б) в разі загрози знищення, приховування або втрати предметів чи документів, які можуть бути використані у розкритті та розслідуванні злочинної діяльності, на строк до 10 діб опечатувати архіви, каси, приміщення (за винятком жилих) чи інші сховища, брати їх під охорону, накладати арешт на грошові кошти та інші цінності фізичних та юридичних осіб, вилучати предмети і документи. Правовою підставою зазначених дій є постанова та санкція відповідного прокурора по нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю, а у невідкладних випадках — повідомлення прокурора протягом доби з наступним виданням зазначеної санкції. Вилучення предметів і документів проводиться з оформленням відповідних процесуальних документів згідно з нормами КПК України.

Нормативно-правові акти з питань боротьби з організованою злочинністю

Закони, що визначають межі компетенції спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю, можна згрупувати з логічною послідовністю для системного визначення компетенції цих підрозділів. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», який визначає завдання оперативно-розшукової діяльності та регламентує права і обов'язки підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, є загальним для оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, органів СБУ, прикордонних військ, управління державної служби охорони. Проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами, відомствами, організаціями та особами не допускається (ст. 5).

КПК встановлює вичерпний перелік органів дізнання і коло справ, віднесених законодавцем до їх відання (ст. 101), а та-

кож регламентує повноваження органів дізнання (ст.ст. 103, 106) та процесуальний порядок провадження дізнання з кримінальних справ. КПК встановлює також перелік органів попереднього слідства і визначає коло справ, з яких здійснюється попереднє слідство. Регламентована КПК підслідність кримінальних справ — це законодавчо закріплений припис певним, зазначеним у законі органам здійснювати попереднє слідство у справах, віднесених законодавцем до їх відання.

КПК визначає повноваження осіб, які здійснюють попереднє слідство, їх права та обов'язки. Закони України «Про міліцію» і «Про Службу безпеки України» регламентують діяльність цих основних державних правоохоронних органів, до компетенції яких входить боротьба з організованою злочинністю. До компетенції спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю відноситься взаємодія з державними органами, що мають контрольні повноваження (Національний банк України, Міністерство фінансів, Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків та торгівлі, Державна митна служба, Фонд державного майна, Державний комітет у справах охорони державного кордону, Державна податкова інспекція, Державна контрольно-ревізійна служба, Міністерство юстиції та інші міністерства та відомства). Обов'язки державних органів, що мають контрольні повноваження, закріплені в ст. 18 Закону.

Аналізуючи питання компетенції спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ і СБУ по боротьбі з організованою злочинністю в цілому, слід відмітити, що законодавець не дає чіткого визначення цієї компетенції. Зазначена в ст. 11 Закону норма є бланкетною і внаслідок численності нормативних актів, до яких вона відсилає, недостатньо чітко виділяється загальна система компетенції спеціальних підрозділів та інших правоохоронних органів по боротьбі з організованою злочинністю.

Правові основи взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю

У боротьбі з організованою злочинністю правоохоронні органи становлять єдину правоохоронну систему, яка здійснює свої функції відповідно до Конституції України, Закону, інших законів у сфері боротьби з організованою злочинністю.

У той же час правоохоронна система характеризується тим, що до її складу входять управлінські структури різної відомчої підпорядкованості. Спільність мети, завдань, принципів та характеру діяльності зв'язують їх у цілісну систему. Дана обставина обумовлює необхідність забезпечення узгодженої діяльності усіх правоохоронних і контрольноючих органів шляхом наділення кожного державного органу певними функціями взаємодії та координації. Така концепція правоохоронної системи покликана забезпечувати її суб'єктам створення умов для оптимальної координації діяльності всередині системи і взаємодії з іншими державними органами, об'єднаннями громадян.

Необхідність забезпечення узгоджених дій, координація та взаємодія діяльності органів, покликаних вести боротьбу зі злочинністю та з її найбільш небезпечною формою — організованою злочинністю, базуються на положеннях Конституції України, законів України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про прокуратуру» та інших законодавчих актів.

Підставою для визначення органу, який забезпечує взаємодію в боротьбі з організованою злочинністю, можуть служити положення, викладені: в п. 2 ст. 16 Закону, де зазначено, що функції щодо забезпечення взаємодії покладаються на прокурорів, які здійснюють нагляд за виконанням законів спеціальними підрозділами органів внутрішніх справ і СБУ по боротьбі з організованою злочинністю; в ч. 3 ст. 29 Закону України «Про прокуратуру», яка визначає, що, здійснюючи нагляд, «прокурор вживає заходів до погодження дій правоохоронних органів».

Основним нормативно-правовим актом у даній сфері діяльності є Закон «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», де виділений розділ, присвячений взаємодії спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю та інших державних органів (ст.ст. 16-18), який регулює взаємодію органів прокуратури, внутрішніх справ, СБУ, як систему внутрішньої взаємодії правоохоронних органів, покликаних здійснювати відповідно до своїх функцій співробітництво (ст. 16).

Характерно, що при очевидному значенні, яке надається співробітництву органів попереднього слідства і дізнання в розслідуванні злочинів, чинний КПК України не застосовує поняття і терміни «взаємодія», «координація», в той

час як в проєкті нового КПК йдеться про це (ст.ст. 4, 97, 103, 104, 112, 114, 114¹, 117-119, 139, 158, 191, 209, глава 21).

Як у чинному КПК (ст. 32), так і в проєкті нового КПК відсутнє роз'яснення значення вказаних термінів, хоча вони мають поряд з організаційно-правовим і процесуальне значення. Закон надає особливого значення взаємодії спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю з іншими державними органами (Національним банком України, Міністерством фінансів, Державною податковою інспекцією, Державною контрольно-ревізійною службою, що входять до його структури, Міністерством зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі, Державною митною службою, Фондом державного майна, Антимонопольним комітетом, Державним комітетом у справах охорони державного кордону та іншими міністерствами і відомствами), а також з державними органами, які мають право контролю за додержанням організаціями і громадянами законодавства України (ст.ст. 17, 18).

Забезпечення оптимальної взаємодії правоохоронних і контролюючих органів у боротьбі з організованою злочинністю значною мірою залежить від правильного тлумачення і застосування Закону, що розглядається, та інших нормативно-правових актів, щоб запобігти різночитань, які виникають у зв'язку з неточністю і неоднаковістю нормативної термінології та ін.

Поряд із зазначеними труднощами по забезпеченню взаємодії на практиці виникають проблеми з реалізацією правоохоронними органами своїх повноважень щодо підприємств, установ, організацій (різних форм власності), які впливають з прав у діяльності по боротьбі з організованою злочинністю. З числа таких повноважень за результатами узагальнення практики правоохоронних органів найбільш реалізованою виявилася норма (п. 2д ст. 12 Закону), якою передбачається право одержувати від державних органів, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій інформацію та документи.

Є труднощі також у застосуванні права одержання від банків, кредитних, митних, фінансових, інших органів, установ, організацій інформації та документів про операції, рахунки, внески, внутрішні та зовнішні економічні угоди фізичних та юридичних осіб (п. 2б ст. 12 Закону), оскільки посадові особи цих органів, посилаючись на комерційну,

банківську таємницю, що охоронюється Законом, конфіденційність інформації, вважають, що такі відомості можуть бути видані тільки після порушення кримінальної справи.

Тут є очевидною неузгодженість норм різних законодавчих актів, які не дають досить чіткого визначення поняття критеріїв віднесення інформації до конфіденційної, комерційної, банківської таємниці, що не підлягає видачі. При вирішенні цього питання в Законі необхідно встановити (в разі наявності для цього підстав) відповідальність за відмову від видачі інформації та документів у відповідних випадках. Відповідальність повинна бути конкретизована і щодо осіб, які мають право витребувати та одержувати конфіденційну інформацію і зловживають цим правом.

З таких же мотивів не виконується вимога Закону про наділення до спеціальних підрозділів відомостей, які вказують на ознаки організованої злочинної діяльності (п. 1б ст. 18).

Фактично не застосовується норма про право спеціальних підрозділів подавати до суду заяви про скасування реєстрації та припинення діяльності суб'єктів підприємництва і позови про визнання угод недійсними (п. 3 ст. 12), оскільки в Цивільному кодексі та Цивільно-процесуальному кодексі такі питання не врегульовані.

Криміналістичні та кримінально-процесуальні питання взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю

Розробка проблеми взаємодії правоохоронних органів у процесі розкриття злочинів здійснюється в криміналістиці за різними напрямками. Далеко не всі аспекти цієї проблеми досліджені достатньою мірою, що, перш за все, стосується питань взаємодії у боротьбі з організованою злочинністю. Разом з тим наявні криміналістичні рекомендації з даного питання з урахуванням особливостей виявлення і розкриття діянь, вчинених організованими групами, можуть успішно використовуватися у боротьбі з організованою злочинністю.

Під взаємодією правоохоронних органів і посадових осіб в процесі розкриття та розслідування злочинів слід розуміти погоджену діяльність різних їх ланок, однієї чи декіль-

кох організаційних систем, спрямовану на досягнення загальної мети з найменшими витратами сил, засобів та часу.

Зараз на практиці застосовуються певні види взаємодії правоохоронних та інших органів у боротьбі з організованою злочинністю.

1. Найбільш загальним видом є взаємодія між правоохоронними органами. Цей вид взаємодії носить широкий характер: він спрямований на координацію та погодження дій у вирішенні загальних питань боротьби з організованою злочинністю, в тому числі на розробку стратегії та конкретних рекомендацій по боротьбі з організованою злочинністю, а також її профілактики. Форми взаємодії тут в основному організаційні. До них належать міжвідомчі наради, конференції, обмін інформацією, розробка спільних доповідей та подань про стан організованої злочинності, основні напрямки та результати боротьби з нею.

2. Взаємодія слідчого і оперативних підрозділів у процесі розкриття і розслідування злочинів — найпоширеніший та найважливіший вид взаємодії. Форми взаємодії органів попереднього слідства і дізнання в цілому поділяються на дві групи: нормативно-правові (передбачені законом) та організаційно-тактичні (прямо не названі в законі).

До першої групи включаються:

а) передача слідчому матеріалів про виявлені за допомогою оперативно-розшукових заходів ознаки злочину для вирішення питання про порушення кримінальної справи;

б) провадження слідчим процесуальних дій одночасно зі здійсненням органом дізнання погоджених оперативно-розшукових заходів;

в) провадження оперативно-розшукових заходів у справі, за якою не встановлено особу, котра вчинила злочин, після передачі цієї справи слідчому;

г) виконання доручень слідчого по провадженню розшукових дій;

д) погоджене вжиття заходів по встановленню особи, яка підлягає притягненню як обвинувачений, після зупинення попереднього слідства;

е) одержання інформації та документів про операції, рахунки, внески, внутрішні та зовнішні економічні угоди фізичних і юридичних осіб (п. 26 ст. 12. Закону);

ж) обмін оперативною інформацією між спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю

органів внутрішніх справ і СБУ (здійснюється за розпорядженням керівників відповідних спеціальних підрозділів, п. 3 ст. 16 Закону).

Крім того, Закон встановив пріоритетність спеціальних підрозділів перед іншими державними органами щодо одержання даних, які свідчать про наявність ознак, характерних для дій ОЗГ. У зв'язку з цим Закон зобов'язує відповідні органи, які мають контрольні повноваження, за своєю ініціативою інформувати спеціальні підрозділи про обставини, що вказують на ознаки злочинів.

Так, органи Державної податкової інспекції зобов'язані негайно повідомляти про випадки порушення податкового законодавства і платежів до бюджету (п. 2а ст. 18 Закону), про випадки перереєстрації підприємств у зв'язку зі зміною власника (п. 2в ст. 18 Закону). Національний банк України зобов'язаний повідомляти про одержання клопотань щодо видачі ліцензій на здійснення операцій в іноземній валюті (п. 4в ст. 18 Закону), про великомасштабні операції фізичних або юридичних осіб (п. 4г ст. 18 Закону) тощо.

До організаційно-тактичних форм взаємодії, які обираються залежно від характеру злочину і ступеня складності розслідування, належать:

а) спільна розробка версій: погоджене планування слідчих дій та оперативно-розшукових заходів;

б) організація слідчо-оперативних груп, до складу яких входять слідчі та оперативні працівники.

Дана організаційно-тактична форма взаємодії одержала поширення як одна з найбільш ефективних, особливо коли йдеться про розслідування злочинів підвищеної складності і з великою кількістю учасників та епізодів злочинної діяльності.

3. Взаємодія слідчого і органу дізнання в роботі по конкретній кримінальній справі. Поряд з такими процесуально-правовими формами взаємодії слідчого з органами дізнання, як виконання органом дізнання доручень слідчого з провадження слідчих дій, сприяння слідчому при провадженні окремих слідчих дій, передача відповідним спеціальним підрозділам оперативної інформації, документів та інших матеріалів, пов'язаних з організованою злочинністю (п. 6 ст. 16 Закону), слід виділити організаційно-тактичні форми взаємодії: спільний виїзд слідчого і працівників

органів дізнання на місце події, проведення слідчими і працівниками органів дізнання тактичних операцій, спільні виїзди слідчого і працівників органів дізнання для виконання комплексу слідчих дій, оперативно-розшукових та інших організаційно-тактичних заходів.

4. Взаємодія прокурора зі слідчим має місце тоді, коли:

а) прокурор дає доручення і вказівки слідчому у конкретних справах;

б) слідчий передає кримінальні справи за підслідністю і приймає до свого провадження кримінальні справи по злочинах, вчинених організованими групами, через прокурора по нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами (п. 5 ст. 12 Закону);

в) прокурор особисто бере участь у розслідуванні і здійснює окремі слідчі дії;

г) прокурор бере участь у проведенні окремих слідчих дій;

г) необхідно одержати інформацію з інформаційно-довідкової служби Генеральної прокуратури України (ч.3 ст. 19 Закону).

5. Взаємодії з експертом або фахівцем має місце:

а) коли за дорученням спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю проводяться ревізії, перевірки та інші дії по контролю за додержанням законодавства України організаціями та громадянами (п. 1в ст. 18 Закону);

б) у процесі огляду місця події та інших видів слідчого огляду;

в) у процесі провадження інших слідчих дій (відтворення обстановки і обставин події, обшук, виїмка тощо);

г) у процесі підготовки і збирання матеріалів, необхідних для експертного дослідження;

г) у ході складних експертних досліджень (комісійних, комплексних), коли їх проміжні результати вимагають зміни чи доповнення питань, поставлених перед експертом, або виникає необхідність у наданні додаткових матеріалів.

6. При розкритті злочинів, які вчиняються організованими групами в економічній сфері, велике значення має реалізація органами розслідування прав в одержанні відповідної інформації від установ Національного банку України, Антимонопольного комітету, Фонду державного майна, Державної податкової інспекції та інших державних

органів, які мають право контролю за додержанням організаціями та громадянами законодавства.

Даний вид взаємодії з боку контролюючих органів може здійснюватися в таких формах:

а) передача одержаних при здійсненні контрольних функцій та аналізі інформації відомостей, які можуть вказувати на ознаки діянь, вчинюваних ОЗГ (п. 1б ст. 18 Закону);

б) розробка пропозицій, спрямованих на усунення обставин, які сприяють вчиненню злочинів цього виду;

в) одержання інформації з автоматизованих і довідкових систем та банків даних, створюваних Антимонопольним комітетом, Фондом державного майна, Державним митним комітетом, Міністерством статистики, іншими міністерствами, відомствами, банківськими, фінансовими та іншими органами і організаціями, а також усієї інформації про реальні прояви організованої злочинної діяльності (п. 2г ст. 12, ч.3 ст. 19 Закону);

г) проведення органами Державної податкової інспекції за дорученням спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю перевірки своєчасності надання документів, пов'язаних з визначенням платежів у бюджет, одержанням ними документів про платежі;

г) сприяння органам Державного митного комітету при проведенні оперативно-розшукових заходів (у зоні митного контролю), проведенні перевірки законності дій організацій та громадян, пов'язаних з переміщенням предметів через митний кордон;

д) припинення установами Національного банку України за рішенням слідчого (або суду) фінансування і операцій з рахунками клієнтів (п. 4д ст. 18 Закону).

Операційний підхід до організації взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю

Взаємодію правоохоронних органів, процес координації їх діяльності у боротьбі з організованою злочинністю можна розглядати як систему, що розвивається і складається з багатьох взаємопов'язаних структурних елементів: слідчих, оперативно-розшукових, експертних дій та заходів організаційно-управлінського характеру.

Раціональне планування і організація забезпечують встановлення та управління функціональними зв'язками між структурними елементами системи. Такі зв'язки реалізуються в різних формах взаємодії органів, які покликані боротися з організованою злочинністю або мають необхідну інформацію про це. Організація взаємодії являє собою цілеспрямований процес, який повинен бути проаналізований під кутом зору його структури і організації з метою розробки рекомендації щодо оптимального управління ним.

Адекватним апаратом для вирішення такого завдання є теорія дослідження операцій (операційний підхід) — застосування математичних і кібернетичних методів. Оптимальне ускладнення процесу сприяє скороченню вольових рішень, тому великого значення набувають точні формальні методи, які дають змогу заздалегідь оцінити наслідки кожного рішення, відкинути неефективні варіанти і рекомендувати найбільш вдалі, а також оцінити, чи достатньо наявної інформації для правильного вибору рішення, а якщо ні, то яку інформацію треба додатково одержати, з яких джерел і як її обробляти.

Для усіх операційних завдань загальним є те, що йдеться про захід, який переслідує певну мету. При цьому повинні бути поставлені деякі умови, що характеризують обстановку виконання заходу (зокрема заходи, якими можна розпоряджатися). В межах цих умов потрібно застосувати таке рішення, щоб захід, який організується, був в якомусь плані найбільш вдалим. З цієї точки зору процес організації взаємодії правоохоронних та інших органів є типовим організаційним завданням, яке, однак, за допомогою формальних методів ще не розглядалося.

Результатом операційного дослідження є попереднє кількісне обґрунтування оптимальних рішень. При цьому важливо відмітити, що саме прийняття рішення виходить за рамки дослідження операцій і належить до компетенції відповідальної особи, якій надано право остаточного вибору, — «особи, яка приймає рішення» (ОПР).

При виборі конкретного рішення ОПР може враховувати поряд з рекомендаціями, що впливають з математичного розрахунку, ще низку міркувань кількісного та якісного характеру, які цим розрахунком не враховані.

В міру розвитку комп'ютерних систем функції людини не скасовуються, а просто переміщуються з одного (елемен-

тарного) рівня на інший, більш складний. Для застосування кібернетичних методів дослідження в будь-якій галузі потрібна математична модель. При побудові математичної моделі реальна операція завжди спрощується, систематизується, і одержана схема описується за допомогою того чи іншого математичного апарату. Чим вдаліше буде підібрана модель, тим краще вона відбиватиме характерні риси явища, тим більш успішними будуть дослідження і корисними рекомендації, що випливають з нього.

Загальних способів побудови математичних моделей не існує. В кожному конкретному випадку модель обирається, виходячи з цільової спрямованості операції з урахуванням потрібної точності рішення та наявності апріорної інформації.

Побудова математичної моделі — найбільш важлива і відповідальна частина дослідження, яка вимагає глибоких знань не тільки і не стільки математики, скільки сутності модельованих явищ.

Найвдаліші моделі створюються фахівцями конкретної галузі практики у співдружності з вченими в галузі математики і комп'ютерних наук. При побудові математичної моделі може бути використаний апарат різного ступеня складності. Якщо розвиток операції залежить від великої кількості випадкових чинників, що взаємопереплітаються (я процес організації взаємодії саме до таких і належить), застосовується метод статистичного імітаційного моделювання, який узагальнено можна описати так: процес розвитку операції відтворюється на комп'ютері з усіма супроводжуючими його випадковостями.

Таким чином будується одна реалізація операції (конкретна операція взаємодії). Сама по собі одна така реалізація не дає підстав для вибору рішення, але, одержавши набір таких реалізацій, можна обробити їх як статистичний матеріал і вивести усереднені типові характеристики по багатьох реалізаціях. Внаслідок цього можна одержати уявлення про те, як у середньому умови завдання і елементи рішення впливають на хід та наслідки операції.

Синтезована модель може бути покладена в основу інформаційно-довідкової системи, яка являє собою інструментарій підтримки прийняття рішень у ході розвитку процесу виявлення злочину, його розкриття на основі оптимальної взаємодії, тобто у ході операції. Такий інструмен-

тарій має створюватися за типом експертних продукційних систем і містити три основних компоненти: базу правил, робочу пам'ять (базу даних) та механізм виведення. Для забезпечення можливості розширення створюваної системи і реалізації інтелектуальної взаємодії з користувачем слід передбачити включення підсистеми здобуття знань. База правил формується шляхом акумуляції досвіду і знань експертів-юристів, які спеціалізуються в галузі боротьби з організованою злочинністю.

Робоча пам'ять (база даних) повинна формуватися з двох складових: атрибутивної частини, яка формується із законодавчих актів, та частини, що виводиться, яка містить інформацію, що узагальнює досвід виявлення і розкриття конкретних злочинів. При цьому має бути передбачена можливість розширення атрибутивної частини, що особливо важливо в умовах нестабільного або знову створюваного законодавства.

Механізм виведення доцільно будувати на основі зворотного ланцюжка міркувань, який є моделлю, що найбільш відповідає процесу мислення оперативного працівника, слідчого в ході виявлення і розкриття злочину і забезпечує на кожному етапі цієї діяльності формування багатьох гіпотез (версій) із зворотним переходом від них до фактів, що підтверджують чи спростовують конкретну гіпотезу. Після підтвердження якої-небудь гіпотези процес виводу триває шляхом вибору наступної гіпотези, яка деталізує попередню і є щодо неї підциллю.

І, нарешті, підсистема здобуття знань призначена для доповнення бази правил новими і модифікації наявних знань. До її завдання входить приведення правил до виду, який дає змогу механізму виводу застосовувати це правило в процесі поточного розслідування.

Зараз в НДІВПЗ Академії правових наук України планується розробка комп'ютеризованої системи підтримки прийняття рішень у сфері боротьби з організованою злочинністю. Вже реалізована інформаційно-довідкова функція системи, в основі якої лежить модель, котра описує ієрархічну схему взаємодії державних органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю або володіють інформацією, яка належить до даного питання. Ця функція реалізується в основному за допомогою бази даних, хоча застосовується низка процедур, що стосуються механізм

виведення. Програмно-інформаційно-довідкова функція реалізована у вигляді системи «меню».

Вкладеність вікон системи «меню» обумовлена відповідним рівнем ієрархії. Вікна більш високого рівня супроводжуються підказуваннями у вигляді посилань на відповідні законодавчі акти. Вікна більш низького рівня конкретизують зміст вікон вищого рівня. Результатом пошуку в «меню» є витяги із законодавчих актів, які стосуються конкретного органу, служби, функції, а також їх можливої взаємодії.

Впровадження комп'ютерної системи, яка розробляється, в практику правоохоронних органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю, дасть змогу істотно полегшити діяльність оперативних працівників, слідчих, звільнити їх від рутинної праці, значною мірою скоротити елемент суб'єктивізму, акумулювати та узагальнити досвід кращих фахівців, як теоретиків, так і практиків.

Удосконалення законодавства з метою підвищення ефективності взаємодії правоохоронних органів

Взаємодія правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю регламентується в розділі V Закону (ст.ст. 16-18). Характерним тут є те, що назва даного розділу визначається як взаємодія спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю та інших державних органів, а в назві та змісті ст. 16, яка конкретизує загальну спрямованість розділу, йдеться про взаємодію органів прокуратури, внутрішніх справ, СБУ у питаннях боротьби з організованою злочинністю.

Ці розбіжності мають бути усунуті. Проведене дослідження дає змогу зробити деякі пропозиції (додаток).

1. Доцільно вивести спеціальні підрозділи з підпорядкування місцевим органам і підпорядкувати їх відповідним управлінням в структурі МВС та СБУ, тобто фактично повернутися до редакції Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 р. Таке рішення сприятиме наданню спеціальним підрозділам необхідної незалежності в прийнятті рішень, виключить втручання в їх діяльність на місцях. У зв'язку з цим доцільно внести відповідні зміни і доповнення до чинного Закону.

Пункт 1 ст. 9 слід викласти в редакції Закону від 30 червня 1993 р., додавши після слів: «управління, відділи і відділення по боротьбі з організованою злочинністю в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, інших містах» слова: «і на транспорті, а також Головне управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Міністерство внутрішніх справ України, його управління та відділи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті».

Доцільно також викласти пп. 2, 5, 6 ст. 9 у редакції Закону від 30 червня 1993 р., виключивши з п. 5 слова «а начальник управління по боротьбі з організованою злочинністю в Автономній Республіці Крим — також за погодженням з Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим». Є підстави доповнити ст. 9 пп. 7а та 7б положеннями наступного змісту:

7а) Начальник Головного управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Міністерства внутрішніх справ України призначається на посаду рішенням Кабінету Міністрів України за поданням Міністра внутрішніх справ України, погодженим з Комісією Верховної Ради України з питань боротьби з корупцією і організованою злочинністю, та є першим заступником Міністра внутрішніх справ України;

7б) Начальники управлінь та відділів по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті призначаються та звільняються з цих посад за поданням начальника Головного управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, Міністерства внутрішніх справ України, погодженому з Комісією Верховної Ради України з питань боротьби з корупцією і організованою злочинністю. Правовий статус слідчих спеціальних підрозділів визначається на підставі кримінально-процесуального законодавства України.

Пункт 1 ст. 10 після слів: «органів Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі» слід доповнити словами: «а також Управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Центрального управління Служ

би безпеки України та відділи по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, органів Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі». Доцільно також п. 6 ст. 10 викласти в редакції Закону від 30 червня 1993 р., а ст. 10 доповнити пунктами 6а та 6б наступного змісту:

6а) Начальник Управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Центрального управління Служби безпеки України призначається на посаду та звільняється з посади Указом Президента України за поданням Голови Служби безпеки України, погодженим з Комісією Верховної Ради України, і є заступником Голови Служби безпеки України;

6б) Начальники відділів по розслідуванню злочинів, вчинених злочинними групами, органів Служби безпеки України в областях, містах Києві та Севастополі призначаються на посаду та звільняються з посади наказом Голови Служби безпеки України за поданням начальника управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Центрального управління Служби безпеки України, погодженим з Комісією Верховної Ради України з питань боротьби з корупцією і організованою злочинністю. Правовий статус слідчих спеціальних підрозділів визначається на підставі кримінально-процесуального законодавства України.

Поряд з реорганізацією спеціальних підрозділів і встановленням їх підпорядкованості суто за вертикаллю необхідно вирішити питання про відділи нагляду за додержанням законів спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю органів прокуратури, підпорядкувавши їх безпосередньо Управлінню по нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю.

Слід урахувати, що Координаційний комітет по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю при Президентові України (в подальшому — Координаційний комітет) віднесений до державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю (п. 2а ст. 8 Закону), має особливий статус координуючого органу. Дане положення зараз отримує підкріплення в п. 28 ст. 106 Конституції України, згідно з яким Президент України створює... для здійснення своїх повноважень консульта-

тивні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби». Одним з органів є Координаційний комітет.

У той же час з вказаний статус Координаційного комітету не узгоджується з п. 2 ст. 8 Закону, оскільки до складу комітету входять керівники органів, на які законодавством покладені обов'язки по забезпеченню боротьби з організованою злочинністю, у зв'язку з чим вони повинні бути підвітні Координаційному комітетові. Тому до складу Координаційного комітету повинні входити, крім осіб, зазначених в ч.2 ст. 8 Закону, Генеральний прокурор України, начальник управління Генеральної прокуратури України по нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю, представники Ради національної безпеки і оборони України, а також відомств та наукових закладів з питань економіки, соціології, статистики, права.

Необхідно, щоб Закон регламентував компетенцію та розмежування функцій спеціальних підрозділів МВС і СБУ (відповідно УБОЗ і відділ «К»). На практиці спостерігається дублювання в роботі цих підрозділів. У зв'язку з цим доцільно, щоб спеціальні підрозділи органів СБУ зосереджували свою роботу на виявленні фактів корупційних дій та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, з боку державних службовців, котрі здійснюють керівні функції та займають відповідальне положення, депутатів різних рівнів працівників правоохоронних та контролюючих органів.

Управлінням по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ доцільно зосередити свою роботу на виявленні, розкритті та запобіганні діяльності ОЗГ у сфері економіки поряд з розслідуванням загальнокримінальних насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів.

Висновки

1. Розв'язання проблеми підвищення ефективності та результативності діяльності спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ і СБУ по боротьбі з організованою злочинністю значною мірою залежить від:

1) точного законодавчого визначення їх компетенції як системи повноважень, прав та обов'язків, необхідних для досягнення мети і розв'язання завдань боротьби з організованою злочинністю;

2) високопрофесійної діяльності у межах встановленої компетенції;

3) застосування спеціально розробленої системи взаємодії між всіма правоохоронними органами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю.

2. Подолання труднощів і усунення недоліків у діяльності, що розглядається, залежить від розв'язання низки питань, що стали очевидними при проведенні дослідження. Серед них слід виділити такі:

1) визначення у законодавчому порядку поняття «компетенція» як ключового, яке охоплює поняття «повноваження», «права та обов'язки», «правова регламентація», «функціонування», що входять до його системи;

2) уніфікація зазначених понять стосовно діяльності усіх органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю, інших правоохоронних та контролюючих органів.

Дана уніфікована термінологія має бути введена до відповідних норм законів, що регулюють діяльність по боротьбі з організованою злочинністю та корупцією, в цілому — зі злочинністю (Закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про боротьбу з корупцією», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про міліцію», «Про Службу безпеки України», «Про прокуратуру», Кримінальний кодекс, Кримінально-процесуальний кодекс, Кодекс України про адміністративні правопорушення та ін.).

Крім цього, термінологія, що розглядається, в разі необхідності має застосовуватися у відповідних нормах законів, що регулюють відносини власності, господарські, фінансові, відносини у митній, банківській, податковій та іншій діяльності.

3. Підготовка проекту Закону України «Про боротьбу з організованою злочинністю» дозволила б конкретизувати положення, які вміщені у преамбулі Закону «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», відповідно до яких цей Закон «визначає головні напрями загальнодержавної політики та організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Цей закон має стати спеціальною частиною нормативного регулювання боротьби з організованою злочинністю, покликаною конкретизувати низку положень, що належать до сфери безпосередньої реалізації

організаційно-правових основ подолання організованої злочинності.

4. До компетенції спеціальних підрозділів та інших правоохоронних органів має входити, крім передбачених чинним законодавством напрямів діяльності, також і профілактичний напрям. У зв'язку з цим великого значення для попередження організованої злочинності може набути прийняття Закону України «Про профілактику злочинів» в якому слід передбачити спеціальний розділ щодо діянь вчинених організованими злочинними угрупованнями.

5. Одним з найбільш небезпечних видів діянь у сучасній структурі злочинності є посягання організованих кримінальних угруповань на економічні відносини, що становить загрозу для національної безпеки країни. Тому вдосконалення боротьби з організованою злочинністю у сфері економіки вимагає розширення та спеціалізації компетенції органів, які ведуть боротьбу з цим видом діянь, зокрема:

- чіткої законодавчої регламентації повноважень і прав спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю в одержанні в межах чинного законодавства інформації, необхідної для попередження, виявлення та розкриття злочинів;

- залучення до системи взаємодії у боротьбі з організованою економічною злочинністю усіх відомств та органів, які мають відповідні повноваження у здійсненні своїх функцій, пов'язаних зі сферою економічної діяльності з покладенням відповідних обов'язків координатора на заступника або помічника керівника відомства (органу);

- створення у системі центрального статистичного відомства міжгалузевго банку даних про розкриті та припинені прояви з ознаками організованої злочинної групи у сфері економіки.

6. Значні труднощі на практиці, пов'язані з проблемою компетенції в період вжиття заходів по заведених оперативно-розшукових справах або на початковому етапі їх розслідування, становить розв'язання питання про наявність даному діянню ознак ОЗГ. На цій підставі, як показують результати дослідження, нерідко виникають колізії між спеціальними підрозділами і державними органами, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, у межах виконання покладених на них інших основних функцій. У таких випадках доцільно звернутися до зарубіжного дос

ду, коли спеціальні підрозділи, які отримали достовірну інформацію про діяльність того чи іншого злочинного угруповання, звертаються до прокурора, який здійснює нагляд за законністю діяльності цих спеціальних підрозділів, для вирішення питання про підслідність матеріалів відомому органу розслідування.

7. Доцільно вивести спеціальні підрозділи внутрішніх справ і Служби безпеки з підпорядкування місцевим органам, підпорядкувавши їх головним управлінням по боротьбі з організованою злочинністю МВС і СБУ, фактично повернувшись до редакції Закону України від 30 червня 1993 р. «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (ст.ст. 9,10) зі змінами, внесеними Законом України від 24 лютого 1994 р.

Згідно з первинною редакцією Закону до структури спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю входили слідчі підрозділи, керівники яких призначалися відповідно міністром внутрішніх справ і головою Служби безпеки України, а також інформаційно-аналітичні, оперативно-технічні та оперативно-розшукові служби, підрозділи швидкого реагування, внутрішньої безпеки, кадрові служби. Така структура спеціальних підрозділів надає їм необхідну незалежність, гарантує невтручання в їх діяльність з боку місцевих органів.

8. Слід вирішити питання про виконання вимог ст. 26 Закону, яка регламентує здійснення прокурорського нагляду за законністю в діяльності спеціальних підрозділів. Дана стаття передбачає, що відділи нагляду за додержанням законів спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю структурно входять до складу аналогічного управління Генеральної прокуратури України, а керівники цих підрозділів відповідно мають право давати санкції на арешт та інші повноваження, передбачені Законом України «Про прокуратуру». Фактично ці відділи за своїм структурним підрозділами прокуратур областей, а їх керівники практично не мають ніяких повноважень, передбачених зазначеним Законом.

9. Слід надати керівникам відділів нагляду за додержанням законів спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю право давати санкції на обшук, накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію та вилучення, відсторонення обвинуваченого від посади, виконан-

ня інших дій слідчого у випадках, передбачених КПК, для чого необхідно належним чином доповнити ст. 26 Закону.

10. Чинна система процесуальних відносин оперативно-розшукових органів, що здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, і слідчих, які розслідують злочини зазначеної категорії, вимагає удосконалення. Надсилаючи органу дізнання доручення про встановлення тих чи інших обставин за справою, слідчий згідно з кримінально-процесуальним законом позбавлений можливості активно впливати і контролювати проведення оперативно-розшукових заходів. Внаслідок цього слідчий, як правило, не володіє необхідною обсязі тією оперативною інформацією, яку зібрані оперативно-розшукові органи. В той же час й оперативно-розшукові органи не завжди одержують необхідну інформацію від слідчого. Таке становище призводить до дублювання дій слідчого і органів дізнання, втрати доказів. Додатково цільно переглянути повноваження слідчого, передбачені ст. 114 КПК, розширивши їх у частині надання йому права контролю за виконанням доручень оперативно-розшукового характеру. До ст. 119 КПК доцільно включити положення про можливість створення слідчо-оперативних груп (СОГ).

11. Розв'язання проблеми компетенції спеціальних підрозділів пов'язане з необхідністю розробки методик розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями, у тому числі в сфері економіки. Структурі таких методик, у першу чергу, необхідно розробити криміналістичну класифікацію діянь, які мають ознаки злочинів, вчинених ОЗГ, а також криміналістичну характеристику злочинів, що вчиняють, передусім, організовані угруповання в різних сферах економіки.

Пропоновані зміни до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»

Чинна редакція Закону	Пропоновані зміни і доповнення	Нова редакція
1	2	3
Стаття 9		
1. Спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ є Головне управління по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України, управління, відділи і відділення по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ Республіки Крим, Головного управління внутрішніх справ міста Києва, головних управлінь і управлінь внутрішніх справ областей, міста Севастополя та інших міст, відповідних органів на транспорті, які підпорядковуються відповідно Міністру внутрішніх справ Республіки Крим, керівникам головних управлінь, управлінь внутрішніх справ.	Пункт 1 ст. 9 викласти в редакції Закону від 30 червня 1993 р., додавши після слів: "управління, відділи і відділення по боротьбі з організованою злочинністю в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі та інших містах" слова: "і на транспорті, а також Головне управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Міністерства внутрішніх справ України, його управління та відділи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Севастополі, на транспорті".	1. Спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ є Головне управління по боротьбі з організованою злочинністю в Автономній Республіці Крим, містах Києві і Севастополі та інших містах і на транспорті, а також Головне управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Міністерства внутрішніх справ України, його управління та відділи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті.
2. Відділи і відділення по боротьбі з організованою злочинністю у містах (крім Севастополя) створюються в міру необхідності і підпорядковуються управлінням по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ Республіки Крим, головних управлінь і управлінь внутрішніх справ областей.	Пункт 2 ст. 9 викласти в редакції Закону від 30.06.1993 р.	2. Відділи і відділення по боротьбі з організованою злочинністю у містах (крім Києва та Севастополя) створюються в міру необхідності і підпорядковуються управлінням по боротьбі з організованою злочинністю в Автономній Республіці Крим і в областях.

1	2	3
5. Начальники управлінь по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ Республіки Крим, головного управління внутрішніх справ міста Києва, головних управлінь і управлінь внутрішніх справ областей, міста Севастополя, відповідних органів на транспорті є відповідно першими заступниками міністра, начальників головних управлінь, управлінь внутрішніх справ, які призначаються і звільняються з цих посад міністром внутрішніх справ України за поданням відповідно міністра, начальників головних управлінь, управлінь внутрішніх справ за погодженням з начальником Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України.	Пункт 5 ст. 9 викласти в редакції Закону від 30.06.1993 р. виключивши з нього слова "а начальник управління по боротьбі з організованою злочинністю в Автономній Республіці Крим" також за погодженням з Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим".	5. Начальники областних управлінь по боротьбі з організованою злочинністю та управлінь по боротьбі з організованою злочинністю в Автономній Республіці Крим містах Києві та Севастополі призначаються на посаду і звільняються нею Міністром внутрішніх справ України за поданням начальника Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю, погодженим з Комісією Верховної Ради України з питань боротьби з корупцією і організованою злочинністю.
	Доповнити ст. 9 пунктом 7а наступного змісту: 7а) Начальник Головного управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Міністерства внутрішніх справ України призначається на посаду рішенням Кабінету Міністрів України за поданням Міністра внутрішніх справ України, погодженим з Комісією Верховної Ради України з питань боротьби з корупцією і організованою злочинністю, та є першим заступником Міністра внутрішніх справ України.	7а. Начальник Головного управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Міністерства внутрішніх справ України призначається на посаду рішенням Кабінету Міністрів України за поданням Міністра внутрішніх справ України, погодженим з Комісією Верховної Ради України з питань боротьби з корупцією і організованою злочинністю, та є першим заступником Міністра внутрішніх справ України.

1	2	3
	Доповнити ст. 9 пунктом 7б наступного змісту: 7б) Начальники управлінь та відділів по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі, на транспорті призначаються та звільняються з цих посад за поданням начальника Головного управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Міністерства внутрішніх справ України, погодженим з Комісією Верховної Ради України з питань боротьби з корупцією і організованою злочинністю. Правовий статус слідчих спеціальних підрозділів визначається на підставі кримінально-процесуального законодавства України.	7б. Начальники управлінь та відділів по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі, на транспорті призначаються та звільняються з цих посад за поданням начальника Головного управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Міністерства внутрішніх справ України, погодженим з Комісією Верховної Ради України з питань боротьби з корупцією і організованою злочинністю. Правовий статус слідчих спеціальних підрозділів визначається на підставі кримінально-процесуального законодавства України.
Стаття 10		
1. Спеціальними підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України є управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Центрального управління управління Служби безпеки України	Пункт 1 ст. 10 після слів: "органів Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі" доповнити словами: "а також Управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Центрального управління Служби безпеки України та відділи по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, органів Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі".	1. Спеціальними підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України є управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Центрального управління Служби безпеки України і відділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю органів Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі, а також Управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Цент-

1	2	3
		рального управління Служби безпеки України та відділи по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, органів Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі.
6. Начальники відділів, відділень або груп по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю в містах призначаються на посаду і звільняються з неї наказом начальника Головного Управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Центрального управління Служби безпеки України за поданням Голови Служби безпеки Республіки Крим, начальника обласного управління Служби безпеки України.	Пункт 6 ст. 10 викласти в редакції Закону від 30.06.1993 р.	6. Начальники відділів, відділень або груп по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю в містах призначаються на посаду і звільняються з неї наказом начальника Управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Центрального управління Служби безпеки України за поданням начальників відділів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю в Автономній Республіці Крим та областей.
	Доповнити ст. 10 Закону пунктом 6а наступного змісту: п. 6а) "Начальник Управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Центрального управління Служби безпеки України призначається на посаду та звільняється з посади Указом Президента України за поданням Голови Служби безпеки України, погодженим з Комісією Верховної Ради України, і є заступником Голови Служби безпеки України.	6а. Начальник Управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Центрального управління Служби безпеки України призначається на посаду та звільняється з посади Указом Президента України за поданням Голови Служби безпеки України, погодженим з Комісією Верховної Ради України, і є заступником Голови Служби безпеки України.

1	2	3
	Доповнити ст. 10 Закону пунктом 6б наступного змісту: п. 6б Начальники відділів по розслідуванню злочинів, вчинених злочинними групами, органів Служби безпеки України в областях, містах Києві і Севастополі призначаються на посаду та звільняються з посади наказом Голови Служби безпеки України за поданням Начальника Управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Центрального управління Служби безпеки України, погодженим з Комісією Верховної Ради України з питань боротьби з корупцією і організованою злочинністю. Правовий статус слідчих спеціальних підрозділів визначається на підставі кримінально-процесуального законодавства України.	6б. Начальники відділів по розслідуванню злочинів, вчинених злочинними групами, органів Служби безпеки України в областях, містах Києві і Севастополі призначаються на посаду та звільняються з посади наказом Голови Служби безпеки України за поданням Начальника Управління по розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами, Центрального управління Служби безпеки України, погодженим з Комісією Верховної Ради України з питань боротьби з корупцією і організованою злочинністю. Правовий статус слідчих спеціальних підрозділів визначається на підставі кримінально-процесуального законодавства України.

А.Х. Степанюк,
доцент, завідувач сектором,
В.С. Батиргарєєва,
молодший науковий співробітник.
НДІ вивчення проблем злочинності
АПРН України

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

З часу створення сектору кримінально-виконавчого законодавства в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності його робота була спрямована насамперед на виконання Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю, оскільки серед запланованих в цій Програмі заходів є розробка проекту Кримінально-виконавчого кодексу та Статуту виконання покарань.

Новий Кримінально-виконавчий кодекс покликаний адекватно відобразити об'єктивну дійсність виконання покарань, сприйняти нові уявлення про застосування кари та втілити концептуальні ідеї стосовно виконання покарань, що були вироблені у вітчизняному та закордонному правознавстві. Цілком зрозуміло, що дані завдання з позицій виправно-трудового права навряд чи вдасться вирішити в рамках притаманних йому уявлень, які обмежені необхідністю теоретичного обґрунтування виконання тільки покарань, пов'язаних із заходами виправно-трудового впливу. Оскільки ж Кримінально-виконавчий кодекс має регулювати виконання всіх покарань, то концепція виправно-трудового впливу є неприйнятною стосовно більшості з них. До виконання тих покарань, де виправно-трудова вплив є зайвим, недоцільним, неможливо пристосувати чинний Виправно-трудова кодекс шляхом внесення в нього паліативних змін. Таким чином, необхідність створення кримінально-виконавчого законодавства потребує відмови від ряду понять та стереотипів, які здавалися загальноприйнятими, сталими і непорушними, а для цього потрібно:

1) переглянути теоретичні засади виконання покарання, які були розроблені у виправно-трудова праві;

2) створити понятійний апарат власне кримінально-виконавчого права;

© А. Х. Степанюк, В. С. Батиргарєєва, 1998.

3) привести в систему поняття про діяльність органів та установ виконання покарань;

4) застосувати певні методи пізнання цієї діяльності.

Все це означає необхідність створення науки кримінально-виконавчого права.

Ознайомлення з публікаціями представників реліктоваго виправно-трудова права показало, що наука виправно-трудова права в Україні перебуває в глибокій кризі, яка до того ж поглиблюється пропозиціями організувати роботу з засудженими на основі медико-релігійної термінології, створивши в місцях позбавлення волі відділення діагностики, соціальної терапії, тобто застосувавши до засуджених клінічний підхід (Г. О. Радов) і перетворивши співробітників установ виконання покарань на «лікарів душ» (О. В. Беца), одним з основних обов'язків яких є «користуватися разом з засудженими послугами їдальні» (Г. О. Радов). Наразі ці ж автори вважають можливим перетворити виправно-трудова заклади в центри каяття (О. В. Беца), а покарання, всупереч науковим розробкам кримінального права, пропонують розглядати як зло (Г. О. Радов) чи як випробовування, що покладається суспільством на засудженого (В. М. Грубніков).

Годі сподіватись на те, що поза межами Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України та Національної юридичної академії України можуть бути розгорнуті фундаментальні дослідження проблеми виконання всіх покарань. На підтвердження цієї думки свідчить, зокрема, перелік науково-дослідних робіт юридичного профілю, проведення яких заплановано у вищих закладах освіти МВС України на 1998-2000 рр.

Оскільки співвиконавцем розробки проекту Кримінально-виконавчого кодексу є Академія правових наук України, то зрозуміло, яка відповідальність в зв'язку з цим покладена на сектор кримінально-виконавчого законодавства, де розробляються теоретичні засади виконання всіх покарань.

Очевидно, що в основу Кримінально-виконавчого кодексу має бути покладена певна концепція, яка б відображала зміни в понятійному апараті кримінально-виконавчого права порівняно з виправно-трудова правом. Ця концепція повинна, насамперед, запропонувати законодавцю цілком визначені орієнтири для створення нормативного акта специфічного змісту, що ґрунтується на залученні наукових

досягнень теорії кримінально-виконавчого права. У підсумку така концепція має становити сукупність засадничих розробок, змістовно узгоджених положень, які мають визначити мету, завдання, принципи кримінально-виконавчого законодавства і діяльності органів та установ виконання покарань, напрямки цієї діяльності, а також засоби виконання покарань; вказати шляхи реорганізації кримінально-виконавчої системи.

Перетворення виправно-трудового права в кримінально-виконавче право можливе, як здається, за трьома напрямками:

1) надання більш чіткого змісту поняттям, які були вироблені у виправно-трудоному праві;

2) звуження або ж розширення сфери застосування тих чи інших понять;

3) істотного переосмислення системи понять, що були притаманні виправно-трудоному праву, з введенням у науковий обіг нових понять з відповідною семантикою.

Згідно з методологією науки, коли мова йде про семантичну трансформацію понять, то тільки перший та третій варіанти безпосередньо зв'язані з концептуальною революцією.

Проведений порівняльний аналіз показує, що не перший і не третій, а саме другий варіант був застосований у кримінально-виконавчому праві Російської Федерації, коли запозичене центральне поняття виправно-трудового права — «виправлення» — у Кримінально-виконавчому кодексі набуло розширеної сфери застосування. Зараз виправлення засуджених розглядається як генеральна лінія законодавства про виконання кримінальних покарань. Таким чином, при створенні Кримінально-виконавчого кодексу Російської Федерації в науці кримінально-виконавчого права Росії концептуальної революції не відбулося, і зараз за своїм змістом це, як і раніше, все те ж виправно-трудове право, хоча його назва (форма) і змінилася. Але такий стан неприродний. Новій формі має відповідати новий зміст виконання покарань. Це дає підстави вважати, що об'єктивно перетворення виправно-трудового права у кримінально-виконавче право в Російській Федерації ще далеко до свого завершення.

Щоб уникнути цього недоліку в процесі свого становлення, наука кримінально-виконавчого права України по-

кликана з'ясувати те нове, що якісно відрізняє кримінально-виконавче право від виправно-трудового права, виявити сутність та збагнути зміст процесів виконання-відбування покарання. З позицій спеціалістів сектору кримінально-виконавчого законодавства наукові дослідження в галузі кримінально-виконавчого права насамперед мають бути фундаментальними, щоб на їх основі розгорнути прикладні дослідження окремих конкретних проблем діяльності органів та установ виконання покарань та виробити теоретично обґрунтовані рекомендації для її вдосконалення. Науковці сектору кримінально-виконавчого законодавства розгорнули дослідження діяльності органів та установ виконання покарань з тим, щоб сформувавши предмет дослідження, розробити поняття, які б відповідали цьому предмету, встановити принципи ексекутивної діяльності, визначити її структурні елементи. Правопізнання діяльності органів та установ виконання покарань ґрунтується на застосуванні системного підходу, структурно-функціонального аналізу, методу сходження від абстрактного до конкретного, що дозволяє не тільки предметно зафіксувати об'єкт діяльності з виконання покарань, але в підсумку дає можливість одержати нові знання про реалізацію правообмежень, які властиві покаранню.

Разом з тим перед наукою кримінально-виконавчого права виникає питання про необхідність прогнозування виконання покарань, які раніше не були відомі у вітчизняній кримінально-виконавчій діяльності. На сьогодні прогноз про застосування таких покарань є тільки гіпотетичним знанням про майбутнє і не має ні нормативного, ні обов'язкового характеру. Але оскільки розробка проекту Кримінально-виконавчого кодексу постала як соціальне завдання, то прогноз щодо застосування вищезгаданих покарань при втіленні його у відповідні статті Кримінально-виконавчого кодексу має виступити в кримінально-виконавчому праві не тільки як знання про майбутнє, але і як ідеал, і як норма, набуваючи законодавчого, нормативного статусу.

Звичайно, дослідження проблем теорії та практики виконання покарань потребує поетапного підходу, в зв'язку з чим робота сектору кримінально-виконавчого законодавства спланована на два роки і передбачає: 1) аналіз співвідношення цілей покарання та завдань органів і установ виконання покарань; 2) з'ясування та диференціюван-

ня можливостей діяльності органів та установ виконання покарань; 3) визначення основної категорії кримінально-виконавчого права; 4) характеристику теоретичних засад діяльності з виконання покарань; 5) розробку пропозицій до концепції виконання покарань; 6) розробку пропозицій до Загальної частини проекту Кримінально-виконавчого кодексу. Для виконання цих завдань необхідно застосування системного підходу дослідження діяльності органів та установ виконання покарань, проведення структурно-функціонального аналізу діяльності органів та установ виконання покарань. Очікуваними результатами цієї роботи мають бути доповіді на науково-теоретичних та методологічних семінарах і конференціях, а також написання наукових статей.

За результатами дослідження на науково-теоретичних семінарах та науково-практичних конференціях вже зроблені шість доповідей:

«Конституція України і діяльність установ виконання покарань» (червень 1997 р., Київ);

«Про відповідність умов утримання засуджених цілям покарання» (жовтень 1997 р., Харків);

«Формування науки кримінально-виконавчого права — необхідна умова удосконалення діяльності органів та установ виконання покарань» (листопад 1997 р., Харків);

«Кримінально-виконавче, а не пенітенціарне право» (лютий 1998 р., Київ);

«Принципи діяльності органів та установ виконання покарань» (травень 1998 р., Кременчук);

«Ціль виконання покарання та засоби її досягнення» (червень 1997 р., Белгород).

За рік роботи сектору кримінально-виконавчого законодавства було підготовлено до друку шість наукових статей, а саме:

Уголовно-исполнительное законодательство необходимо реформировать // Тюрьма и воля.- 1997.- № 33;

Исполнение наказания — центральная категория уголовно-исполнительного права // Бизнес-информ.- 1997.- №№13-14;

Наука уголовно-исполнительного права // Проблемы законности. Вып. 33;

Виконання покарання як субстанція діяльності органів та установ виконання покарань // Вісник Академії правових наук України. -1998.- № 1;

Всеобщая декларация прав человека и принципы деятельности органов и учреждений исполнения наказаний // Проблемы законности. Вып. 35;

Об'єкт діяльності органів та установ виконання покарань // Вісник Академії правових наук України.- 1998.- № 3.

Відмінною рисою наукових статей є доведення того, що виправно-трудове право останнім часом перебуває на етапі екстраординарної науки, тобто науки, яка опинилась в стані глибокої кризи, вихід з якої можливий лише шляхом революційних змін. Зумовлено це тим, що в основі виправно-трудового права і на сьогоднішній день є концепція виправлення та перевиховання засуджених, що в минулі роки розглядалася як складова частина теорії та практики комуністичного виховання трудящих. Проведене дослідження показало, що в концепції виправлення та перевиховання відсутня змістовність задуму, їй не притаманна конкретність, немає позитивної відповіді на реальні проблеми виконання покарань, вона є доволі абстрактною, невизначеною, хоча і привабливою мрією. Задум виправляти та перевиховувати кожного засудженого є проявом парадоксальної теорії, яку намагались реалізувати не тільки в радянській виправно-трудовій системі, але втілюють і зараз, не бажаючи помічати її абсурдності та утопічності.

Разом з тим із змісту вищезгаданих наукових публікацій можна прийти до висновку, що наразі відбулось формування певної, відмінної від виправно-трудового права, системи поглядів на виконання покарання. Так, якщо виправно-трудове право давало уяву про виконання тільки покарань, що пов'язані із заходами виправно-трудового впливу, то кримінально-виконавче право дозволяє усвідомити, як відбувається процес виконання всіх покарань. Якщо у виправно-трудовому праві виходили з того, що результатом виправно-трудового впливу повинно бути виправлення засуджених, яке передбачає зміни в психіці, свідомості (однак ці зміни неможливо зафіксувати в спосіб, який би заслуговував на довіру), то на відміну від цього у кримінально-виконавчому праві покарання, яке виконане, — це вже об'єктивний результат, досягнення якого перевіряється елементарно за фактом його відбування. Якщо у виправно-трудовому праві об'єктом виправно-трудового впливу вважали засудженого, а прогнозування його поведінки на майбутнє ґрунтувалося на доволі-таки хистких рихтуваннях,

то в кримінально-виконавчому праві об'єктом діяльності органів та установ виконання покарань постає процес виконання-відбування покарання, організація якого зараз та можливі зміни в майбутньому мають своєю підставою чіткі вимоги норм кримінально-виконавчого законодавства. Якщо виправно-трудове право перебуває в стані зневіри, кризи, то кримінально-виконавчому праву, що відрізняється науковою новизною, належить майбутнє.

Розгорнуте сектором кримінально-виконавчого законодавства дослідження проблем виконання покарань дозволило, як здається, досягти деяких наукових результатів. Зокрема, всупереч доволі поширеній думці про ідентичність мети покарання і завдань органів та установ виконання покарань висунуто судження про те, що законодавча формула мети покарання (ст. 22 Кримінального кодексу) та завдань органів та установ виконання покарань принципово не може бути тотожною, оскільки між ними існує взаємозв'язок «загального» та «одиничного» на різних стадіях кримінальної відповідальності. Сформульована в Кримінальному кодексі мета покарання повинна виступати як підпорядкований момент, що виникає на базі певної дійсності — практики виконання покарань. При цьому звертається увага на те, що покарання не вичерпується своєю метою, бо для зняття закладеного в ньому протистояння між ідеальним та матеріальним необхідне здійснення, виконання, практична діяльність адміністрації органів та установ виконання покарань. Діяльність адміністрації органів та установ виконання покарань повинна бути розгорнута з урахуванням об'єктивно притаманних цій діяльності можливостей з реалізації кари. В зв'язку з цим цілі покарання розглядаються через категорію «можливість». Оскільки є абстрактні, формальні та реальні можливості, то наводиться аргументація на користь того, що лише кара, як мета покарання, має ознаки реальної можливості. Що ж стосується виправлення, перевиховання, попередження злочинів, то вони, як абстрактні можливості, можуть бути реалізовані лише залежно від збігу певних обставин.

В ході аналітичного дослідження співвідношення цілей покарання та завдань органів та установ виконання покарань звертається увага на те, що виправлення та перевиховання є стохастичним процесом, межі якого в часі визначити неможливо, а, отже, і недоцільно призначати покаран-

ня, орієнтуючись лише на те, що у визначений вирок суду строк відбудеться «ресоціалізація» засудженого.

Оскільки в Кримінально-виконавчому кодексі, порівняно з виправно-трудовим кодексом, коло об'єктів законодавчого регулювання повинно бути істотно розширено, то слід виходити з того, що при розробці наукової концепції кримінально-виконавчого права необхідно додержуватись логічного закону про обернено пропорційну залежність змісту та об'єму понять, що вживаються. Отже, на зміну таким неосяжним поняттям, як «виправлення та перевиховання», на яких ґрунтувалося виправно-трудове право, у кримінально-виконавчому праві має бути взяте на озброєння центральне поняття — «виконання покарання», що дозволяє конкретизувати, звзвити засадничі категорії цієї галузі права шляхом такого загальнотеоретичного методу дослідження, як сходження від абстрактного до конкретного, тобто шляхом більш повного, всебічного та цілісного пізнання правової природи, сутності виконання покарання.

Виконання покарання розглядається як субстанція діяльності органів та установ виконання покарань, тобто як та особлива реальність, що складає першооснову, підґрунтя діяльності органів та установ виконання покарань, що характеризується відносною стійкістю, виступає як головне у змісті виконання покарань і знаходить свій вираз в категорії сутності. Дослідження показало, що виконання покарання як субстанція (тому що реалізація кари і є сутністю екзекутивної діяльності) виступає вузловим пунктом внутрішнього зв'язку основних складових елементів діяльності органів та установ виконання покарань.

Здійснення притаманних покаранню правообмежень у змісті виконання окремих видів покарань проявляється як притаманне їм загальне, як їх універсальна характеристика.

Виконання покарання (реалізація кари) є істотним моментом, тобто важливою, визначальною, закономірною, необхідною рисою в діяльності органів та установ виконання покарань. Розуміння виконання покарання як субстанції, таким чином, дозволяє збагнути сутність виконання покарань, відображаючи рух пізнання від усвідомлення того, що характеризує реалізацію кари до з'ясування неминучого в екзекутивній діяльності. Отже, рух до пізнання сутності діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань починається з того, щоб виявити субстанцію, тобто

рань. Соціально-педагогічна діяльність, залучення засуджених до праці та навчання, здійснення виховної роботи, матеріально-побутове забезпечення осіб, які позбавлені волі, — про все це має піклуватися суспільство, громадські організації. Кримінально-виконавче законодавство може лише в загальних рисах передбачати засади такої діяльності.

2. Необхідність виконання зобов'язань, які взяла на себе Україна при вступі до Ради Європи, передбачає підпорядкування органів та установ виконання покарань Міністерству юстиції. Оскільки в Раді Європи існує уявлення про МВС як про каральний орган, то вимога вивести кримінально-виконавчу систему із підпорядкування МВС ґрунтується на тезі, що каральний орган не може бути одночасно і виховним. На виконання цієї вимоги Президент України Л.Кучма своїм Указом від 22 квітня 1998 р. утворив Державний департамент України з питань виконання покарань. Цей захід має метою подальше вдосконалення управління системою виконання покарань, створення передумов для її реформування та наступного виведення із складу МВС України.

На наш погляд, цей Указ (до речі, як і аналогічний Указ Президента Російської Федерації «О реформировании уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел Российской Федерации» від 8 жовтня 1997 р. №1100) так і не розмежує функції виконання покарань та інші напрямки діяльності органів та установ виконання покарань. В зв'язку з цим заслуговує на увагу досвід Молдови, де на сьогоднішній день тюрми та слідчі ізолятори передані Мініюсту, але функції охорони, нагляду, етапування, конвою виконуються загоном військ карабінерів МВС. Якщо повністю підпорядкувати кримінально-виконавчу систему Міністерству юстиції, то це, як здається, лише призведе до «зміни вивісок». Щоб цього не сталося, потрібне кардинальне оновлення, насамперед, змісту діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань, а, в другу чергу, вже реорганізація структур органів та установ виконання покарань. Оскільки поняттям змісту діяльності органів та установ виконання покарань охоплюються притаманні йому мета, завдання, напрямки, функції та методи, то саме ці чинники впливають на зміст діяльності установ виконання покарань. Крім того, вони мають бути взаємоузгодженими з принципами побудови кримінально-виконавчої системи та діяльності органів та установ виконання покарань.

3. Принципами діяльності органів та установ виконання покарань мають бути: законність, справедливість, гуманізм, дотримання прав людини, невідворотність виконання покарання, індивідуалізація та диференціація виконання покарань.

Діяльність органів та установ виконання покарань є одним з видів державної діяльності. Головним напрямком діяльності органів та установ виконання покарань є реалізація правообмежень, які притаманні покаранням. Однак загальні принципи витоки діяльності органів та установ виконання покарань ґрунтуються на вимогах, що характерні практично для всіх видів державної діяльності (законність, гуманізм, справедливість, дотримання прав людини). Разом з тим вказані принципи в діяльності з виконання покарань набувають особливих рис, які дозволяють відрізнити ексекутивну діяльність від інших напрямків діяльності.

Принципи ексекутивної діяльності знаходяться в діалектичній єдності з метою діяльності органів та установ виконання покарань.

4. Метою діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань постає виконання покарання, що робить ексекутивну діяльність доцільною, завжди пов'язаною з неминучістю досягнення результату. Якщо соціально-педагогічна діяльність і надалі буде визнаватись основним напрямком діяльності органів та установ виконання покарань, то це збереже тенденцію подальшої консервації такої структурної одиниці УВП, як загоны, що були створені виключно для організації політико-виховної роботи у виправно-трудових установах.

5. В перспективі на зміну установам виконання покарань в їх сучасному виді мають прийти тюрми, де умови тримання ув'язнених повинні відповідати Європейським тюремним правилам. Вирішення цієї проблеми можливе, з одного боку, шляхом зміни політики застосування кримінальних покарань з тим, щоб показники кількості осіб, які позбавлені волі в Україні, були співвідносні з кількістю ув'язнених на 100 тис. населення в цивілізованих країнах. Зараз кількість осіб в Україні, які позбавлені волі, з розрахунку на 100 тис. населення, становить близько 400 чоловік (в Російській Федерації - 780, а в найближчих до нас європейських країнах — 72 ув'язнених на 100 тис. населення). З іншого боку, необхідне поліпшення умов утримання засуджених,

які є не тільки засобом відбування покарання, але й засобом виправного впливу згідно з Європейськими тюремними правилами. Оскільки держава Україна неспроможна самотужки вирішити цю проблему, то для поліпшення умов утримання засуджених можливе залучення приватних цілеспрямованих інвестицій (в тому числі й закордонних).

Особливо нагальною проблемою є матеріально-побутові умови утримання осіб, що перебувають у слідчих ізоляторах. Оскільки в переважній більшості це особи, які ще не засуджені, до них не застосоване, зокрема, таке покарання, як конфіскація майна, то за ряд послуг, що можуть бути надані слідчим ізолятором понад гарантований державою мінімум, необхідно ввести плату, а також у порядку експерименту побудувати СІЗО, де функції ізоляції та нагляду мають виконувати представники МВС, а комерційні структури залучити до створення матеріально-побутових умов для осіб, які позбавлені волі. Про те, що така думка може бути прийнятна, свідчить досвід роботи слідчих ізоляторів в Російській Федерації, де, згідно з додатком № 3 до «Правил внутрішнього распорядка следственных изоляторов уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел Российской Федерации», затверджених 20 грудня 1995 р., адміністрація СІЗО та залучені нею особи можуть надавати підозрюваним та обвинуваченим ряд платних побутових та медико-санітарних послуг (наприклад, доставка страв з їдальні для персоналу слідчого ізолятора тощо).

Наприкінці треба звернути увагу на те, що згідно з п.31 Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю Академія правових наук України є серед співвиконавців, які повинні з метою широкої пропаганди права сприяти утвердженню в суспільстві загальнолюдських цінностей та законслухняного способу життя, організувати систематичне видання кодексів, збірників нормативних актів та коментарів законів, підручників, навчальних посібників з правознавства. На виконання цього пункту Програми силами сектору кримінально-виконавчого законодавства був підготовлений і вийшов друком Виправно-трудоий кодекс України (станом на 1 грудня 1997 р.).

О. Г. Кальман,
доцент, завідувач сектором
вивчення причин злочинності,

І. О. Христич,
доцент, старший науковий співробітник,

Ю. Г. Бойко,
молодший науковий співробітник.
НДІ вивчення проблем злочинності
АПРН України

**УЗАГАЛЬНЕННЯ ПРАКТИКИ БОРТЬБИ
ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ
ТА ПРАВОЗАСТОСОВЧИХ ОРГАНІВ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА 1992-1997 рр.**

Сектором вивчення причин злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України згідно з вимогами Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю в Україні на 1996-2000 рр. в рамках виконання планової науково-дослідної теми «Кримінологічна характеристика господарських та посадових корисливих злочинів» проведено вивчення стану боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності правоохоронних та інших правозастосовчих органів за 1992-1997 рр.

В процесі дослідження були проаналізовані відповідні статистичні дані органів дізнання та попереднього слідства та кримінальної судової статистики по Харківській області (1992-1997 рр.). Проведено вибіркоче вивчення 390 кримінальних справ про господарські та посадові корисливі злочини, розглянутих судами Харкова за цей період, по яких було засуджено 358 осіб. З метою вивчення громадської думки стосовно економічної злочинності, причин та умов вчинення цих злочинів, визначення рівня їх латентності проведено опитування 750 осіб різного соціального стану, віку і роду заняття за трьома видами анкет: про причини економічної злочинності, хабарництва і злочинів у сфері торговельної діяльності. Вивчено було статистичні дані та кримінальні справи про злочини, передбачені ст.ст. 70, 80,

як
бо
мі
са
у
п
у
л
л

80¹, 84, 147-163¹, 165-172 КК. Вивчались також матеріали прокурорських перевірок про зловживання у сфері приватизації державного майна, повідомлення засобів масової інформації про економічні злочини.

Такий підхід дав змогу визначити загальні тенденції розвитку цього виду злочинності в Харківській області, встановити певні недоліки у діяльності правоохоронних органів по боротьбі з економічною злочинністю, визначити загальні напрямки вдосконалення їх роботи, вивчити причини та умови цих злочинів, дати характеристику особі злочинця.

Рівень, динаміка, структура господарських та корисливих злочинів

Аналіз рівня, динаміки господарських та посадових корисливих злочинів за останні роки в Харківській області показав неухильну тенденцію до їх зростання.

Цей висновок знаходить своє підтвердження як за даними статистики органів внутрішніх справ, так і судової статистики. Так, якщо у 1994 р. по лінії відділів боротьби з економічною злочинністю було зареєстровано 3383 злочини, то у 1995 р. — 3977 злочинів; у 1996 р. — 4029; у 1997 р. — 4274, з них 2119 — це господарські злочини. Направлено до суду у 1994 р. — 1328 справ, у 1995 р. — 1884, у 1996 р. — 1219, у 1997 р. — 2843 справи. Така різниця між виявленими злочинами і направленими до суду кримінальними справами, на наш погляд, обумовлена тим, що значна кількість виявлених органами внутрішніх справ злочинів цієї категорії не становить значної суспільної небезпеки, тому припиняється на стадії попереднього розслідування. Динаміку розглянутих судами справ можна прослідкувати за даними табл. 1.

Порівняльний аналіз кількості зареєстрованих злочинів і розглянутих судами справ цієї категорії показує, що лише близько 30% з них розглядається в судах. А загальна кількість злочинів економічної спрямованості, розглянутих судами, збільшилася в 1997 р. порівняно з 1992 р. майже в три рази. При цьому незначні коливання у динаміці окремих видів злочинів (ст.ст. 70, 80, 84 КК), на наш погляд, свідчать лише про збільшення або зменшення уваги до їх реєстрації. Для всіх інших видів злочинів характерна стійка тенденція до зростання.

Кількість розглянутих судами кримінальних справ по окремих видах злочинів

Статті КК	1992 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.	1996 р.
70	-	4	15	62	37
80	6	4	5	95	109
80 ¹	-	-	-	-	-
84	144	156	135	123	92
147-163 ¹	400	590	628	859	1072
165-172	26	25	50	59	96
Всього	576	779	833	1198	1406

Структуру справ засуджених по окремих статтях кримінального кодексу можна прослідкувати за даними табл. 2.

Наведені дані свідчать про те, що у структурі розглянутих злочинів найбільша питома вага крадіжок державного або колективного майна шляхом зловживання посадовим становищем, які у 1992, 1993 і 1994 рр. склали відповідно 96,0%, 97,5% і 87%. Різке зменшення питомої ваги цього виду злочинів у 1995 та 1996 рр., на нашу думку, обумовлено зростанням уваги правоохоронних органів до виявлення злочинів, передбачених ст. 70 КК (контрабанда), та ст. 80 КК (порушення правил про валютні операції) і відповідно зменшення прояву активності до виявлення злочинів, передбачених ст. 84 КК, і повною відсутністю уваги до злочинів про приховування валютної виручки. Жодної такої кримінальної справи не було розглянуто судами Харківської області, тоді як за статистичними даними органів внутрішніх справ 16 таких злочинів було зареєстровано з порушенням кримінальної справи у 1996 р.

Структура засуджених за господарські злочини свідчить, що суди фактично не розглядають кримінальних справ про злочини, передбачені ст.ст. 147, 147², 147³, 148, 148², 148³, 148⁴, 148⁵, 148⁶, 148⁷, 148⁸, 153, 153¹, 155⁵, 158, 159, 160¹, 163, 163¹. Із 33 складів злочинів, передбачених главою про господарські злочини, правоохоронні органи не приділяють уваги 20 складам злочинів, або 66%.

Найбільшу питому вагу розглянутих судами, а, відповідно, і виявлених, складають злочини, передбачені ст.ст. 154, 155, 156⁶, їх сукупна питома вага склала у 1996 р. 71,2% від

Таблиця 2

Питома вага засуджених по окремих видах злочинів
(у % до загальної кількості)

Статті КК	1992 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.	1996 р.
70	-	1,0	9,6	22,1	15,6
80	4,0	1,5	3,4	33,9	45,8
80 ¹	-	-	-	-	-
84	96	97,5	87,0	44,0	38,6
147	-	-	-	-	-
147 ²	-	0,4	-	-	-
147 ³	-	-	-	-	-
148	-	-	-	-	-
148 ²	-	-	-	1,7	4,5
148 ³	-	-	-	0,6	0,5
148 ⁴	-	-	-	-	-
148 ⁵	-	-	-	0,1	0,4
148 ⁶	-	-	-	-	-
148 ⁷	-	-	-	-	-
148 ⁸	-	-	-	-	-
149	8,1	3,2	2,5	4,2	5,0
153	-	-	-	-	-
153 ¹	-	-	-	-	-
154	13,5	22,2	20,9	19,8	10,9
155	53,3	48,3	46,7	40,6	40,3
155 ¹	-	1,2	1,3	0,7	1,2
155 ²	5,8	4,1	3,8	4,3	9,6
155 ³	13,8	8,5	4,0	2,8	1,9
155 ⁵	-	-	-	-	-
155 ⁶	2,8	10,3	17,2	22,4	20,7
155 ⁷	-	-	-	-	-
158	-	-	-	-	-
159	-	-	-	-	-
160	0,2	0,6	1,1	1,0	2,1
161	0,8	0,5	1,4	0,8	0,7
162	1,5	0,7	1,1	1,0	2,2
162 ¹	-	-	-	-	-
163	-	-	-	-	-
163 ¹	-	-	-	-	-
165	19,2	20,0	18,0	16,9	15,6
166	15,4	8,0	14,0	13,6	9,4
167	26,9	20,0	8,0	23,7	14,6
168	15,4	16,0	32,0	37,3	42,7
169	-	-	-	1,7	2,1
170	15,4	28,0	24,0	6,8	12,5
171	-	-	-	-	1,0
172	7,7	8,0	4,0	-	2,1

усіх господарських злочинів, у 1995 — 88,4%. Таким чином, правоохоронна система Харківської області у боротьбі з економічною злочинністю націлена лише на три види злочинів, які потребують мінімальних зусиль для їх розкриття і розслідування. Про це також свідчать статистичні дані ОВС України, згідно з якими розслідувано було лише 4 господарських і 4 службових злочини, вчинених в умовах неочевидності. Найбільшу питому вагу складає такий вид злочину, як зловживання у сфері торгівлі. У різні періоди питома вага цього злочину коливалася від 40 до 53,8%. Аналогічні дані отримані нами і в результаті вибіркового вивчення кримінальних справ цієї категорії.

Структура господарських злочинів, виявлених органами внутрішніх справ у 1997 р., характеризується такими показниками: з 2119 виявлених господарських злочинів 42 — порушення порядку заняття підприємницькою діяльністю, фіктивне підприємництво — 16, шахрайство з фінансовими ресурсами — 91, ухилення від сплати податків — 522, порушення правил торгівлі — 6, незаконна торговельна діяльність — 298, обман покупців — 851.

У структурі посадових злочинів хоча і значна питома вага такого тяжкого злочину, як хабарництво, яке у 1992 р. склало 15,4%, у 1993 р. — 16%, у 1994 р. — 32%, у 1995 р. — 37,3%, у 1996 р. — 42,7%, але, враховуючи невелику загальну кількість цих злочинів, перелічені показники не можна розцінювати як занадто високі. Абсолютна їх кількість складала: 1992 р. — 4 злочини, 1993 р. — 4, 1994 р. — 16, 1995 р. — 22, 1996 р. — 41. Як позитивний факт слід відзначити неухильне зростання кількості розглянутих судами справ про хабарництво. Однак органами попереднього розслідування до судів було направлено значно більше справ цієї категорії: 1994 р. — 37, 1995 р. — 78, 1996 р. — 79, 1997 р. — 74. Очевидно, що ці дані говорять про низьку якість судового розслідування справ про хабарництво.

Вивчення рівня латентності хабарництва показало, що 56,7% опитуваних давали хабара посадовим особам. З них: 38,1% — один раз, 9,6% — два рази, 19,0% — 3 рази, 14,3% — багаторазово, 19,0% — постійно. Таким чином, рівень латентності хабарництва багаторазово перевищує зареєстрований.

Отримані в результаті дослідження дані про рівень, структуру господарських та корисливих посадових злочинів свідчать про низьку ефективність діяльності правоохорон-

ної системи Харківської області, спрямованої на виявлення злочинів у сфері економічної діяльності, а також про те, що кримінально-правові заходи боротьби з економічною злочинністю практично не спрацьовують.

Аналіз галузей народного господарства, в яких вчинилися господарські злочини, показав, що найбільш криміногенною галуззю продовжує залишатися торгівля, незважаючи на ту обставину, що ця галузь в першу чергу була переведена на рейки ринкового господарювання і приватизації. 55,9% злочинів за даними нашого дослідження було вчинено у торговельній сфері, 8,7% — у сфері громадського харчування, 12,4% — у комерційних структурах, решта (23%) — в інших галузях. Наведені дані свідчать про те, що господарські злочини у торговельній сфері не залежать від форм господарювання і власності, а, навпаки різноманітність форм створює більше можливостей для їх вчинення. Цей висновок підтверджується також вивченням громадської думки. На запитання, як часто опитувані особи були обмануті в торговельних підприємствах, отримані такі відповіді: рідко — 32,4%, періодично — 25,7%, часто — 16,2%, систематично — 25,7%. При цьому щодо базарів і комерційних структур ствердну відповідь дали 65% опитуваних.

За даними судової статистики, розкрадання державного або колективного майна шляхом привласнення або зловживання посадовим становищем (ст. 84 КК) більше всього відбувалося у 1996 р. у промисловості — 26,1%, сільському господарстві — 26,1%, на транспорті — 7,6%, в державній торгівлі — 5,4%, в інших галузях — 34,8%.

За статистичними звітами органів внутрішніх справ виявлені на підприємствах, установах, організаціях злочини у економічній діяльності у 1996 р. розподіляються таким чином: на промислових підприємства — 244 (6,6%), у харчовій промисловості — 100 (5,7%), на транспорті — 100 (2,4%), у будівництві — 48 (1,1%), торгівлі і громадському харчуванні — 790 (19,6%), зовнішньоекономічній діяльності — 157 (3,9%), фінансах і кредиту — 193 (4,7%), банківській діяльності — 189 (4,6%), сфері приватизації — 52 (1,2%), 50% — в інших галузях. При цьому звертає на себе увагу те, що у 1996 р. жодного злочину не було зареєстровано в Харківській області у легкій, ювелірній, молочній промисловості, на орендних, приватизованих, спільних підприємствах. Лише по одному злочину виявле-

но у спиртовій промисловості і у сфері страхування, 7 злочинів у м'ясній промисловості. Наведені дані, на наш погляд, свідчать про те, що правоохоронні органи не проводять належної роботи по виявленню економічних злочинів у найбільш криміналізованих галузях господарства, до яких належать м'ясопродукти, спиртова, легка промисловість тощо.

Вивчення кримінальних справ дає змогу дійти висновку, що на підприємствах, установах, організаціях вкрай низький рівень контролю за рухом товаро-матеріальних цінностей та їх охороною. Ця обставина значно полегшує вчинення злочинів у сфері господарської діяльності, тому 79,3% осіб вчинили їх під час роботи, маючи легальний доступ до товаро-матеріальних цінностей.

Слід звернути увагу і на невелику тривалість злочинної діяльності. 82,9% засуджених були притягнуті до кримінальної відповідальності лише за один злочинний епізод. У 9,3% засуджених злочинна діяльність тривала до одного місяця, у 4,3% — від одного до 6 місяців, у 2,3% — від 6 місяців до 1 року, у 0,6% — від 1 до 2 років, у 0,6% — від 2 до 4 років. Однак, на наш погляд, ці дані не є підтвердженням факту оперативного реагування правоохоронної системи на злочини у сфері економічної діяльності, а свідчать, з урахуванням виду цих злочинів, про те, що правоохоронні органи здебільшого реагують на очевидні факти злочинів, які не потребують глибокої оперативної розробки і по яких можна швидко провести дізнання та розслідування.

Основним об'єктом господарських та службових корисливих злочинів були гроші. Грошові збитки по вивчених категоріях справ склали 92,2%. Однак звертає на себе увагу той факт, що у структурі збитків більше половини (50,8%) складають збитки у розмірі до 100 грн., 20,2% — до 200 грн., 15,8% — до 500 грн., 13,2% — до 1000 грн. Великих і особливо великих розмірів не було виявлено. Такий висновок підтверджується і даними статистики органів внутрішніх справ. Таким чином, по офіційно зареєстрованих господарських злочинах по Харківській області можна зробити висновок, що вони не спричиняють значних збитків державі та її бюджету. Лише у 6 випадках отримання хабара було встановлено його великий розмір.

Аналіз способів вчинення злочинів показав, що 41,7% були здійснені шляхом обважування, 16,0% — перевищення встановлених цін, 2,5% — підробки документів, 0,8% —

перевищення владних повноважень, 7,6% — шляхом винесення товаро-матеріальних цінностей з підприємства, 20,2% — незаконної реалізації товарів, 11,2% — іншими способами. Оскільки пріоритетним напрямком боротьби з господарськими злочинами правоохоронних органів є торговельна сфера, то і способи вчинення злочинів не відрізнялися різноманітністю. Переважно це традиційні способи торговельного шахрайства: невідрегульовані ваги, обважування, обраховування тощо.

Як позитивний момент слід відзначити, що правоохоронні органи Харківської області досягають відшкодування збитків, заподіяних злочинами, практично у повному обсязі. Так, за даними нашого дослідження у 89,3% випадків відшкодування збитків було у повному обсязі, у 7,8% — частковим, не відшкодовано — 2,9%. Однак, якщо співвіднести ці дані з видами злочинів і розмірами збитків, 86,8% яких складають збитки до 500 гривень, то можна прийти до висновку, що такий рівень відшкодування цілком закономірний.

При вивченні кримінальних справ нами були проаналізовані і **приводи** для їх порушення з метою оцінки активності правоохоронних, контролюючих органів по виявленню господарських і посадових злочинів. Згідно з отриманими даними, затримано на місці злочину 90%, за повідомленнями адміністрації підприємства, установи порушено 3,8% справ, за матеріалами ревізій — 2,8%, за повідомленнями податкової інспекції — 2,8%, за результатами прокурорських перевірок — 0,3%, інші приводи — 0,3%. Наведені дані свідчать як про рівень активності різноманітних правоохоронних органів по виявленню господарських і посадових злочинів, так і про характер цієї активності. Звертає на себе увагу, що домінує затримання на місці злочину працівниками органів внутрішніх справ, а також незначна питома вага порушення кримінальних справ за матеріалами прокурорських перевірок, ревізій, повідомлень податкових служб і повна відсутність порушення кримінальних справ за повідомленнями митної служби, засобів масової інформації, окремих громадян, антимонопольного комітету, фінансових органів, інших, контролюючих господарську діяльність органів. За статистичними даними органів внутрішніх справ ними виявлено 98% злочинів із загальної кількості виявлених злочинів.

Загальновизнаним є той факт, що злочини у сфері економічної діяльності мають, як правило, **груповий характер**.

Однак аналіз кримінальних справ показав, що по 88,9% розглянутих судами кримінальних справ господарські злочини були вчинені одноособово і лише 11,1% — групою з двох або більше осіб. За даними судової статистики групою осіб вчинено господарських злочинів у 1993 р. — 14,2%, у 1994 р. — 14,3%, у 1995 р. — 11,8%, у 1996 р. — 10,3%. Для посадових групових злочинів цей показник дещо вищий і склав: 1993 р. — 32%, 1994 р. — 56%, 1995 р. — 35,6%, 1996 р. — 37,5%. За ст. 84 КК групова злочинність склала: 1993 р. — 46,8%, 1994 р. — 34,8%, 1995 р. — 53,7%, 1996 р. — 32,6%. А рівень групової злочинності засуджених за контрабанду та порушення правил про валютні операції сягає понад 50%. Таким чином, можемо констатувати відносно високий рівень групової злочинності в цілому, яка диференціюється за видами злочинів цієї групи, але стосовно господарських злочинів висновок про їх переважно груповий характер не підтверджується. За даними ОВС України із загальної кількості справ про господарські злочини, що були розслідувані, у 1996 р., групою осіб було вчинено 133 господарські злочини, 47 посадових злочинів, 81 розкрадання державного або колективного майна шляхом привласнення, розтрата або зловживання посадовим становищем, з них організованою групою вчинено господарських злочинів — 6, посадових — 5. У 1997 р. групою осіб було вчинено лише 86 господарських і 35 посадових злочинів.

Кримінологічна характеристика особи засуджених за соціально-демографічними та кримінально-правовими ознаками

За даними вибіркового дослідження у структурі осіб, які вчинили господарські та посадові корисливі злочини, більшість складають жінки (50,6%). За даними судової статистики динаміка жіночої злочинності по окремих видах злочинів неухильно зростала. Так, у 1993 р. за контрабанду (ст. 70 КК) не було засуджено жодної жінки, у 1994 р. жінки склали 6,7%, у 1995 р. — 12,9%, у 1996 р. — 16,2%. За порушення правил про валютні операції (ст. 80 КК) у 1993 і 1994 рр. не було засуджено жодної жінки, а у 1995 р. питома вага жінок склала 26,3%, у 1996 р. — 33,0%. Серед засуджених за розкрадання державного або колективного

майна шляхом зловживання посадовим становищем (ст. 84 КК) у 1993 р. було 25,0% жінок, у 1994 р. — 28,1%, у 1995 р. — 30,1%, у 1996 р. — 30,4%. А стосовно господарських злочинів (ст.ст. 147-163¹ КК) питома вага осіб жіночої статі складає майже половину засуджених: 1993 р. — 51,9%, 1994 р. — 46,3%, 1995 р. — 45,8%, 1996 р. — 44,9%. Таким чином, наведені дані свідчать, що на відмінність від інших видів злочинів, а також питомої ваги представників жіночої статі у структурі злочинності в цілому (яка складає по країні близько 18%), починаючи з 1993 р. у структурі економічної злочинності питома вага жінок неухильно зростала. На наш погляд, це обумовлено тією обставиною, що у структурі злочинності, що аналізується, найбільша питома вага злочинів у торговельній сфері, де, як відомо, жінки складають більшість. Звідси напрашується висновок, що правоохоронна система Харківської області у боротьбі з економічною злочинністю у найбільшій мірі спрямована проти представниць жіночої статі. За даними статистики органів внутрішніх справ у 1996 р. з 2235 суб'єктів господарських злочинів 1026 склали жінки, з 228 осіб, які вчинили посадові злочини, 74 склали жінки, з засуджених за розкрадення державного або колективного майна шляхом зловживання посадовим становищем (395 осіб) жінки склали 176 осіб, а в середньому по всіх видах злочинів — більше 50%.

За віковою характеристикою особи, які вчинили злочини, що аналізуються, належать до старших вікових категорій порівняно із загальною злочинністю. Так, за вибірковими даними серед засуджених за ці злочини 54,3% склали особи віком 30-59 років, 17,6% — віком від 18 до 24 років, 19,1% — віком від 25 до 29 років, 9% — особи старше 50 років. А у загальній кримінальній злочинності переважають особи віком від 18 до 29 років.

Отримані нами дані підтверджуються також показниками судової статистики і статистики ОВС України, згідно з якими понад 60% осіб, які вчинили господарські і посадові злочини, були віком понад 30 років. Це обумовлено, на наш погляд, тією обставиною, що для заняття господарською діяльністю потрібен тривалий час підготовки, певна кваліфікація, відповідний досвід роботи за спеціальністю, а також ретельне вивчення засобів і механізму злочинної діяльності у сфері господарювання.

По вивчених категоріях кримінальних справ 63,4% склали матеріально відповідальні особи, 5,2% — керівники підприємств, 1,2% — бухгалтерські працівники, 3,5% — інші посадові особи, 26,7% — інші особи. Наведені дані свідчать про суттєві недоліки у роботі по підборі кадрів на матеріально відповідальні і керівні посади. За родом занять у загальній структурі осіб переважають робітники 62,8%, службовці склали 11,2%, інші категорії — 26%. За даними судової статистики привертає увагу те, що серед засуджених за контрабанду у 1996 р. 54,1% склали особи, які не працюють, 16,2% — службовці. Серед засуджених за порушення правил про валютні операції непрацюючих було 49,5%, а серед осіб, засуджених за розкрадання державного або колективного майна шляхом привласнення, розтрати або зловживання посадовим становищем, робітники склали 51,1%, службовці — 22,8%, працівники сільськогосподарських підприємств — 22,8%, кооператори — 3,3%. Серед осіб, які вчинили господарські злочини, робітники склали 60,3%, службовці — 13,1%, працівники сільського господарства — 2,2%, кооператори — 3,1%, учні — 0,9%, непрацюючі — 20,4%, а серед засуджених за посадові злочини 75% склали службовці.

Таким чином, можна зробити висновок, що характер заняття особи обумовлює і характер злочинної поведінки при вчиненні того чи іншого виду злочину, передбаченого ст.ст. 70, 80, 84, 147 — 163¹, 165-172 КК.

При цьому слід підкреслити, що стаж роботи осіб на останній посаді до виявлення злочину склав: до 1 року — 45,2%, від 1 до 2 років — 23,4%, від 3 до 5 років — 12,6%, понад 5 років — 18,8%. Наведені дані дозволяють зробити висновок, що професійна злочинна діяльність або не виявляється правоохоронними органами, або не притаманна економічній злочинності і посадовим корисливим злочинам.

Переважає більшість засуджених, за даними нашого дослідження, раніше не притягувалась до кримінальної відповідальності. Лише 5% з них раніше були засуджені, причому 2,8% — за корисливі злочини. За даними судової статистики, серед осіб, засуджених у 1996 р. за ст. 70, раніше були засуджені 5 осіб, за ст. 80 — 3 особи, за ст. 84 — 8 осіб, за ст.ст. 147-163¹ — 61 особа, за ст.ст. 165-172 — 2 особи.

Наведені дані свідчать, що рівень рецидивної злочинності серед злочинів, які досліджуються, є незначним і рецидивна злочинність не є характерною рисою економічної

злочинності. Ці дані свідчать також про те, що злочини цієї групи вчиняються не закоренілими злочинцями, а пересічними громадянами. Більше того, 97,8% засуджених мали позитивні характеристики за місцем роботи і мешкання. А явний корисливий мотив злочинної поведінки мав місце лише у 35,4% засуджених; 35,4% засуджених вчинили злочини через тяжке матеріальне становище, недостатньо уважними були 18,0%, інші мотиви виявлені у 11,2% засуджених.

Таким чином, у мотивації індивідуальної злочинної поведінки по вивчених кримінальних справах простежуються явно виражені чинники, обумовлені скрутним матеріальним становищем, а не прагненням до збагачення і паразитичного існування.

Ставлення до вчиненого злочину характеризується тим, що 95,2% повністю визнали свою провину і розкалялися у злочині, частково визнали — 2,6%, не визнали своєї провини 2,2%. Визнання своєї провини більшістю засуджених, на нашу думку, пов'язано перш за все з очевидним характером злочину, відмовлятися від якого практично безглуздо.

Аналіз призначених судами покарань, за даними вибіркового дослідження, показав, що за господарські і корисливі посадові злочини найбільш поширеним видом покарання був штраф (51,4%). Позбавлення волі було застосовано до 26,6%, з них 16,3% — умовно або з відстрочкою виконання вироку, виправно-трудові роботи без позбавлення волі — 10%, звільнено від покарання — 12%. Додаткові покарання у виді конфіскації майна було застосовано до 8,4% засуджених, позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю — 16,8%. Отримані нами показники стосовно характеру судової репресії підтверджується також і даними офіційної судової статистики за 1992-1996 рр.

Так, із усіх засуджених у 1996 р. за контрабанду (37 осіб) позбавлення волі було застосовано лише до 27%, із яких 30% воно було призначено нижче від нижчої межі; за порушення правил про валютні операції (109 осіб) — 3,7%, за розкрадання державного майна шляхом привласнення, розтрати або зловживання посадовим становищем (92 особи) — 2,2%, господарські злочини (ст.ст. 147-163¹ КК, 1092 особи) — 0,9%, нижче від нижчої межі — 60%; посадові злочини (ст.ст. 167-172, 96 осіб) — 26%, нижче від нижчої межі — 80%.

Таким чином, до 50% покарання призначається нижче від нижчої межі, а за посадові злочини — до 80%.

Найбільш поширеним покаранням є штраф, який у 1996 р. застосовувався по ст. 80 КК України до 64,2% засуджених; по ст. 84 — до 21,7%, по ст.ст. 147-163¹ — до 41%, а також умовне засудження і відстрочка виконання вироку.

Так, за вчинення господарських злочинів умовне засудження було застосовано: 1992 р. щодо 5,5% засуджених; 1993 р. — 11,5%; 1994 р. — 14,2%. Наведені дані свідчать про наявність стійкої тенденції до лібералізації судової репресії при призначенні покарань за господарські і корисливі посадові злочини.

Про це свідчить і практика призначення додаткових мір покарання.

Так додаткова міра покарання у виді конфіскації майна за господарські злочини була призначена: 1992 р. — 4,5% засуджених, 1993 р. — 8,3%, 1994 р. — 11,1%, 1995 р. — 11,3%, 1996 р. — 6,4%, а позбавлення права займати певну посаду або займатися певною діяльністю відповідно 16,0%; 11,5%; 6,5%; 7,2%; 5,9%. Суворо суди підходять до призначення додаткових покарань тільки за службові злочини. Так, у 1996 р. конфіскація майна була призначена 30,2% засуджених, а позбавлено права займати певні посади 25,0% засуджених.

Крім того, в середньому до 15% винних у вчиненні злочинів уникають кримінальної відповідальності внаслідок звільнення від покарання в силу актів амністії та з інших підстав.

Таким чином, можна зробити висновок: або занадто суворі санкції у відповідних статтях кримінального кодексу, або судова практика вважає, що ці злочини не мають значної суспільної небезпеки.

Результати розгляду справ у касаційній інстанції за 1993-1996 рр. свідчать про досить високий професійний рівень розгляду справ зазначеної категорії у судах першої інстанції і стабільність судової практики по розгляду справ цієї категорії. Так, по контрабанді (ст. 70 КК) було скасовано лише 1 вирок у 1994 р. і 2 — у 1995 р.; по порушенню правил про валютні операції — 1 вирок у 1994 р.; по розкраданню державного або колективного майна — 4 у 1993 р., 4 — у 1994 р., 1 — у 1995 р. і 1 — у 1996 р.; по господарських злочинах 7 — у 1993 р., 3 — у 1994 р., 2 — у 1995 р., 3 — у 1996 р., і лише 1 вирок було скасовано у 1994 р. за м'якістю пока-

рання, всі інші кримінальні справи були направлені на додаткове розслідування або судовий розгляд.

Вивчення кримінальних справ показало, що профілактична діяльність органів внутрішніх справ і судів по категоріях злочинів, що аналізуються, вкрай низька. Так, подання слідчих було внесено лише по 14,6% кримінальних справ, окремі ухвали судів — по 8,6%. Слід відзначити і досить низьку їх якість, формальний характер більшості з них. Відомості про виконання вимог подання або окремої ухвали не було знайдено в жодній кримінальній справі.

Причини злочинності у сфері економічної діяльності за результатами опитування населення

З метою виявлення причин злочинності у сфері економічної діяльності нами було проведено опитування населення з цього питання. Опитана була переважно найбільш соціально активна частина населення у віці від 18 до 29 років (84,6%): студенти, робітники, службовці, підприємці.

Результати опитування дали змогу зробити висновок, що економічна злочинність детермінується сукупністю політичних, економічних, соціально-психологічних, правових факторів сучасного стану розвитку суспільства. Вони знаходять своє відображення у суспільній свідомості людей і реально впливають на рівень, структуру і динаміку економічної злочинності.

До числа основних причин загострення криміногенної обстановки в регіоні слід віднести загальний економічний кризис: розбалансування економіки, спад виробництва, падіння життєвого рівня населення, інфляцію, різке зростання соціально-економічної диференціації населення. Безпосередньо самі опитувані назвали такі причини економічної злочинності: монополія держави — 8,0%, відсутність належного контролю — 14,4%, діяльність бюрократичного апарату — 13,3%, недосконалість законодавства — 16,2%, розрив економічних зв'язків — 11,9%, проголошення незалежності — 6,6%, низьку заробітну плату — 13,7%, діяльність мафіозних груп — 11,5% та ін.

Основним джерелом прибутку для більшості опитаних були заробітна плата, стипендія, пенсія, прибутки від підсоб-

ного господарства. Але розміри доходів з офіційних джерел були вкрай низькими: до 20 грн. — 10,3%, від 20 до 40 — 21,6%, від 40 до 60 — 12,1%, від 60 до 80 — 4,3%, від 80 до 100 — 15,5%. Таким чином, 63,8% мають щомісячний прибуток в розмірі до 100 грн., в той час як прожитковий мінімум значно вищий. До того ж 47,1% опитаних мали на своєму утриманні непрацездатних членів сім'ї.

На суттєве зниження прожиткового рівня, як на одну з найважливіших причин індивідуальної злочинної поведінки в сфері економічної діяльності вказує і той факт, що 66,1% опитаних заявили про неможливість прожити протягом місяця за рахунок офіційних доходів і 22,3% змогли б це зробити з труднощами. Товари тривалого користування за останні роки не купували 85,2%. Без додаткових доходів не змогли б проіснувати 79,2%. Тому пошук додаткових джерел доходів стає одним з основних чинників економічної поведінки. Але додаткову роботу мали лише 8,6% опитаних. При цьому у 60,7% з них додатковий прибуток перевищував основний у декілька разів і у 11,8% був однаковим з основним; у 38,5% додатковий прибуток був отриманий у результаті нелегальної підприємницької діяльності.

Економічні труднощі сформували у правосвідомості людей чітку установку на ухилення від сплати податку з додаткових джерел прибутку. 73,9% опитаних заявили, що ухилення від сплати податків з додаткових джерел прибутку допомагає їм вижити, і тільки 17,2% — що така поведінка наносить шкоду державі.

Для життя суспільства найбільшу небезпеку становлять негативні наслідки послаблення виконавчої влади, що призвело до різкого зниження дисципліни, безконтрольності державних чиновників, корупції на всіх рівнях державної влади. Так, отримані нами результати опитування показали, що 9,7% опитаних давали хабара працівникам виконавчих комітетів місцевих Рад депутатів, 16,7% — керівникам промислових підприємств, 35,4% — працівникам правоохоронних органів, а серед них 19,4% — працівникам органів внутрішніх справ, 38,7% — іншим державним службовцям.

Слід відмітити і досить широкий діапазон сфер життєдіяльності, в яких найбільш часто проявляється корупція. На запитання, за які дії опитувані давали хабара, були отримані такі відповіді: за надання квартири — 4,5%, вступ на навчання — 6,8%, надання роботи — 15,9%, реєстрацію

підприємства — 4,5%, отримання листа непрацездатності у лікувальних закладах — 38,7%, звільнення від кримінальної або адміністративної відповідальності — 2,3%, порушення правил дорожнього руху — 6,8%, отримання закордонного паспорту — 9,1%, інше — 11,4%.

Звертає на себе увагу і та обставина, що громадяни досить чітко усвідомлюють як причини економічної злочинності, так і заходи щодо боротьби з нею. Стосовно пропозицій щодо боротьби з економічною злочинністю були названі такі: 25% — удосконалити законодавство, 17,8% — розпочати процес реформування економіки, 14,4% — посилити державне регулювання економічних процесів, 20,5% — знизити ставки податків, 15,5% — посилити заходи кримінально-правового регулювання, інше — 6,8%.

Характерно, що у суспільній свідомості сформувалася чітка установка на те, що хабарництво і корупція — це притаманне нашому суспільству явище: 87,9% опитаних заявили про це у своїх відповідях; лише 10,8% висловили думку, що ці явища засуджуються суспільною мораллю, 13% — що це злочинна поведінка.

Вивчення механізму передачі хабара показало, що побоювання бути притягнутим до кримінальної відповідальності відсутні як у хабарника, так і у особи, яка дає хабара. 65,5% опитаних давали хабара без посередників. Не є характерним і вимагання хабара. Лише 38,9% опитаних заявили, що з них вимагали хабара. Найчастіше предметом хабарництва, як і раніше, були гроші (40,4%), продукти харчування (14,9%), лікєро-горілчані й коньячні вироби (31,9%), промислові товари (6,4%), надання послуг хабарнику (6,4%). Слід також відзначити і невеликі суми хабара. Так, 55,5% опитаних давали хабара у розмірі до 50 грн., 22,2% — від 50 до 100 грн., решта — понад 100 грн.; при цьому 52% опитаних передавало хабара як подарунок посадовій особі.

В процесі дослідження нами вивчалось і ставлення населення до діяльності правоохоронних органів, а також оцінка її в сфері боротьби з хабарництвом. Задовільною цю роботу визнали лише 22,2% респондентів, всі інші — незадовільною. На запитання, чому не звернулися до правоохоронних органів з повідомленням про вимагання хабара або про факт його передачі, опитувані відповіли: немає сенсу — 25,8%, головне — позитивне вирішення питання — 32,3%, не даси — нічого не доб'ється, кругова порука

— 16,1%. Таким чином, можна зробити висновок, що населення не вірить в соціальну справедливість і в можливість наших правоохоронних органів надійно захистити від хабарників.

Причини правопорушень і зловживань у торговельній сфері опитані вбачали у наступному: надмірне державне втручання — 10%, недоліки державного регулювання — 14,7%, низька заробітна плата працівників торгівлі — 21,8%, відсутність належного контролю — 34,7%, інше — 18,8%. При цьому в ефективність належного державного контролю за торговельною сферою не вірять 63,6% опитаних.

Значна питома вага і потерпілих, які пасивно реагують на факт вчинення щодо них злочинів у сфері торгівлі. Так, 43,4% опитаних заявили, що боротися з цими зловживаннями безглуздо, і вони не заявляють претензій, і лише 45,1% вимагають зробити перерахунок, а 4,4% звертаються до керівника торговельного підприємства, 7,1% відмовляються від купівлі. Жоден з опитаних не звертався до вищої інстанції або до правоохоронних органів.

Результати опитування показують, що більшість претензій покупців не задовольняються (52,3%), що свідчить про безкарність працівників торгівлі.

Удосконалення торговельного обслуговування опитувані вбачають: у вільній торгівлі без державного регулювання — 23,1%, покращенні діяльності правоохоронних органів — 22,2%, у встановленні більш суворої кримінальної відповідальності, комерціалізації торгівлі — 20,6%, в інших заходах — 13,5%.

Висновки і рекомендації

1. Проведений аналіз рівня, динаміки економічної злочинності в Харківській області за 1992-1997 рр. показав неухильну тенденцію до її зростання. Загальна кількість злочинів економічної спрямованості, розглянутих судами області за цей період, збільшилася майже втричі. Однак кількість засуджених за контрабанду, спекуляцію, обман покупців, крадіжки державного або колективного майна шляхом привласнення, розтрати, зловживання посадовим становищем, порушення правил торгівлі рік у рік зменшується. Жодної кримінальної справи не було порушено про приховування валютної виручки, з 33 складів злочинів,

передбачених главою кримінального кодексу про господарські злочини, правоохоронні органи не приділяли уваги 20 з них (66%).

Така статистична картина різко контрастує з реальною ситуацією у суспільстві, де економічні злочини стали масовим, буденним явищем суспільного життя. Але це протиріччя знімається або пояснюється певною мірою тією обставиною, що на відміну від загальнокримінальної злочинності, яка реєструється карним розшуком, злочини у сфері економіки не мають очевидного характеру і потребують значних зусиль міліції, прокуратури, податкової служби, митниці. Окрім того, введення в ці роки до Кримінального кодексу нових складів злочинів значно ускладнило і розширило сферу діяльності правоохоронних органів і в значній мірі вплинуло на зростання рівня економічної злочинності.

Таким чином, якщо статистичні дані про злочинність по лінії карного розшуку більш-менш вірно відтворюють кількість вчинених злочинів, то статистичні дані по лінії органів боротьби з економічною злочинністю свідчать лише про кількість виявлених злочинів і характеризують тільки результативність їх діяльності і увагу до реєстрації, а не реальну кількість.

2. Аналіз співвідношення статистичних даних органів внутрішніх справ і судових органів про злочинність показує, що значна кількість справ до судового розгляду не доходить, а припиняється з різних причин на стадіях дізнання або попереднього розслідування. Так, у 1994 р. до суду було направлено лише 39,2% порушених кримінальних справ, у 1995 р. — 47,3%, у 1996 р. — 30,2%, у 1997 р. — 66,5%. Порівняно з іншими областями України в Харківській області останній показник досить високий. У середньому по Україні він складає у 1994-1996 рр. близько 50%.

3. Найбільшу питому вагу серед злочинів, розглянутих судами, а, відповідно, і виявлених, складають злочини, передбачені ст. ст. 154, 155, 155^б КК. Їх сукупна питома вага склала у 1995 р. — 81,8%, у 1996 р. — 71,2% від усіх господарських злочинів. Таким чином, правоохоронна система області у боротьбі з економічною злочинністю націлена лише на три види злочинів, які потребують мінімальних зусиль для їх розкриття, розслідування і не вимагають такої бокої оперативної розробки. Про це також свідчать статисти-

стичні дані ОВС України, згідно з якими у 1996 р. злочинів, вчинених в умовах неочевидності, було розслідувано лише одиниці (4 — господарських і 4 — службових).

4. Поширення в Харківській області економічної злочинності і особливо латентних її форм сьогодні стає однією з основних передумов загострення криміногенної ситуації в регіоні. За даними ОВС близько 70% підприємницьких структур тією чи іншою мірою криміналізовані. Кримінально-правові заходи боротьби з економічною злочинністю практично не спрацьовують.

5. Найбільш криміногенною галуззю продовжує залишатися торгівля. За даними нашого дослідження 55,9% злочинів було вчинено у торговельній сфері.

6. У 1996 р. жодного злочину не було зареєстровано в Харківській області у легкій, ювелірній, молочній промисловості, на орендних, приватизованих, спільних підприємствах. Лише по одному злочину виявлено у спиртовій промисловості, у сфері страхування, 7 злочинів — у м'ясній промисловості.

7. На підприємствах, в установах, організаціях вкрай низький рівень контролю за рухом товаро-матеріальних цінностей та їх охороною.

8. За даними статистики органів внутрішніх справ у 1996-1997 рр. збитків від господарських злочинів у великих розмірах зареєстровано не було.

9. Як позитивний момент слід відзначити повне відшкодування збитків, заподіяних господарськими злочинами.

10. За статистичними даними органів внутрішніх справ ними було виявлено 98% злочинів з усіх виявлених. Звертає на себе увагу незначна питома вага порушення кримінальних справ по матеріалах прокурорських перевірок, ревізій, повідомлень податкових служб і повна відсутність порушення кримінальних справ за повідомленнями митної служби, засобів масової інформації, окремих громадян, антімонопольного комітету, фінансових органів, інших контролюючих господарську діяльність органів.

11. Питання посилення протидії економічній злочинності в цілому і організованих її форм в Харківській області вирішуються не на належному рівні.

Результати дослідження не дають приводу зробити висновки про високий рівень організованої злочинності у сфері економічної діяльності. У 1996 р. групових злочинів у сфері

господарської діяльності було вчинено лише 10,3% від загальної кількості виявлених.

12. Вимоги Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996-2000 р. щодо пріоритетних напрямків захисту економічних інтересів держави в кредитно-фінансовій і банківській системах, зовнішньоекономічної діяльності, процесів приватизації, контролю за інвестиційними програмами і використанням бюджетних коштів та боротьби з корупцією фактично не виконуються.

13. Статистична звітність органів внутрішніх справ щодо злочинів економічної спрямованості знаходиться у глибокому протиріччі з показниками судової статистики.

14. В сфері приватизації у 1996 р. було виявлено 22 особи, які вчинили злочин, притягнуто до кримінальної відповідальності — 20, засуджено не було жодної особи.

15. Серед притягнутих до відповідальності за злочини економічної спрямованості практично немає керівників підприємств.

16. За злочини в фінансово-кредитній системі у 1996 р. виявлено лише 4 особи, притягнуто до відповідальності — 3, не засуджено жодної особи. В органах недержавного управління фінансовими ринками не виявлено жодної особи, яка вчинила злочин.

17. У структурі осіб, які вчинили господарські та посадові корисливі злочини, до 50% склали жінки переважно у віці 30-59 років, 63,4% — матеріально відповідальні особи. Переважна більшість осіб раніше не притягувалась до кримінальної відповідальності. Рецидивна злочинність не є характерною рисою економічної злочинності.

18. У мотивації індивідуальної злочинної поведінки простежуються явно виражені мотиви, обумовлені скрутним матеріальним становищем, а не прагненням до збагачення і паразитичного існування.

19. Аналіз призначених судом покарань, за даними вибіркового дослідження, показав, що найбільш поширеним видом покарань був штраф (51,4%), до 50% осіб покарання призначалося нижче від нижчої межі. Наведені дані свідчать про наявність стійкої тенденції до лібералізації судової репресії при встановленні покарань за господарські та корисливі посадові злочини.

20. Вивчення кримінальних справ показало, що профілактична діяльність органів внутрішніх справ і судів по категоріях злочинів, що аналізуються, вкрай низька. Так,

подання слідчих були винесені лише по 14,6% кримінальних справ, окремі ухвали судів — по 8,6%. Слід відзначити і досить низьку їх якість, формальний характер більшості з них.

21. Аналіз соціально-психологічних факторів, що детермінують злочинну поведінку у сфері економічної діяльності, приводить до висновку, що зловживання в цій найважливішій сфері людського буття стало на даному етапі розвитку суспільства не винятком, а правилом поведінки більшості громадян регіону.

Враховуючи наведене, вважаємо доцільним запропонувати:

1. Матеріали даного узагальнення обговорити на координаційній нараді правоохоронних органів Харківської області.

2. Провести науково-практичну конференцію з питань боротьби з економічною злочинністю в регіоні.

3. Налагодити в області постійні дослідження рівня латентності злочинів у сфері економічної злочинності.

4. Вжити заходів для переборення злочинних проявів у найбільш криміногенних комерційних структурах.

5. Сприяти розвитку промислової, а не комерційної сфери підприємницької діяльності.

6. Врегулювати місцеві податки і збори з тим, щоб вони реально були спрямовані на підтримку малозабезпечених прошарків населення і забезпечити цільове їх використання.

7. Вирішити питання про цільове призначення різноманітних пільг.

8. Активізувати діяльність правоохоронних органів по боротьбі з економічною злочинністю.

9. Постійно узагальнювати практику судового розгляду кримінальних справ цієї категорії.

10. Вжити заходів до забезпечення регулярної виплати заробітної платні населенню області.

11. Забезпечити чітку взаємодію і координацію дій ОВС, податкової інспекції, митниці, контрольно-ревізійних органів по виявленню і попередженню злочинів у сфері економічної діяльності.

ЗАКОНОПРОЕКТНІ РОБОТИ

ПРО ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРОЕКТІВ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ

Розробка правових засад та організаційно-методичних засобів впровадження в Україні кримінологічної експертизи проектів законодавчих актів була доручена Академії правових наук України розпорядженням Президента України від 10.02.1995 р. № 35/95-рп (п. 11).

На виконання цього завдання Бюро Президії АПрНУ (постанова № 7-11/б від 6.03.1996 р.) створило при НДІВПЗ тимчасовий творчий колектив під керівництвом доктора юридичних наук, академіка А. П. Закалюка. Протягом 1996-1997 рр. науковці розробили :

- проект Закону «Про кримінологічну експертизу»;
- проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про організацію кримінологічної експертизи в Україні»;
- проект Положення про порядок проведення кримінологічної експертизи;
- методичку кримінологічної експертизи.

Важливу роль у справі вдосконалення законотворчого процесу, як і всього правотворення, виконує його наукове забезпечення. Серед засобів наукового забезпечення, таких як обґрунтування наявності проблем, що потребують законодавчого регулювання, розробка концепції проекту закону, соціально-науковий законотворчий експеримент, наукове супроводження (спостереження) реалізації прийнятого Закону та інших, особливе місце посідає прогнозування соціальних, у тому числі економічних, політичних, правових, соціально-психологічних, екологічних, кримінологічних та інших наслідків реалізації законодавчого акта. Мова йде про прогнозування відповідності закону певним соціальним інтересам, про оцінку його якості з огляду на ці інтереси.

Прогнозування та оцінка як юридичної, так і соціальної ефективності закону здійснюється шляхом проведення ек-

© А. П. Закалюк

спертизи його проекту. Юридична ефективність визначається правовою експертизою проекту Закону. Соціальна його ефективність має оцінюватися відповідною соціально-галузеву експертизою, у тому числі кримінологічною. Потреби у запровадженні останньої обумовлені рядом обставин. Відомо, що злочини нерідко стають можливими внаслідок недосконалості законів. Упущення, нечіткі формулювання, протиріччя, нестабільність законів завжди використовувалися досвідченими злочинцями, створювали живильне середовище для правопорушень, зловживань, корупції. Такого роду детерміністичний зв'язок характерний і для сучасної України, яка не становить у цьому винятку серед країн перехідного типу. Серед чинників, що загострили проблему кримінологічної ефективності законів, можна назвати:

- необхідність масової зміни законодавства і пов'язану з цим правову нестабільність;
- значну криміналізацію суспільства;
- передчасне та непомірне послаблення державного регулювання, зокрема у здійсненні контролю та запобіганні злочинності;
- незадовільне виконання правоохоронною системою функцій попередження та розкриття злочинів, передусім у сфері економіки;
- поширення корупції у державному апараті та у правоохоронній системі та інші.

З свого боку, кримінологи України вважали за необхідне розробку засобів підвищення кримінологічної ефективності законів. Методологічно це розуміється, передусім, як завдання створення засобів попередження законодавчого закріплення положень, реалізація яких може посилювати дію причин та умов вчинення злочинів (назвемо їх умовно — криміногенних чинників) у сфері регулювання даного закону або послаблювати засоби та заходи контролю і нейтралізації останніх (назвемо їх — антикриміногенні чинники).

За цих умов, очевидно, актуалізуються потреби забезпечення кримінологічної ефективності законів.

На нашу думку, це завдання може бути вирішено шляхом запровадження кримінологічної експертизи проектів законів, що вимагає, передусім, її законодавчого регулювання.

Пристаючи до питання законодавчого регулювання кримінологічної експертизи, думається, потрібно насамперед взяти до уваги три вихідних положення.

Перше. Експертиза проектів законів та інших нормативних актів — це ланка (або етап) законотворчого і в цілому

нормотворчого процесу і тому, очевидно, має у загальному вигляді передбачатися на рівнях загального та особливого законодавчого регулювання згаданих процесів.

Друге. Кожен вид експертизи законопроектів має значну специфіку щодо предмету, цілей, завдань, підстав проведення, особливостей висновку та інших питань, так би мовити, власного врегулювання. Весь комплекс цих питань щодо кожного виду експертизи звичайно не може і не повинен бути врегульований у загальному та особливому законах. Кожен вид експертизи, очевидно, потребує спеціального закону.

До речі, Верховна Рада вже пішла по шляху регулювання спеціальним законом окремого виду експертизи проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів. Прикладом є Закон «Про екологічну експертизу», прийнятий 9.02.1995 р.

Третє. Слід мати на увазі, що потреба в експертизі, передусім, соціально-галузевій, у тому числі економічній, фінансовій, екологічній, кримінологічній та інших існує не лише стосовно проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів. Вона нерідко необхідна і щодо проектів інших управлінських актів, комерційних, інвестиційних, кредитних угод, будівельних та інших господарських проектів тощо. Тобто загальні положення такої експертизи виходять за межі регулювання нормотворення та законотворення. Думається, це є ще одним аргументом щодо необхідності спеціального закону на окремий вид експертизи.

Відповідно до цього авторським колективом розроблений проект Закону «Про кримінологічну експертизу» та проект Положення про порядок проведення кримінологічної експертизи, які складають частину результатів роботи ТТК за звітний період.

Наукове завдання з зазначених питань виконали: доктор юридичних наук, академік А. П. Закалюк, професор С. А. Тарарухін, кандидат юридичних наук О. Г. Кулик.

Проект

Закон України «Про кримінологічну експертизу»*

Цей закон визначає правові та організаційні основи діяльності щодо кримінологічної експертизи проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів та використання її висновків у нормотворчому процесі.

* Проекти Закону України «Про кримінологічну експертизу» та Положення про порядок проведення кримінологічної експертизи розроблені авторським колективом у складі: А.П. Закалюк, О. Г. Кулик та С. А. Тарарухін.

Розділ І. Предмет кримінологічної експертизи

Стаття 1. Поняття кримінологічної експертизи

1) Кримінологічна експертиза (далі — експертиза) — це проваджувана із використанням кримінологічних знань та на основі спеціальної науково обгрунтованої методики (далі — методика) оцінка проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів (далі — проект) з метою виявлення та запобігання нормативному закріпленню положень, реалізація яких може посилювати дію причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, або послаблювати соціальні засоби (заходи), спрямовані на усунення згаданих причин і умов.

2) Причини і умови, що сприяють вчиненню злочинів, далі у Законі іменуються «криміногенні чинники».

3) Засоби (заходи) протидії причинам і умовам, що сприяють вчиненню злочинів, далі у Законі іменуються «антикриміногенні чинники».

Стаття 2. Правова основа кримінологічної експертизи

Правову основу кримінологічної експертизи складають Конституція України, даний Закон, інші закони України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України щодо порядку розробки законодавчих та інших нормативно-правових актів, які відносяться до їх компетенції, а також Положення про порядок проведення кримінологічної експертизи, затверджене Кабінетом Міністрів України (далі — Положення).

Стаття 3. Завдання кримінологічної експертизи

Основними завданнями кримінологічної експертизи є:

а) об'єктивна і повна згідно з обсягом замовлення кримінологічна оцінка проекту, поданого на експертизу;

б) використання при експертній оцінці інформації про криміногенні та антикриміногенні чинники, які діють в сфері суспільних відносин, що мають регулюватися проектом;

в) оцінка можливих негативних наслідків від реалізації положень, що містяться в проекті, в разі його прийняття, щодо посилення криміногенних або послаблення антикриміногенних чинників;

г) проведення у разі необхідності спеціальних досліджень з питань, що поставлені замовником перед експертизою, відносно яких відсутня достатня кримінологічна інформація;

г) подання об'єктивного, науково обгрунтованого експертного висновку, що містить відповіді на питання, які поставлені перед експертизою;

д) розробка рекомендацій щодо внесення змін і доповнень до проекту з метою запобігання негативним наслідкам його прийняття.

Стаття 4. Принципи кримінологічної експертизи

Основними принципами кримінологічної експертизи є:

а) наукова обґрунтованість методики експертизи;
б) дотримання при проведенні експертизи вимог Конституції, законодавчих та інших нормативно-правових актів України;

в) відповідність експертних оцінок і висновків сучасним досягненням кримінологічної науки та кримінологічній інформації, що використана експертом;

г) незалежність висновку експерта;

г) відповідальність експерта за неупередженість проведення експертизи, достовірність та об'єктивність її висновку.

Стаття 5. Об'єкти кримінологічної експертизи

1) Об'єктом кримінологічної експертизи може бути проект:

а) закону України;

б) указу Президента України;

в) державної програми;

г) постанови Кабінету Міністрів України;

г) нормативно-правового акта іншого органу виконавчої влади;

д) постанови або наказу Національного банку України та інших суб'єктів прийняття нормативних актів, що функціонують на загальнодержавному рівні.

2) Об'єктом кримінологічної експертизи у випадках, що передбачені даним Законом, може бути чинний законодавчий або інший нормативно-правовий акт (далі — акт).

Стаття 6. Суб'єкти кримінологічної експертизи

1) Суб'єктами кримінологічної експертизи є замовники, експертні установи, керівники експертних груп та експерти.

2) Замовником кримінологічної експертизи може бути орган державної влади або його структурний підрозділ чи посадова особа, що користуються повноваженнями вносити проект до розгляду органу, який має компетенцію щодо прийняття такого роду нормативних актів (далі — нормоустановлювач).

3) Верховний суд України, Генеральна прокуратура України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України, Служба безпеки України можуть бути

замовником кримінологічної експертизи і щодо проекту, який одержаний від нормоустановлювача для візування (погодження), а також відносно чинного акта.

4) Експертною установою є вищий навчальний заклад або науково-дослідна організація, які згідно з ліцензією Кабінету Міністрів України користуються правом проведення кримінологічної експертизи.

5) Керівником експертної групи є фахівець-кримінолог, який очолює групу експертів та організує їх роботу з проведення експертизи.

6) Експертом є фахівець, який, спираючись на спеціальні знання та наукову кваліфікацію в галузі кримінології або досвід правоохоронної чи організаційно-управлінської діяльності, у складі експертної групи бере безпосередню участь у проведенні експертизи.

Стаття 7. Підстави проведення кримінологічної експертизи

1) Експертиза призначається у випадках, коли в процесі розробки проекту або після подання його до розгляду нормоустановлювача виникає потреба оцінити кримінологічні наслідки реалізації даного проекту.

2) Рішення про необхідність проведення кримінологічної експертизи приймається замовником.

3) Підставою для проведення кримінологічної експертизи експертною установою є договір, укладений між нею та замовником.

4) Експертиза щодо чинного акта може призначатися у разі істотного погіршення стану злочинності у сфері суспільних відносин, які він регулює, якщо є підстави пов'язувати це погіршення з недоліками правового регулювання.

5) Про призначення експертизи чинного акта повідомляється орган, який прийняв цей акт.

Стаття 8. Види кримінологічної експертизи

Експертиза може бути первинною, повторною, додатковою та контрольною.

Стаття 9. Первинна кримінологічна експертиза

Первинна експертиза проводиться у повному обсязі завдань, що визначені у ст. 3 цього Закону, для відповіді на всі питання, поставлені перед експертизою замовником.

Стаття 10. Повторна кримінологічна експертиза

1) Повторна експертиза проводиться у повному обсязі або з визначеного кола питань:

а) за ініціативою керівника експертної установи або керівника експертної групи у разі порушення встановленого порядку або методичних вимог чи невиконання умов договору між замовником і експертною установою при проведенні первинної експертизи;

б) на вимогу замовника експертизи за наявності заперечення щодо висновку первинної експертизи.

2) Повторна експертиза за бажанням замовника може проводитися експертною установою, що виконувала первинну експертизу, у разі згоди на це даної експертної установи, або іншою експертною установою.

Стаття 11. Додаткова кримінологічна експертиза

1) Додаткова експертиза проводиться у разі внесення до проекту в процесі його доопрацювання істотної зміни або суттєвого погіршення стану злочинності у галузі суспільних відносин, що підлягають регулюванню.

2) Додаткова експертиза виконується, як правило, тією ж експертною установою, що проводила первинну експертизу.

Стаття 12. Контрольна кримінологічна експертиза

1) Контрольна експертиза здійснюється з ініціативи замовника за наявності істотних розбіжностей між висновками первинної та повторної експертизи.

2) Висновок контрольної експертизи є остаточним.

3) Не можуть залучатися до проведення контрольної експертизи фахівці, які брали участь у проведенні попередніх експертиз даного проекту.

Стаття 13. Оплата кримінологічної експертизи

Проведення експертиз усіх видів оплачується замовником на основі і в обсязі, визначеному договором.

Розділ II. Права і обов'язки суб'єктів кримінологічної експертизи

Стаття 14. Регулювання прав і обов'язків суб'єктів кримінологічної експертизи

1) Права і обов'язки суб'єктів кримінологічної експертизи у межах договірних відносин між її замовником та експертною установою регулюються нормами цивільного законодавства щодо підряду, в тому числі підряду на виконання науково-пошукових і дослідно-конструкторських робіт, різновидом якого є проведення кримінологічної експертизи.

2) Даний Закон визначає права і обов'язки суб'єктів кримінологічної експертизи, що не передбачені нормами цивільного законодавства України, у межах, які не суперечать законодавству.

Стаття 15. Права замовника кримінологічної експертизи
Замовник експертизи має право:

а) вступати у безпосередні відносини з експертною установою;

б) замовляти проведення експертизи кожного виду;

в) отримувати конкретну відповідь на кожне з поставлених перед експертизою питань;

г) отримувати консультацію щодо порядку та організації проведення експертизи;

г) отримувати інформацію про склад експертної групи, порушувати клопотання про заміну експерта за наявності підстав сумніватися в його об'єктивності;

д) отримувати інформацію про хід проведення експертизи на всіх її стадіях;

е) отримувати висновок експертизи, скласти свою оцінку щодо його прийнятності, у тому числі заперечувати висновок;

е) клопотати перед експертною установою про внесення доповнень до висновку, роз'яснення окремих положень остаточного та подання додаткових матеріалів;

ж) використовувати інформацію, що надана для проведення експертизи, результати виконаних експертною групою досліджень та інші її матеріали у своїй діяльності, якщо інше не передбачено договором на проведення експертизи.

Стаття 16. Обов'язки замовника кримінологічної експертизи

Замовник експертизи зобов'язаний:

а) подавати на експертизу проект (акт) та супровідні матеріали до нього, висновки раніше проведених експертиз, якщо такі проводилися, та належним чином оформлене замовлення на проведення експертизи;

б) вказувати, у якій частині (повністю або частково) текст проекту (акта) потребує експертизи;

в) чітко формулювати питання, які ставляться перед експертизою, на прохання керівника експертної групи вносити до переліку питань необхідні уточнення та здійснювати тлумачення їх змісту;

г) у разі позитивного розгляду замовлення експертною установою своєчасно розглядати її пропозиції щодо змісту договору на проведення експертизи та підписати його узгоджений текст;

г) сприяти експертній установі у залученні до складу експертної групи фахівців, що працюють на інших підприємствах, в установах та організаціях, у випадках та у порядку, передбачених договором;

д) передавати експертній установі у встановлені договором строки всю необхідну для проведення експертизи наявну у цього інформацію, сприяти експертній групі у збиранні та одержанні додаткової інформації, що є у розпорядженні державних підприємств, установ та організацій, у тому числі ту, яка міститься у відповідних інформаційних системах;

е) здійснювати оплату експертизи у порядку, за умовами та ставками, що передбачені договором;

є) забезпечувати у передбачених договором випадках анонімність експертів;

ж) у визначені договором строки розглядати висновок експертизи, давати оцінку його прийнятності, про що повідомляти експертну установу; прийнятність висновку визначається його відповідністю вимогам закону та умовам договору;

з) відшкодовувати моральні та матеріальні збитки, що спричинені експертній установі або експертам, недодержанням умов договору, вимог закону або Положення та іншими неправомірними діями замовника;

і) при поданні проекту до розгляду прилучити до нього висновок експертизи.

Стаття 17. Права експертної установи кримінологічної експертизи

Експертна установка має право:

а) у разі позитивного розгляду замовлення вимагати від замовника своєчасно розглянути пропозиції щодо змісту договору на проведення експертизи та при його узгодженні — підписати договір;

б) вимагати та отримувати від замовника згідно з умовами договору наявну у нього інформацію, що потрібна для проведення експертизи, а також за його сприяння подібну інформацію, яка є у розпорядженні інших державних і недержавних підприємств, установ та організацій;

в) користуватися державними та відомчими інформаційними системами кримінологічної інформації;

г) отримувати у встановленому за договором розмірі та у визначені ним строки кошти на оплату експертизи;

г) відмовляти у проведенні експертизи у разі подання замовлення з недодержанням встановлених законом вимог, несвоєчасного укладення замовником договору на проведення експертизи та в інших випадках порушення даного Закону або Положення.

Стаття 18. Обов'язки експертної установи кримінологічної експертизи

Експертна установка в особі її керівника зобов'язана:

а) після прийняття замовлення призначати керівника експертної групи, надати йому письмове доручення на проведення експертизи, на прохання керівника групи уточнювати це доручення, за його поданням включати до складу експертної групи працівників експертної установи, а також сприяти виділенню до її складу фахівців, що працюють на інших підприємствах, в установах та організаціях;

б) інформувати замовника про склад експертної групи, розглядати його клопотання щодо заміни експерта, вимагати та одержувати обґрунтування таких клопотань;

в) узгоджувати з керівником експертної групи проект договору на проведення експертизи та після узгодження із замовником підписати договір;

г) створювати належні матеріально-технічні умови для роботи експертної групи;

г) надавати керівнику експертної групи всю інформацію, що одержана від замовника; на прохання керівника експертної групи всіляко сприяти одержанню потрібної йому додаткової інформації;

д) своєчасно повідомляти замовника про затримку в одержанні інформації;

е) здійснювати контроль за проведенням експертизи, додержанням умов щодо неї, які передбачені у договорі, надавати інформацію замовнику про хід експертизи;

є) у визначений договором строк направляти замовнику висновок, супровідні та довідкові матеріали до нього;

ж) не допускати без згоди замовника та керівника експертної групи розголошення та поширення інформації, що надана для проведення експертизи, а також оцінок окремих експертів, експертного висновку;

з) відшкодувати моральні та матеріальні збитки, що спричинені замовнику недодержанням умов договору, вимог Закону або Положення, або іншими неправомірними діями експертної установи чи експертів;

і) нести відповідальність перед замовником за реалізацію прав та виконання обов'язків, що передбачені Законом, працівниками експертної установи при проведенні експертизи.

Стаття 19. Права керівника експертної групи кримінологічної експертизи

Керівник експертної групи кримінологічної експертизи має право:

а) просити керівника експертної установи уточнити доручення на проведення експертизи;

б) брати участь в опрацюванні проекту договору на проведення експертизи, вносити до нього свої пропозиції щодо порядку та умов проведення експертизи, вимагати пояснення керівника експертної установи у разі їх відхилення;

в) визначати кількісний та персональний склад експертної групи;

г) подавати клопотання керівнику експертної установи щодо виділення до складу експертної групи працівників цієї установи та сприяння у залученні до експертної групи фахівців, які працюють на інших підприємствах, в установах та організаціях;

ґ) пристосовувати спеціальну методикою проведення експертизи до умов даної експертизи;

д) вносити подання керівнику експертної установи про виключення із складу експертної групи фахівців, які не виконують або неналежним чином виконують покладені на них завдання, припускаються порушень встановленої методикою та порядку проведення експертизи;

е) отримувати всю інформацію, що одержана від замовника у зв'язку із проведенням експертизи, вимагати від керівника експертної установи сприяння у наданні потрібної додаткової інформації;

є) вимагати від керівника експертної установи створення належних умов для роботи експертної групи, її матеріально-технічного та фінансового забезпечення згідно з умовами договору;

ж) визначати потребу проведення спеціальних досліджень з окремих питань, що поставлені замовником;

з) залишати без висновку всі або деякі питання, що були поставлені перед експертизою, у разі невиконання замовником умов договору щодо надання експертній групі потрібної інформації, створення їй належних матеріально-технічних умов для роботи, оплати праці експертів;

і) розглядати та визначатись щодо прохання замовника стосовно уточнення або доповнення висновку, подання до нього додаткових матеріалів;

й) отримувати додаткову оплату за керівництво експертною групою згідно з умовами, визначеними у договорі.

Стаття 20. Обов'язки керівника експертної групи кримінологічної експертизи

1) Керівник експертної групи зобов'язаний:

а) довести зміст договору про проведення експертизи до експертів;

б) організувати проведення експертизи відповідно до вимог закону, встановленого порядку, в обсязі і в строки, що визначені договором на її проведення;

в) організувати інформаційне та матеріально-технічне забезпечення роботи експертів;

г) проводити експертизу у відповідності з спеціальною методикою;

ґ) здійснювати контроль за виконанням експертами їх обов'язків;

д) на вимогу керівника експертної установи інформувати його про хід експертизи;

е) складати та представляти керівнику експертної установи висновок по результатах експертизи, необхідні супровідні та довідкові матеріали до нього;

є) у разі погодження із замовником щодо внесення уточнень або доповнень до висновку експертизи чи подання до нього додаткових матеріалів організувати виконання згаданого.

2) Керівник експертної групи несе повну відповідальність за дотримання експертами вимог закону, Положення, умов договору на проведення експертизи, повноту, достовірність, об'єктивність та науковий рівень висновку експертизи.

Стаття 21. Права експерта кримінологічної експертизи
Експерт має право:

а) отримувати необхідні консультації з питань організації роботи експертної групи та застосування спеціальної методикою експертизи;

б) вимагати надання інформації, необхідної для проведення експертизи, у тому числі, при наявності відповідного допуску, і такої, яка має певний гриф таємності;

в) вільно та незалежно давати експертну оцінку з питань, що поставлені перед експертизою;

г) викладати у висновку експертизи особливу думку, якщо вона повністю або з окремих питань не співпадає із загальним висновком;

г) отримувати плату за виконання експертної роботи в порядку та на умовах, що визначені договором;

д) отримувати відшкодування матеріальних витрат, що спричинені невиконанням замовником, керівником експертної установи або керівником експертної групи договору або іншими їх неправомірними діями;

е) використовувати за згодою керівника експертної групи, а при необхідності і замовника, отримані в ході експертизи матеріали та результати при підготовці наукових робіт та публікацій у засобах масової інформації, якщо інше не передбачено договором на проведення експертизи.

Стаття 22. Обов'язки експерта кримінологічної експертизи

1) Експерт зобов'язаний:

а) добросовісно виконувати усі завдання, визначені законом щодо кримінологічної експертизи;

б) повністю і якісно виконувати всі вказівки керівника експертної групи щодо дотримання вимог спеціальної методики, а також дотримуватися встановленого ним порядку проведення експертизи;

в) повідомити керівника експертної групи у разі своєї участі у розробці проекту або про іншу особисту заінтересованість у результатах експертизи;

г) не допускати розголошення інформації, що використана при проведенні експертизи, та експертного висновку, якщо інше не передбачено договором на проведення експертизи;

г) не отримувати від фізичних та юридичних осіб винагороди у будь-якій формі у зв'язку з проведенням експертизи, крім офіційної оплати, яку він отримує від експертної установи.

2) Експерт несе встановлену законом або договором відповідальність за своєчасне і якісне виконання експертної роботи, дотримання встановленого порядку її прове-

дення, за повноту, достовірність та об'єктивність висновку експертизи, який він підписав, а також допущення порушень при проведенні експертизи.

Розділ III. Організація підготовки, проведення та фінансування кримінологічної експертизи

Стаття 23. Замовлення на проведення кримінологічної експертизи

1) У разі необхідності проведення експертизи замовник подає до експертної установи замовлення. У замовленні на проведення експертизи мають бути вказані: назва проекту, щодо якого замовляється проведення експертизи; у якій частині (повністю або частково) текст проекту (акта) потребує експертизи; вид експертизи; перелік питань, по яких має бути представлений висновок експертизи; бажаний строк виконання роботи та наявність коштів для її фінансування.

2) До замовлення додаються пояснювальна записка, супровідні матеріали та інша інформація, необхідна для здійснення експертизи.

Стаття 24. Доручення на проведення кримінологічної експертизи

Керівник експертної установи у разі прийняття замовлення на проведення експертизи дає письмове доручення щодо її проведення. У дорученні визначаються: керівник експертної групи; основні умови проведення експертизи, що мають бути передбачені у договорі; заходи щодо його підготовки і укладення, організації та забезпечення умов проведення експертизи.

Стаття 25. Договір на проведення кримінологічної експертизи

1) Відносини між замовником та експертною установою регулюються договором на проведення експертизи.

2) На проведення експертизи кожного виду між замовником і експертною установою у відповідності з цивільним законодавством України укладається окремий договір.

3) Договір на проведення кримінологічної експертизи повинен визначати:

а) сторони договору;

б) у якій частині (повністю або частково) текст проекту (акта) потребує експертизи;

- в) питання, які поставлені перед експертизою;
- г) умови та строк проведення експертизи;
- г) строк розгляду замовником висновку експертизи;
- д) умови оплати експертизи та порядок здійснення розрахунків;

е) умови, що впливають на зміну або припинення дії договору;

е) відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору та конкретні особи, на яких вона покладається;

ж) інші суттєві умови проведення експертизи.

4) До договору додається кошторис витрат на проведення експертизи, який погоджується сторонами.

5) Кошторис має включати витрати експертної установи:

а) на інформаційне, матеріально-технічне та інше забезпечення, пов'язане із проведенням експертизи;

б) на оплату праці експертів.

б) Замовник може встановити премію для експертної установи за дострокове та високоякісне проведення експертизи.

Стаття 26. Науковий рівень та методичне забезпечення кримінологічної експертизи

Експертиза здійснюється на основі методики, схваленої Академією правових наук України.

Стаття 27. Формування експертної групи та організація проведення кримінологічної експертизи

1) Експертиза усіх видів проводиться лише групою експертів, яка створюється експертною установою.

2) Процедури формування експертної групи та проведення експертизи визначаються спеціальною методикою.

3) Для залучення до складу експертної групи фахівців, які мають досвід правоохоронної чи організаційно-управлінської діяльності у сфері суспільних відносин, що підлягають регулюванню проектом, керівник експертної установи за пропозицією керівника експертної групи звертається до керівника відповідної установи, підприємства, організації з клопотанням про виділення такого фахівця.

4) Керівник підприємства, установи, організації, що отримав згадане клопотання, зобов'язаний виділити висококваліфікованого спеціаліста певного фаху, при наявності такого спеціаліста, для виконання обов'язків експерта та у

разі необхідності звільнити його на час участі у проведенні експертизи від виконання обов'язків за місцем роботи.

5) Експертом не може бути особа, яка брала участь у розробці проекту або має іншу особисту заінтересованість у результатах експертизи.

Стаття 28. Висновок кримінологічної експертизи

1) Результати експертизи викладаються у висновку, який повинен містити відповіді на всі питання, що поставлені замовником, а також загальний висновок щодо проекту (акта) в цілому або частини його тексту, яка піддавалася експертизі.

2) Висновок підписують усі члени експертної групи, які згодні з ним.

3) Висновок вважається прийнятим експертною групою, якщо його підписало більше половини її складу.

4) До висновку з окремих його положень може додаватися особлива думка одного або кількох експертів.

5) Якщо висновок не підписала найменше одна четверта частина експертної групи, їх окрема думка обов'язково додається до висновку.

6) Висновок експертизи є науковою продукцією, право власності на яку після оплати експертизи належить замовникові, якщо інше не передбачено договором на її проведення.

7) Висновок експертизи проекту набуває статусу обов'язкового додатку до нього і подається на розгляд нормоустановлювачу у складі нормативного проекту.

8) Висновок експертизи відкритий для ознайомлення всіх учасників процесу підготовки та розгляду проекту.

9) Висновок експертизи не є обов'язковим для нормотворчого органу.

Стаття 29. Заперечення висновку кримінологічної експертизи

1) Заперечення висновку експертизи повинно містити чітку вказівку, в якій частині (повністю або частково) заперечується висновок: мотиви заперечення та обґрунтування таких мотивів.

2) Складання заперечення, крім випадків недодержання у висновку умов договору, не спростовує висновку та не перешкоджає проведенню розрахунку за виконання експертизи.

Стаття 30. Розгляд заперечення висновку кримінологічної експертизи

1) Заперечення висновку експертизи має бути розглянуто керівником експертної установи та керівником експертної групи упродовж п'яти днів з дня його надходження.

2) У разі згоди із запереченням, додаткові експертні роботи, що були передбачені договором, виконуються експертною групою без додаткового оформлення та оплати.

3) Експертні роботи, що не були передбачені договором, але необхідність здійснення яких обґрунтована у запереченні, виконуються за додатковою угодою між сторонами, що передбачає умови та порядок додаткової оплати.

4) У разі незгоди експертної установи із запереченням висновку експертизи про це повідомляється замовнику у письмовій формі за підписом керівника експертної установи з наведенням мотивів незгоди.

Стаття 31. Фінансування кримінологічної експертизи

1) Проведення експертизи фінансується замовником згідно з умовами договору.

2) Проведення експертизи на замовлення Верховного Суду України, Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Служби безпеки України може бути за згодою нормоустановлювача профінансоване за рахунок його коштів.

Стаття 32. Оплата праці експерта та керівника експертної групи кримінологічної експертизи

Оплата праці експерта та керівника експертної групи здійснюється на умовах та у розмірах оплати праці штатного наукового консультанта або експерта (керівника консультативного, експертного підрозділу) органу, що є замовником експертизи. Розмір оплати праці експерта та керівника експертної групи визначається Положенням з урахуванням їх кваліфікації, складності експертної роботи, строків її виконання.

Розділ IV. Відповідальність за порушення законодавства у сфері кримінологічної експертизи

Стаття 33. Порушення у сфері кримінологічної експертизи Правопорушення у сфері експертизи складають:

а) невиконання вимог цього Закону, Положення та умов договору про проведення експертизи;

б) умисне внесення до висновку експертизи відомостей, які не відповідають дійсності;

в) проведення експертизи установою, яка не визначена Кабінетом Міністрів України як експертної установи з проведення кримінологічної експертизи;

г) протиправний вплив на експертну установу та вчинення інших дій, що перешкоджають організації та проведенню експертизи;

г) незаконна відмова у наданні експертній установі або експертній групі необхідної інформації;

д) умисне примушування експерта до необ'єктивного проведення експертизи або недостовірного висновку, дискредитація або переслідування експерта за підготовлений ним висновок;

е) залучення до участі в експертизі авторів проекту або інших заінтересованих осіб;

є) приховування висновків експертизи при розгляді проекту;

ж) порушення суб'єктом експертизи авторського права на результати та матеріали експертизи, а також умов конфіденційності щодо інформації, отриманої при проведенні експертизи.

Стаття 34. Відповідальність за вчинення правопорушень у сфері кримінологічної експертизи

1) Особа, яка винна у вчиненні правопорушення у сфері кримінологічної експертизи, притягається до дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної або кримінальної відповідальності згідно з чинним законодавством.

2) Спірні питання щодо спричинення однієї з сторін договору про проведення експертизи матеріальних збитків внаслідок недодержання другою стороною умов договору, вимог закону або інших неправомірних дій останньої розглядаються згідно з Положенням.

Проект

ПОЛОЖЕННЯ

про порядок проведення кримінологічної експертизи

Це Положення відповідно до Закону України «Про кримінологічну експертизу» (далі — Закон) визначає порядок та умови проведення кримінологічної експертизи (далі — експертиза) проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів (далі — проект).

Розділ 1. Загальні положення

1.1. Згідно із Законом кримінологічна експертиза призначається при розробці проекту або після подання його на розгляд органу, який має компетенцію щодо прийняття проекту, у випадках, коли виникає потреба оцінити кримінологічні наслідки його прийняття. Такими наслідками визначено посилення дії причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів (далі — криміногенні чинники), або послаблення соціальних засобів (заходів), спрямованих на усунення криміногенних чинників (далі — антикриміногенні чинники).

1.2. Верховний Суд України, Генеральна прокуратура України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України, Служба безпеки України можуть призначити кримінологічну експертизу проекту, поданого на розгляд органу, який має компетенцію до прийняття цього проекту, в разі одержання останнього для візування. Про призначення експертизи такого проекту повідомляється орган, з якого він одержаний.

1.3. Експертиза чинного законодавчого або іншого нормативно-правового акта, яка у виняткових випадках, що передбачені Законом, може бути замовлена Верховним Судом України, Генеральною прокуратурою України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством юстиції України, Службою безпеки України, призначається у загальному порядку після направлення повідомлення органу, який прийняв даний акт.

1.4. Правом призначення експертизи користується керівник органу державної влади або утвореного у його складі структурного підрозділу або інша посадова особа, що наділені повноваженнями щодо подання проекту до розгляду органу, до компетенції якого відноситься прийняття цього проекту.

Правом призначення експертизи у випадках, що передбачені Законом, користуються Голова Верховного Суду України, Генеральний прокурор України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр юстиції України, Голова Служби безпеки України.

1.5. Рішення про призначення експертизи може бути оформлено у такий спосіб: шляхом винесення окремого рішення (постанови, наказу, розпорядження, ухвали та ін.), вчинення запису у протоколі, у вигляді вказівки керівни-

ка органу тощо. У рішенні про призначення експертизи зазначаються обставини, що спонукали до визнання потреби в експертній оцінці кримінологічних наслідків прийняття проекту.

Рішення про призначення експертизи чинного законодавчого або іншого нормативно-правового акта виноситься на підставі окремого висновку, в якому повинні бути наведені дані про істотне погіршення кримінологічної ситуації у певній сфері суспільних відносин та про пов'язаність такого погіршення з недоліками правового регулювання.

У рішенні має бути вказано, якій експертній установі доцільно замовити проведення експертизи.

1.6. Згідно із Законом експертиза проводиться експертними установами, які визначені як такі рішенням Кабінету Міністрів України. Проведення експертизи іншими установами, яким Кабінетом Міністрів України не надано такого права, заборонено.

1.7. Для одержання статусу експертної установи науково-дослідна організація або вищий навчальний заклад повинні відповідати певним вимогам, пов'язаним із вимогами методики кримінологічної експертизи (далі — методика). До них належать: наявність працюючих за штатом або за контрактом не менше трьох фахівців, які мають спеціальні знання, наукову кваліфікацію (науковий ступінь) та дослідницький досвід у галузі кримінології; наявність інформації про криміногенні та антикриміногенні чинники у різних сферах діяльності, різних галузях народного господарства, стосовно різних соціальних груп населення або реальної можливості (організаційної, технічної та ін.) одержання та користування такою інформацією; належні матеріально-технічні умови для роботи експертної групи тощо.

Розділ 2. Замовлення на проведення кримінологічної експертизи

2.1. Експертна установа розпочинає розгляд питання про проведення експертизи з часу надходження до неї належним чином оформленого замовлення.

2.2. Замовлення на проведення експертизи надсилає до експертної установи орган, або його структурний підрозділ, або посадова особа, які прийняли рішення про проведення експертизи.

2.3. У замовленні на проведення експертизи повинні бути вказані:

проект або акт — об'єкт експертної оцінки; вид експертизи (первинна, повторна, додаткова, контрольна); у якій частині (повністю або частково) текст проекту (акта) потребує експертизи. У разі подання замовлення на проведення експертизи частини проекту (акта) вона повинна бути чітко окреслена з позначенням розділів, глав, нумерації статей, частин тощо;

перелік питань, по яких мають бути зроблені висновки експертизи; питання можуть бути представлені у загальній формі щодо кримінологічних наслідків в цілому або конкретно передбачуваного впливу проекту (акта), його окремої норми (норм) на дію окремого криміногенного або антикриміногенного чинника;

інформація, яку замовник зобов'язується надати експертній установі для проведення експертизи; мають бути конкретно зазначені вид, форма, предмет, обсяг, походження інформації, час, до якого вона належить; наявність коштів для оплати експертизи.

У разі замовлення повторної, додаткової, контрольної експертизи вказується експертна установа, що проводила первинну експертизу, та обставини і підстави, які спонукали до призначення нової експертизи.

2.4. До замовлення повинні бути додані: проект або акт у двох примірниках; пояснювальна записка до нього; відгуки на проект (акт), що надійшли з інших установ та організацій, або огляд зауважень та пропозицій; висновки попередніх експертиз щодо даного проекту (акта);

інформаційно-довідкові та аналітичні матеріали, які стосуються предмета регулювання проекту (акта).

2.5. Керівник експертної установи, до якої надійшло замовлення на проведення експертизи, повинен протягом п'яти днів розглянути його та прийняти рішення щодо можливості виконання замовлення.

Керівник експертної установи вправі відмовити у проведенні експертизи на підставах, що передбачені Законом України «Про кримінологічну експертизу», а також через відсутність фахівців, матеріально-технічних умов та з інших причин.

Про прийняте рішення керівник експертної установи повідомляє замовника у письмовій формі.

У разі відмови у прийнятті замовлення воно може бути надіслане до іншої експертної установи.

Розділ 3. Укладення договору на проведення кримінологічної експертизи

3.1. У разі прийняття замовлення на проведення експертизи до виконання керівник експертної установи дає письмове доручення щодо її проведення. У дорученні визначаються: керівник експертної групи, який має виконати доручення; основні умови договору; заходи щодо підготовки та забезпечення умов проведення експертизи.

3.2. Керівник експертної групи призначається з числа штатних працівників експертної установи, які мають високу наукову кваліфікацію, значний дослідницький досвід у галузі кримінології та організаторські здібності.

3.3. Керівник експертної групи протягом трьох днів з дня надходження доручення складає проект договору про проведення експертизи, узгоджує його із замовником (уповноваженим підрозділом або службою замовника) та подає на розгляд керівнику експертної установи.

3.4. У проекті договору на проведення експертизи мають бути чітко визначені:

сторони договору з позначенням їх юридичної адреси та уповноважених представників кожної з них;

об'єкт експертизи; у якій частині (повністю або частково) текст проекту (акта) буде піддано експертизі; у разі проведення експертизи частини тексту проекту (акта) повинні бути конкретно вказані статті, пункти, підпункти, частини цього тексту; питання, на які має відповісти експертиза;

інформаційні та аналітичні матеріали, необхідні для проведення експертизи, які замовник зобов'язується надати або забезпечити їх безкоштовне отримання експертною установою;

інформаційні та аналітичні матеріали, необхідні для проведення експертизи, отримання яких замовник зобов'язується оплатити;

умови та строк проведення експертизи, представлення замовнику експертного висновку;

строк розгляду замовником висновку експертизи; найменування методики експертизи із позначенням органу, що її схвалив, і дати схвалення;

потреба у спеціальному науковому дослідженні із позначенням його предмета, спрямованості та строків; потреба в одержанні консультацій (замовником, експертною групою) та з яких питань;

зобов'язання щодо матеріально-технічного забезпечення проведення експертизи, які беруть на себе замовник, експертна установа;

умови, що впливають на зміну або припинення дії договору;

порядок оплати експертизи, здійснення розрахунків, умови та розмір оплати праці експертів;

відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору із зазначенням конкретних службових осіб, на яких вона покладається.

3.5. До договору додається кошторис витрат на проведення експертизи.

3.6. Керівник експертної установи та керівник експертної групи підписують договір та передають його на підпис керівнику органу, посадовій особі, що подала замовлення. Керівник органу, посадова особа замовника підписує договір, про що повідомляє керівникові експертної установи. Договір підписується у двох примірниках, що мають однакову силу. У подальшому по одному примірнику договору знаходиться у кожній із сторін. Договір вважається укладеним та набирає чинності з часу підписання його обома сторонами.

3.7. У разі потреби у одній з сторін внести до проекту договору певні зміни, вони узгоджуються між сторонами та вносяться до підписання договору.

3.8. Строк проведення експертизи відраховується з часу підписання договору обома сторонами.

Розділ 4. Створення та забезпечення роботи експертної групи

4.1. Після укладення договору на проведення експертизи керівник експертної групи, виходячи з обсягу експертної роботи та вимог методики, визначає кількість фахівців з числа працівників експертної установи, а також спеціалістів з правоохоронної та організаційно-управлінської

діяльності у сфері суспільних відносин, що підлягають регулюванню проектом (актом), які працюють на інших підприємствах, в установах і організаціях. Керівник експертної групи може персонально визначити фахівців, які здатні виконати функції експерта при проведенні експертизи даного проекту (акта).

4.2. Потрібна кількість та перелік визначених керівником експертної групи кандидатів до складу експертної групи доповідаються керівникові експертної установи. Останній видає наказ про включення до експертної групи фахівців, які працюють в експертній установі.

4.3. Керівник експертної установи одночасно звертається до керівників відповідних підприємств, установ, організацій, де працюють інші кандидати до експертної групи, з проханням надати їм можливість також пройти відбір до її складу.

4.4. У разі, якщо фахівці з правоохоронної або організаційно-управлінської діяльності у сфері суспільних відносин, що підлягають регулюванню проектом (актом), персонально не відомі керівникові експертної групи, керівник експертної установи звертається до керівників підприємств, установ та організацій, які займаються зазначеною діяльністю у згаданій сфері, з проханням відібрати висококваліфікованих фахівців для участі у проведенні експертизи проекту (акта) та надати їм можливість пройти відбір до складу експертної групи. Одночасно керівник експертної установи направляє замовнику клопотання про сприяння у виділенні згаданих фахівців.

4.5. Відбір фахівців до експертної групи проводить керівник останньої у порядку та за правилами і процедурами, що передбачені методикою експертизи.

4.6. Керівник експертної установи за поданням керівника експертної групи відносно фахівців, що пройшли відбір до експертної групи, які:

- працюють в експертній установі, — видає наказ про включення їх до експертної групи та покладення на них на час проведення експертизи обов'язків експертів з підпорядкуванням керівникові експертної групи;

- працюють в інших підприємствах, установах, організаціях, — звертається до керівників відповідних організацій з клопотанням про направлення згаданих фахівців до експертної установи для участі у проведенні експертизи.

4.7. Керівник підприємства, установи або організації, що одержав клопотання керівника експертної установи, зобов'язаний виділити зазначеного у клопотанні фахівця або підібрати працівника подібного фаху і високої кваліфікації та направити для проходження відбору або направити для участі в експертизі, у разі необхідності звільнивши його на час проведення експертизи від виконання службових обов'язків.

Працівникові, звільненому від виконання службових обов'язків для участі у проведенні експертизи, заробітна плата за основним місцем роботи за час роботи в експертній групі не сплачується.

4.8. Керівник підприємства, установи, організації, працівники якої неодноразово залучалися до участі у проведенні кримінологічної експертизи, може заздалегідь визначити групу фахівців, що у подальшому виділятимуться для виконання функцій експертів у згаданій експертизі, повідомити її склад експертній установі для включення відомостей про них до банку даних експертів та проведення з такими фахівцями заздалегідь інструктивно-підготовчої роботи.

4.9. Керівник експертної групи організує підготовку фахівців, що поступили у його розпорядження для участі у проведенні експертизи, згідно з методикою експертизи.

4.10. Керівник експертної установи повідомляє замовника про склад експертної групи.

У разі надходження клопотання замовника щодо внесення змін до складу експертів, керівник експертної установи перевіряє обґрунтованість такого клопотання та у випадку визнання його достатнім, дає вказівку керівнику експертної групи про заміну фахівця, стосовно якого надійшло клопотання. Одержання фахівця на заміну відведеного відбувається у тому ж порядку, що і при формуванні експертної групи. У разі відхилення клопотання про заміну експерта, про це повідомляється замовникові із зазначенням підстав такого рішення.

4.11. У разі необхідності керівник експертної групи входить з пропозицією до керівника експертної установи про заміну експерта, який не виконує належним чином покладених на нього обов'язків або не може їх виконувати через хворобу чи з інших причин. Керівник експертної установи вчиняє дії щодо заміни такого експерта у тому ж порядку, що і при формуванні експертної групи.

Розділ 5. Інформаційне забезпечення кримінологічної експертизи

5.1. Після укладення договору про проведення експертизи керівник експертної групи визначає перелік необхідної інформації та складає план її отримання і використання.

5.2. Керівник експертної групи відповідно до плану отримання інформації готує запити до підприємств, установ та організацій, де знаходиться потрібна інформація.

У запиті міститься посилання на замовлення щодо проведення експертизи, чіткий перелік інформації, яка необхідна для її проведення, порядок її оплати у разі необхідності. Запит надсилається за підписом керівника експертної установи.

У залежності від характеру інформації запит щодо її отримання може надсилатися адресату за підписом керівника органу, посадової особи, що подали замовлення на проведення експертизи.

5.3. Керівник підприємства, установи, організації у разі отримання запиту щодо надання інформації для проведення експертизи зобов'язаний впродовж 10 днів надіслати запрошену інформацію до експертної установи або повідомити про її відсутність. У разі, якщо для підготовки і направлення інформації потрібен більший час, про це у згаданій термін повідомляється керівникові експертної установи.

5.4. У випадках, коли запрошена інформація знаходиться в інформаційній системі міністерства, відомства, іншої організації, керівник установи, якому надісланий запит щодо надання інформації, визначає разом з керівником експертної установи порядок її отримання, у тому числі шляхом підключення каналів зв'язку експертної установи до цієї системи.

5.5. У випадках, що обумовлені складністю питань, поставлених перед експертизою, або недостатністю спеціальних знань у експертів, керівник експертної групи може в ході проведення експертизи звернутися за консультацією до провідних спеціалістів у галузі знань, до якої відноситься сфера суспільних відносин, що регулюється проектом (актом).

Якщо консультування не було передбачено договором про проведення експертизи, воно проводиться лише за згодою замовника, який додатково бере на себе обов'язок оплатити вартість консультування. Відносини між експерт-

ною установою і консультантом регулюються окремим договором.

5.6. Якщо договором на проведення експертизи передбачається проведення спеціального дослідження, воно здійснюється у звичайному порядку колективом, який формується керівником експертної установи, або експертної групи, або за їх дорученням та з узгодженням із ними.

5.7. У випадках, що обумовлені у договорі, керівник експертної групи готує інформацію про хід експертизи, яку передає керівнику експертної установи та замовнику.

Розділ 6. Підготовка, подання та розгляд висновку експертизи

6.1. Висновок експертизи готує відповідно до вимог Закону та методики її проведення керівник експертної групи або за його дорученням один із експертів. Висновок підписують усі члени експертної групи. Після цього він доповідається керівнику експертної установи і надсилається замовнику.

6.2. У разі складання експертом особливої думки вона додається до висновку.

6.3. До висновку також додаються:
аналіз висновків попередніх експертиз, що проводилися відносно даного проекту;
довідка про консультації, що одержані при проведенні експертизи;

звіт про результати спеціального дослідження, виконаного в ході експертизи;

перелік фактичних витрат на проведення експертизи.

6.4. Висновок у визначений договором строк розглядається замовником, який дає оцінку його прийнятності. Оцінка прийнятності (неприйнятності) висновку викладається в окремо складеному акті, довідці або у листі до керівника експертної установи.

6.5. У документі, де міститься оцінка прийнятності висновку, має бути зазначена загальна сума витрат на проведення експертизи, з якою згоден замовник.

Документ з оцінкою прийнятності висновку є юридичною підставою для здійснення розрахунків з експертною установою за виконану експертизу.

6.6. На вимогу замовника за згодою експертної установи висновок може бути доопрацьований експертною групою

шляхом роз'яснення його окремих положень та наведення додаткової аргументації. У разі доопрацювання висновку замовник складає новий документ щодо його прийнятності.

6.7. У разі складання заперечення на висновок експертизи воно повинно бути надіслане до експертної установи не пізніше місяця від строку, що визначений у договорі для розгляду замовником висновку експертизи.

6.8. При виникненні в однієї з сторін договору про проведення експертизи питання про спричинення їй моральних або матеріальних збитків внаслідок недодержання другою стороною умов договору, вимог закону або інших її неправомірних дій, сторона, що ініціювала постановку цього питання, складає окремий документ (акт), в якому викладає свої претензії, наводить до них аргументи, вираховує отримані збитки та необхідні розрахунки до них, скріплює його підписом керівника установи, яка вважає себе потерпілою стороною, та надсилає на розгляд другій стороні. У разі згоди другої сторони з поданими претензіями та розрахунками спричинених витрат, останні відшкодовуються нею у порядку, що визначається обома сторонами. У випадках незгоди другої сторони з пред'явленими претензіями або вирахуванням розміру витрат, спір розглядається у судовому порядку.

6.9. Додаткова, повторна та контрольна експертизи проводяться у тому ж порядку, що і первинна.

Розділ 7. Здійснення розрахунків за проведення кримінологічної експертизи. Оплата праці експертів

7.1. Розрахунки за проведення експертизи здійснюються згідно з умовами договору: у повному обсязі після складання документу з оцінкою прийнятності висновку, або після закінчення кожного з етапів проведення експертизи, або у визначені календарні строки.

Розрахунки за проведення експертизи у разі складання замовником заперечення на її висновок проводяться у порядку, що передбачений Законом.

7.2. Розрахунки за проведення експертизи здійснюються у розмірі фактичних витрат, але, як правило, у межах, що визначені кошторисом. Витрати понад суму, визначену у кошторисі, відшкодовуються лише за згодою замовника.

7.3. Розмір оплати праці експерта та керівника експертної групи визначається договором на умовах, що передба-

чені Законом «Про кримінологічну експертизу». Ставка оплати праці експерта, керівника експертної групи складається із посадового окладу штатного старшого консультанта (експерта), керівника консультаційного (експертного) підрозділу або прирівняних до них посад органу, що є замовником експертизи, надбавки які експерт отримує за місцем основної роботи: за вислугу років, високу кваліфікацію, знання іноземної мови, науковий ступінь та вчене звання. Договором може бути передбачено встановлення преміювання за дострокове та високоякісне проведення експертизи, а також виконання інших особливих умов договору у розмірі до 100% посадового окладу, з якого вираховується ставка оплати праці експерта, керівника експертної групи.

За всіх умов оплата праці експерта, керівника експертної групи не може бути нижчою, ніж за основним місцем роботи.

7.4. Оплата праці експерта, керівника експертної групи згідно з договором може здійснюватись щомісячно або після виконання всього обсягу експертних робіт.

Г. А. Матусовському — 75 років

Виповнилося 75 років від дня народження Григорія Абрамовича Матусовського — доктора юридичних наук, професора кафедри криміналістики Національної юридичної академії ім. Ярослава Мудрого, завідувача сектором вивчення проблем корупції та організованої злочинності НДІ вивчення проблем злочинності Академії правових наук України.

Г. А. Матусовський народився 15 липня 1923 р. в Харкові в сім'ї службовця. Після закінчення школи, в евакуації в Ташкенті він вступив до Московського інституту зв'язку. Закінчивши радіотелеграфні курси, Григорій Абрамович стає начальником радіостанції 33-го окремого полку зв'язку (Західний, Брянський фронти), потім очолив радіостанцію 1006-го окремого батальону зв'язку 121-го стрілецького корпусу (Білоруський, 2-й Білоруський фронти). У 1945 р. керував радіостанцією 1042-го окремого батальону зв'язку Горьківського військового округу.

Після закінчення екстерном Харківського юридичного інституту в 1948 р. Г. А. Матусовський стає співробітником Курсів Прокуратури СРСР, пройшов шлях від лаборанта криміналістичної лабораторії до заступника директора. У 1965 р. захистив кандидатську дисертацію, а в 1980 р. — докторську дисертацію.

З 1968 р. творчий та педагогічний шлях Г. А. Матусовського пов'язаний з Національною юридичною академією України ім. Ярослава Мудрого.

Створений у 1995 р. НДІ вивчення проблем злочинності відкрив можливості для реалізації наукових задумів щодо розробки нового покоління методик розслідування злочинів, залучення спеціальних знань, зокрема математики і кібернетики, для створення експрес-методів встановлення латентних економічних злочинів.

Завдяки своїм науковим працям (понад 120), винаходам Г. А. Матусовський широко відомий науковій громадсь-

кості та практичним працівникам не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Свій досвід та наукові задуми він передає своїм учням, серед яких сім кандидатів наук, аспіранти та магістри.

Г. А. Матусовський нагороджений орденом Червоної Зірки, медаллю «За бойові заслуги» та ін.

Г. А. Матусовський — відомий вчений, вчитель плеяди юристів, людина широкого світогляду, щира, доброзичлива. Він вмів захопити розповіддю, майстерно провести в світ науки, надихнути на науковий пошук своїх учнів.

Колектив Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності та редколегія збірника «Питання боротьби зі злочинністю» щиро вітають дорогого Григорія Абрамовича Матусовського з 75-річчям від дня народження і бажають йому міцного здоров'я, творчої наснаги, талановитих учнів та здійснення наукових ідей.

ЗМІСТ

Борисов В.І., Зеленецький В.С., Хотенець В.М.
Наукові дослідження з питань боротьби з корупцією і організованою злочинністю.....3

Матусовський Г.А., Бодяньський Є.В., Буцан О.П., Багинський В.З., Городиський О.М.
Правоохоронні органи у боротьбі з організованою злочинністю: компетенція та взаємодія.....19

Степанюк А.Х., Батургаресва В. С.
Проблеми теорії і практики виконання покарань.....62

Кальман О.Г., Христич І.О., Бойко Ю.Г.
Узагальнення практики боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності правоохоронних та правозастосовчих органів Харківської області за 1992-1997 рр. 75

ЗАКОНОПРОЕКТНІ РОБОТИ

Про правове регулювання та порядок проведення кримінологічної експертизи проектів законодавчих актів.....96

ЮВІЛЕЇ, ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

Г.А.Матусовському – 75 років.....125

кості та
далеко з
редає св
ти та ма
Г. А.
Зірки, ме
Г. А. І
юристів,
ва. Він в
науки, на
Колек
блем злоч
би зі злоч
мовича М
бажають
витих учн

Питання боротьби зі злочинністю

Збірник наукових праць

Випуск 2

Редактор *А. В. Єфименко*

Комп'ютерна верстка *В. М. Зеленька*

Підписано до друку з оригінал-макета 02.12.98.
Формат 84x108 1/32. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. 6,72. Обл.-вид. арк. 7,2. Вид. № 41.
Тираж 1000 прим. Ціна договірна. Зам. 192

Видавництво «Право»
Академії правових наук України
310002 Харків, вул. Миросицька, 29

Друкарня ПП «Поліком»
Україна 314024 Харків, вул. Лермонтовська, 27